

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Sveikatos mokslų fakultetas

Socialinio darbo katedra

Aušra Prišmontienė

**BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ
GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJA**

Socialinio darbo studijų programos

magistro baigiamasis darbas

Klaipėda, 2013

SANTRAUKA

A. Prišmontienė. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcija. Socialinio darbo studijų programos magistro baigiamasis darbas. Darbo vadovas doc. dr. A. Kiaunytė, Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2013, - 100 p.

Vaikai dėl įvairių priežasčių, netekę tėvų globos patenka į globos įstaigas, patirdami prieštarigus išgyvenimus, net nesąmoningai reiškia protestą, elgiasi negatyviai. Problemiško, nekontroliuojamo elgesio globos namų auklėtinius šių įstaigų darbuotojai nukreipia į socializacijos centrus. Vaikai, keliaujantys iš vienos institucijos į kitą, tampa tarsi institucinės aukos. Štai toks asmuo, praėjęs kelias skirtingo griežtumo globos institucijas, subręsta ir patenka į suaugusiųjų pasaulį. Jų gyvenimo scenarijus kuriamas ant sutrikdytos (iškreiptos) socializacijos pamato jau nuo ankstyvos vaikystės. Per patirtį įgyta programa nematomai veikia žmogaus gyvenime nepriklausomai nuo pasipriešinimo ir laisvo pasirinkimo. Korekcijos proceso veiksniai galėtų pakreipti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijų. Tai įtakotų jų nuostatas savo ir aplinkinių atžvilgiu, kurios susijusios su veiklos perspektyvomis, gyvenimo kokybe bei sėkminga integracija visuomenėje.

Tyrimo objektas – buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcija. **Tyrimo tikslas** – atskleisti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekciją resocializacijos procese. **Tyrimo uždaviniai:** 1. Teoriškai pagrįsti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių resocializacijos procesą. 2. Atlikti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksmų resocializacijos procese analizę. 3. Ištirti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos resocializacijos procese galimybes. **Tyrimo metodai.** Mokslinės literatūros analizė; kokybinis pusiau struktūruotas interviu; turinio (content) analizė.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, jog buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus kodavimas vyksta per visus jo amžiaus tarpsnius. Reikšmingi žmonės tokie kaip tėvai, globos įstaigos, socializacijos centro darbuotojai formuoja jų Aš įvaizdį. Stebimi aplinkinių elgesio modeliai, vaiko priimti sprendimai, patirtos baimės įtakoja neigiamos nuostatos „Aš ir kiti aplinkoje“ atsiradimą. Resocializacijos proceso trūkumai, negatyvi bendraamžių pat trikdo sėkmingą asmenų socializaciją. Pradėję savarankišką gyvenimą, jie laikosi saugaus atstumo nuo darbuotojų ir aplinkinių, užimdami gynybinę poziciją, pasireiškiančią nepasitikėjimu, pasyvumu, agresyvumu. Visa tai diktuoja jų elgesio būdus. Asmens vidinio pasaulio, santykio su aplinka korekcija gali sušvelninti arba pakeisti gyvenimo scenarijaus įtaką. Visuomenės užimama abejingumo ir stigmatizavimo pozicijos kaita, profesionali pagalba leistų asmenims sėkmingai įsiliesti į visuomenę. Socialinio darbuotojo vaidmenys (konsultanto, tarpininko, skatintojo) turėtų koreguoti šių asmenų gyvenimo kokybę. Visa tai padėtų jiems sukurti savo asmeninę gyvenimo „pjesę“, sėkmingesnę santykį su savimi ir socialine aplinka.

SUMMARY

A. Prišmontienė. The Correction of Life Scenario of Former Students of Foster Homes and Socialization Centres. Social Work Master Studies Program's Paper. Supervisor Assoc. Prof. A. Kiaunytė, Klaipėda University: Klaipėda, 2013. - 100 p.

The children who have lost their parents due to some reasons get to foster homes. Having gone through different contradictory negative emotions there, they, sometimes even subconsciously, express their protest behaving badly. The children who are uncontrollable and break behavioral norms are directed to socialization centres by social workers. These children who move from one such an organization to another are practically becoming victims of these social institutions. At last, after being in these organizations that can rather differ in their limits of freedom, such a person grows up and becomes an adult. Life scenario of these young people is created on a distorted social basement since their early childhood. The acquired life programme invisibly influences a person's life through his/her experience independently on any kind of struggle or a free choice. Some activities that correct this process can seriously change life scenario of former students of foster homes and socialization centres. In such a way we can influence their previous perception of themselves and the surrounding world in order to change it because this perception is directly connected with work with a different perspective, life quality and successful integration in the society.

Research Object: the correction of life scenario of former students of foster homes and socialization centres. **Research Aim:** to investigate correctional factors of life scenarios in the process of resocialization for former students of foster homes and socialization centres. **Research Objectives:** 1. To substantiate theoretically the process of resocialization for former students of foster homes and socialization centres. 2. To analyze correctional factors of life scenario in the process of resocialization for former students of foster homes and socialization centres. 3. To investigate opportunities of correction of life scenarios in the process of resocialization for former students of foster homes and socialization centres. **Research Methodology:** analysis of scientific literature, qualitative semi-structural interviews, content analysis.

To sum up the results of the research, we can say that since lives of former students of foster homes and socialization centres have begun, their life scenarios are formed by their parents and social workers who influence children's self-expression, behavioral forms, decisions made by a child, undergone fears, loss of parents, disadvantages of resocialization process, relationships with peers. The analysis of these people's life scenarios at the beginning of their adult period shows their negative perception of the idea "I and the surrounding world". They distance from social workers and all other people taking up a defensive position that expresses through distrust, passivity and aggression – these factors dictate their behavioral freedom. Harmonising a person's inner world, his/her relationships with other people and the society around, involving social workers with their professional help as an important correctional factor to change life scenarios - all mentioned above can help former students of foster homes and socialization centres to create a more successful "play" of their own lives in a more successful social environment.

TURINYS

ĮVADAS	4
I. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJA RESOCIALIZACIJOS PROCESĖ	
1.1. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių resocializacijos procesas.....	7
1.1.1. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių psichosocialiniai aspektai....	7
1.1.2. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių resocializacija	13
1.1.3. Dokumentai, reglamentuojantys asmenų resocializacijos procesą	16
1.2. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksnių analizė resocializacijos procese	20
1.2.1. Gyvenimo scenarijaus teorinė analizė	20
1.2.2. Šeima kaip žmogaus gyvenimo scenarijaus pamatas	26
1.2.3. Gyvenimo tarpinių analizė	30
1.2.4. Gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksniai resocializacijos procese	33
1.3. Socialinio darbuotojo vaidmuo buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos procese	43
II. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJOS TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODOLOGIJA	
2.1. Tyrimo metodologinės nuostatos	50
2.2. Tyrimo imties charakteristika	51
2.3. Tyrimo metodai:	
2.2.1. Tyrimo duomenų surinkimo metodai	53
2.2.2. Tyrimo duomenų apdorojimo metodai	54
2.4. Tyrimo organizavimas, eiga ir etika	56
III. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJOS TYRIMO REZULTATAI	
3.1. Užprogramavimas pagal gyvenimo scenarijų	58
3.1.1. Vaizdinio apie save formavimasis	59
3.1.2. Santykis su pasauliu	61
3.1.3. Resocializacijos proceso „programa“	72
3.2. Gyvenimo scenarijaus korekcijos priegigos.....	76
3.2.1. Asmens vidinis pasaulis	76
3.2.2. Santykis su artimąja aplinka	79
3.2.3. Visuomenės vaidmuo	82
3.2.4. Profesionalios pagalbos poreikis	85
3.2.5. Socialinio darbuotojo vaidmuo	87
IŠVADOS	92
REKOMENDACIJOS	93
LITERATŪRA	94
PRIEDAI	100

IVADAS

Tyrimo praktinis aktualumas. R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) pažymi, jog beveik 50 proc. emocinių ir elgesio sutrikimų slypi vaikystės patyrimė. Jeigu tėvai negali užtikrinti vaikams saugios aplinkos, psichosocialinės raidos sąlygų, vaikai nukreipiami į globos įstaigą. 2008 m. Lietuvoje buvo globojami 1,7 proc., visų vaikų o 3,7 proc. jų augo socialinės rizikos šeimose. Patekę čia vaikai išgyvena stresines situacijas, o tai įtakoja jų elgesio pokyčius. Neretai globos namų darbuotojai vaikus už agresyvų, įstatymus laužanti, smurtinį elgesį išsiunčia į vaikų socializacijos centrus, manydami, kad tai pozityviai pakoreguos jų elgesį. Tyrimų duomenimis, net 32 proc. mergaičių, gyvenusių socializacijos centre, anksčiau buvo auklėjamos įvairiose globos institucijose, o berniukų, globos namų auklėtinių socializacijos centre skaičius dar didesnis - net 52 proc. (Juodraitis, A., 2004, p. 154). Resocializacija kaip bausmė globos namų vaikui sukuria daugiau problemų, o ne jas sprendžia. Visuomenės požiūris į asmenis, linkusius nusikalsti yra gan nepalankus. Statistika rodo, jog nemaža dalis iš įkalinimo įstaigų išėjusių asmenų vėl nusikalsta, nes nesugeba socialiai naudingai gyventi visuomenėje. Įstaigų kaitą patiriančių asmenų gyvenimo scenarijaus korekcija yra itin sudėtinga, reikalaujanti didelio profesionalumo.

Šiame darbe pagrindinis dėmesys bus skiriamas „migravusių“ iš institucijos į instituciją buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos sudėtingumo bei problematikos analizei.

Tyrimo mokslinis aktualumas. Globojamų vaikų psichosocialinius aspektus, problemas, rengimą savarankiškam gyvenimui vaikų globos namuose analizavo V. Indrašienė, G. Kvieskienė (2008) ir A. Juodaitytė (2003). Tėvų globos netekusio vaiko raidą tyrinėjo M. Pileckaitė–Markovienė, T. Lazdauskas (2007). G. Kvieskienė (2008) aprašo socialinio darbuotojo veiklos ypatumus, dirbant su vaikais, augančiais globos namuose. Resocializacijos procesą aptaria G. Merkys, J. Ruškus, A. Juodraitis (2002), G. Liaudinskienė, I. Leliūgienė (2007). Nepilnamečių priežiūros įstaigas, resocializacijos procesą, adaptacijos sunkumus išsamiai išnagrino mokslininkas A. Juodraitis (2003; 2004). Mokslininkai analizavo rizikos grupės vaikų socializaciją, pozityvios socializacijos, kompleksinės socialinės pagalbos svarbą ugdant vaikus, turinčius polinkį socialinės elgsenos nukrypimus, ir teisės pažeidimus. Vaikų, gyvenančių globos institucijose, socialinės adaptacijos sunkumus ir jų įveikimo būdus analizuoja G. Kvieskienė (2005), I. Leliūgienė (2002), I. Jonutytė (2007), A. Palujanskienė (2006), R. Braslauskienė (2005). Socialinio darbo pagalbos modelius nagrinėja Lietuvoje plačiai žinomi mokslininkai - C. Sutton (1999) ir L. C. Johnson (2001). E. Berne (1988, 2008, 2010), (1988) analizuoja asmens gyvenimo scenarijų, jo korekciją bei rekonstrukciją. Užsienio šalių mokslininkai C. Steiner (2009), A. M. Gopolskij (2009), O. A. Lapšova (2007) taip pat

pristato gyvenimo scenarijaus sampratą, kitimo galimybes, žmonių elgsenos modelius bei socialinės aplinkos suvokimą gyvenimo scenarijaus perspektyvoje.

Šiuo darbu siekiama atskleisti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos proceso sudėtingumą, socialinės pagalbos galimybių raišką bei svarbą.

Tyrimo problema – Globos įstaigų jaunuoliai dažniau nei jų bendraamžiai iš šeimų susiduria su elgesio sunkumais, nesugebėdami konstruktyviai spręsti bendravimo problemų su suaugusiais bei bendraamžiais, dažniau linkę elgtis gynybiškai, agresyviai, kaltinti kitus. Problemiško, nekontroliuojamo elgesio globos namų auklėtinius šių įstaigų darbuotojai nukreipia į specialios globos nepilnamečių priežiūros įstaigas – socializacijos centrus. Jie išsiunčiami tarsi „pasitaisymui“ ir vėl grįžta po kurio laiko į tuos pačius vaikų globos namus. Vaikai, keliaujantys iš vienos institucijos į kitą, tampa tarsi institucinės aukos. Kintanti socialinė aplinka iškreipia šių vaikų asmenybės raidą. Asmenims, kurie patiria institucijų kaitą paaštrėja emocinės, psichologinės, socialinės ir elgesio problemos: nervingumas, impulsyvumas, uždarumas, agresyvumas, necenzūrinė leksika, tyčinis daiktų gadinimas, silpnesnių skriaudimas. Asmuo, patyręs įvairius sunkius, prieštarigus išgyvenimus, reiškia protestą, elgdamasis piktai, negatyviai. Provokuojantis tokio žmogaus elgsens tarsi pagalbos šauksmas. Štai toks asmuo, praėjęs kelias skirtingo griežtumo globos institucijas, pagaliau subręsta ir patenka į suaugusiųjų pasaulį. Kiekvieno žmogaus gyvenimo scenarijus – tai besivystanti gyvenimo linija, kuri brėžiama jau nuo ankstyvos vaikystės, kurios jėga nepriklausomai nuo pasipriešinimo ir laisvo pasirinkimo nematomai veikia žmogaus gyvenime. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijus yra kuriamas ant sutrikdytos socializacijos pamato. Gyvenimo scenarijaus korekcija per vaizdinio apie save ir kitus suvokimą, pakeistų šių asmenų socialinę elgseną, tai pagerintų jų santykių su pasauliu, gyvenimo kokybę, veiklos perspektyvas bei įsiliejimą į visuomenę.

Tyrimo objektas – buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcija.

Tyrimo tikslas – atskleisti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekciją resocializacijos procese.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai pagrįsti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių resocializacijos procesą.
2. Atlikti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksnių resocializacijos procese analizę.
3. Ištirti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos resocializacijos procese galimybes.

Hipotezė: Tikėtina, kad korekcijos proceso veiksniai keičia buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijų.

Tyrimo metodologinės priemonės:

Asmens vidinio pasaulio ir jo gyvenimo scenarijus pažinimui buvo naudojamos:

L. Jovaišos asmenybės teorija naudojama, nes joje pateikiamas psichologinis asmenybės struktūros modelis, per kurį analizuoti asmens požiūrį, asmens veiklos kryptingumą ir panašiai;

- *E. Berne (2010) transakcinės analizės gyvenimo scenarijus koncepcija* – buvo naudojama nagrinėjant žmogaus sąmonėje susiformavusį gyvenimo planą, kuris daro įtaką individo gyvenimo būdui.

2. Gyvenimo scenarijus korekcijos galimumui suvokti buvo remiamasi:

- *sistemų teorija*, kuri padėjo pažvelgti į žmogų, kaip sistemą, į žmogų supantį socialinį pasaulį, žmonių gyvenimo, vystymosi, veiklos ir bendravimo sąlygas;

- *viktimologijos teorijos pagrindų* remtasi – atkreipiant dėmesį į fenomenologiją, asmenybės pažeidžiamumą bei sociokultūrinę interakcinę sąveiką;

- *kognityvinė (pažintinė) asmenybės teorija* buvo aktuali tuo, jog ji remiasi hipoteze, kad žmonių emocijos ir poelgiai priklauso nuo to, kaip jie suvokia įvykius;

- *socialinio tikrovės konstravimo teorija* remiantis, socialinė realybė nagrinėjama kaip nuolat kintanti objektyvioji tikrovė, kurioje žmogus veikia, kurioje kultūrinė patirtis yra objektyviai reikšminga ir jos pagrindų konstruojamas individualus žinojimas, užmezgamas kognityvinis santykis su aplinka.

Tyrimo metodai:

- mokslinės literatūros analizė;
- kokybinis pusiau struktūruotas interviu;
- turinio (content) analizė.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys pagrindinės dalys, rekomendacijos, išvados, santraukos: lietuvių ir anglų kalbomis, literatūros sąrašas, priedai ir dvi anketos. Pirmoji dalis yra teorinė, joje nagrinėjama buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių resocializacijos procesas, gyvenimo scenarijus analizė, gyvenimo scenarijus korekcija ir jos veiksniai pateikiamas socialinio darbuotojo vaidmuo, įtakojant šių asmenų gyvenimo scenarijus korekciją. Antroji darbo dalis skirta buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijus korekcijos tyrimo organizavimo bei metodologijos pristatymui. Trečioje darbo dalyje atliekama tyrimo duomenų analizė bei interpretavimas. Taip pat darbe pateikta: 1 lentelė, 2 paveikslai, 93 literatūros šaltinių sąrašas, 4 priedai. Viso darbą sudaro 100 puslapių.

1. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJUS KOREKCIJA RESOCIALIZACIJOS PROCESU

1.1. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ RESOCIALIZACIJOS PROCESAS

1.1.1. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių psichosocialiniai aspektai

„Migravusių“ iš institucijos į instituciją buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus rekonstrukcijos sudėtingumo bei problematikos analizė galima ir reikalinga iš įvairių mokslo šakų pozicijos bei perspektyvos. Vienas būdų efektyviai spręsti sudėtingas praktines situacijas – pritaikyti įvairių mokslų teorines žinias, kurios yra paremtos tyrimais ir teorijomis. Globos namuose gyvenantys vaikai dažniau patiria socialinių ir psichologinių problemų nei vaikai, augantys šeimose. Globos namų gyvenimo sąlygos lemia didesnę vaikų socialinį pažeidžiamumą. Dar didesnes problemas patiria vaikas ar jaunuolis, kuris iš globos įstaigos patenka į įstaigą, kurioje siekiama pakoreguoti jo netinkamą elgseną. Vaikai nuo pat mažų dienų įgyja neigiamą psichosocialinę patirtį, jiems trūksta pozityvaus tėvų pavyzdžio, tėviškos meilės, šiltų tarpusavio santykių, svarbių besiformuojančiai asmenybei. Visa tai jau subrendęs asmuo atsineša į suaugusiųjų pasaulį.

Savivaldybių vaiko teisių tarnybos duomenimis, 2005 m. sausio pirmos dienos duomenimis, Lietuvoje 6077 buvo globojami 7987 be tėvų globos likę nepilnamečiai - 40 šeimynų globojo 312 nepilnamečių, o 189 institucijose gyveno 14495 be tėvų globos likusių nepilnamečių (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2005).

2005 m. Lietuvoje buvo:

- 6 bendrojo lavinimo internatinės mokyklos, kuriose gyveno 761 vaikas;
- 63 specialiosios internatinės mokyklos ir ugdymo centrai, kuriuose gyveno 3214 vaikų;
- 4 specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai, kuriuose gyveno 124 vaikai;
- 32 apskričių vaikų globos namai, kuriuose apgyvendinti 2763 vaikai;
- 22 savivaldybių vaikų globos namai, kuriuose gyveno 1003 vaikai;
- 5 kūdikių namai su 464 vaikais;
- 17 laikinųjų globos namų, kuriuose apgyvendinti 409 vaikai;
- 12 nevyriausybinė vaikų globos namų, kuriuose gyveno 385 vaikai;
- 24 globos grupės ikimokyklinėse ugdymo įstaigose su 256 vaikais;
- 4 vaikų globos pensionatai, kuriuose apgyvendinta 711 vaikų (Kelias link savarankiško gyvenimo, 2007, p. 31-32).

Socialiniai ir psichologiniai mokslai glaudžiai persipina tarpusavyje, kaip pažymi A. Juodraitis (2004), L. Radzevičienė (2003), ankstyvo amžiaus vaiko institucionalizavimas nulemia daugelį vėliau, paauglystėje ir suaugusio žmogaus gyvenime atsirandančių problemų. Institucinė globa – tai globos

forma, kuri „suteikiama tam tikro tipo uždaroje įstaigoje“ (Radzevičienė, L., 2003, p. 112). Globojami asmenys pasižymi žema socialine branda, nepasirengimu užmegzti normalių socialinių santykių. „Uždaro“ tipo ugdymo įstaigos stipriai įtakoja pagrindines asmenybės struktūras: emocinės sferos pažeidimus, žemą savireguliacijos laipsnį, seksualinio elgesio nukrypimus (meilės poreikio frustracijos forma). Globos įstaigų, socializacijos centrų ugdytinių vystymosi eigoje išryškėja atsilikimas nuo socialinių amžiaus normatyvų.

Daugelis mokslininkų (Radzevičienė, L., 2002, Berne, E., 2010), atskleidžia įvairias deprivacijas, kurias patiria tiek vaikai, tiek suaugę asmenys. *Deprivacija* – tai „svarbiausių poreikių tenkinimo galimybių nebuvimas arba sumažėjimas, trunkantis pakankamai ilgai ir leminantis asmenybės raidos pokyčius“ (Radzevičienė, L., 2002, p. 90). Net biologiniu požiūriu patiriamos deprivacijos sukelia arba paskatina organinius pokyčius. Nes jei nepakankamai stimuliuojamas smegenų kamieno tinklinis darinys, gali pasireikšti nervinių ląstelių degeneraciniai pokyčiai. Šia prasme stimulų alkis tiesiogiai susijęs su sveikos asmenybės išlikimu (Berne, E., p. 16).

T. Lazdauskas, M. Pileckaitė-Markovienė, (2007) pateikia globos namų vaiko charakteristiką, kurioje persipina psichologiniai ir socialiniai ypatumai. Anot jų, vaikas patiria psichinę deprivaciją, kai ilgą laiką yra netenkinami jo psichiniai poreikiai. Tokia vaiko situacija sukelia besiformuojančios asmenybės pokyčius. Jei neužsimezga patvarus vaiko ryšys su motina ar ja atstojančiu asmeniu, arba šis ryšys dėl įvairių priežasčių nutrūksta, vaikas netenka labai svarbaus emocinio stimuliavimo šaltinio. Globos namų vaikui nesiformuoja pasitikėjimo, tikrumo, atsparumo jausmai, turintys reikšmės vaiko psichiniam vystymuisi, asmenybės raidai. Psichinę deprivaciją patiriantis vaikas neturi pakankamai galimybių pažinti skirtingų socialinių vaidmenų modelių, sudėtingos visuomenės struktūros ir žmonių tarpusavio santykių. Išskiriamos keturios psichinės deprivacijos formos: pojūčių deprivacija, kai trūksta aplinkos stimulų kaitos bei įvairovės; kognityvinė deprivacija, kai vaikas neturi pakankamai sąlygų nuosekliai pažinti pasaulį; emocinė deprivacija, kai vaikas neturi galimybių intymiam emociniam kontaktui tik su vienu asmeniu; socialinė deprivacija, kai vaikas neturi sąlygų nuosekliai pažinti socialinės visuomenės sandaros bei socialinių vaidmenų modelių.

Mokslininkas E. Berne (2010, p. 15), remdamasis R. Spitzu, pabrėžia, jog kūdikiai, kurie ilgą laiką stokoja kontakto su suaugusiais, pradeda negrįžtamai regresuoti, tai gali pasireikšti net nepagydomų ligų simptomais. R. Spitzas tai vadina *emocine deprivacija*, kuri gali turėti skaudžių pasekmių žmogaus gyvenimo scenarijaus kūryboje. Kasdienė patirtis rodo, jog vaikas, kuriam trūksta fizinio artumo, išgyvena stimulų alkį, nes būtent fizinis artumas suteikia saugumo pojūčius.

Sensorinė deprivacija – kai trūksta dirgiklių, kad normaliai galėtų plėtotis suvokimas (girdimasis, regimasis, kinestezinis). E. Berne (2010, p. 90) pabrėžia, jog sensorinė deprivacija neigiamai veikia tiek vaiką, tiek suaugusį asmenį. Sensorinė deprivacija gali sukelti net psichikos

sutrikimus. Tyrimais įrodyta, jog socialinę ir sensorinę deprivaciją patiria asmenys atliekantys įkalinimo bausmes, izoliuoti nuo visuomenės. Įkalinimo vienatvėje bijo net žiauriausių fizinių bausmių užgrūdinti kaliniai.

Socialinio darbo srities mokslininkai tyrimo ataskaitoje „Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose“ (2006) bei I. Leliūgienė (1997) rašo, jog vaikai, laikinai ar visam laikui netekę savo tėvų, arba anksti atskirti nuo motinos, yra ypatingai pažeidžiami. Tai daro didelę įtaką tolesniam socialiniam, psichologiniam ir fiziniam vaiko vystymuisi. Globos namų auklėtinių fizinis ir psichologinis vystymasis didele dalimi priklauso nuo jais besirūpinančių žmonių sugebėjimo kurti pozityvią aplinką bei vaiko gerovę užtikrinančius santykius. Globos namų vaikams labai trūksta dėmesio ir emocinio palaikymo. Dėl to šie vaikai turi ryškių asmenybės, savimonės ir intelektualinio vystymosi sutrikimų. „Kiekvieną vaiko dieną, praleistą be šeimos, galima sulyginti su diena, ligonio, praleista be gyvybiškai svarbių vaistų.... Likimas atėmė galimybę pajusti motinos rankų šilumą – svarbiausią dalyką vaiko tolesniame gyvenime.“ (Leliūgienė, I., 1997, p. 189).

Pasak socialinių mokslų šakos atstovių A. Juodaitytės (2003), I. Žemaitytės, L. Jankauskienės (2008), socialiai apleisti vaikai dažnai bendraamžių tarpe turi žemą socialinį statusą. Vaikai, augantys be tėvų, dažnai yra jautrūs, silpnavaliai, nerimaujantys, konfliktuojantys, dažnai blogos nuotaikos. Dauguma šių vaikų nepasitiki kitais, vengia artimai bendrauti kolektyve, sunkiai suvokia savo ir kitų jausmus, neadekvačiai elgiasi, kai supyksta ar džiaugiasi. Kitiems šie vaikai atrodo nesuprantami, todėl jie jaučiasi nereikalingi ir nepasitiki savimi. Aktualios yra ir globos namų problemos: grupėse didelis skaičius vaikų, specialistų trūkumas, globos namų uždarumas. Visa tai įtakoja asmenybės formavimąsi. Besiformuojančiam vaiko savęs vertinimui labai svarbūs yra jį supančių suaugusių žmonių vertinimai. Globos namuose vaikų poelgiai dažnai personalo nėra vertinami kaip blogi ar geri, bet dažniausiai jau pats vaikas yra „užsitarnavęs“ išankstinį vertinimą, nuostatą savo atžvilgiu: blogą ar gerą. Norėdami būti gerai įvertinti, elgiasi taip, kaip reikalauja aplinka, nepaisydami savo norų ir troškimų. *Neigiamas* savęs vertinimas, globos namų gyvenimo sąlygomis trikdo vaiko socialinę adaptaciją, todėl sunkiau lavinami savarankiškumo gebėjimai. Dėl šių priežasčių globos namų vaikams būdinga savarankiškumo stoka.

Autorių M. Pileckaitės-Markovienės, T. Lazdausko (2007) nuomone, vaikų gyvenančių globos namuose, ugdymas turi išskirtinius psichologinius, socialinius ir pedagoginius ypatumus. Beglobiai vaikai neretai patiria *neigiamas emocijas dėl pedagogų, personalo bendravimo ypatumų*. Jie jautriai reaguoja į pedagogų ar bendraamžių pastabas, *jaučia baimę ir nerimą*. Vaikų globos namų auklėtiniai patiria atstūmimo, nereikalingumo jausmus dėl dirbančio personalo neteisingo jų poelgių vertinimo ir „institucinės“ atmosferos globos namuose. Tokiems vaikams būdingas *perdėtas nuolankumas*,

neatsakingumas, pažeidžiamumas. Globos namų vaikai jaučiasi įskaudinti, kalti, atstumti, ignoruojami.

I. Leliūgienė (2002), R. Pabedinskienė, R. Černiauskas (2007) rašo apie globos namuose augančio vaiko socialinę patirtį. Globos institucijoje gyvenančio vaiko socialinį atsiribojimą patvirtina jo negatyvus požiūris įsivainant socialinius vaidmenis. Toks vaikas nėra pasirengęs perimti teigiamą šeimyninį modelį, nes matė neigiamus pavyzdžius augdamas šeimoje. Neretai vaikų globos namuose vaikui peršamas „našlaičio“ vaidmuo, ypatingą rūpestį ir gailėstį toks vaikas vėliau pradeda priimti kaip privalomą. Palaiptis susiformuoja išlaikytinio „poza“. Dėl šių priežasčių dauguma globos namų auklėtinių išmoka tinginiauti, reikalauti, o patys yra netvarkingi, neatsakingi, išsiblaškę, nemoka arba nenori saugoti daiktų. Globos įstaigoje augantis vaikas nesijaučia vertinamas, orus, gerbiamas, nes dažnai nepasitiki savimi, savo gebėjimais, sprendimais. Toks vaikas nemoka džiaugtis nei savo gyvenimu, nei kito sėkme. Tačiau globos įstaigos auklėtinis turi sukaupęs didelę socialinę patirtį, kadangi vaikas pats turi apsiginti ir išgyventi. Jam būdingas kontraversiškas t. y. kartais jis yra meilus ir pataikaujantis, kartais agresyvus ir piktas.

Pasak I. Leliūgienės (2003, p. 82), nuteistojo nepilnamečio charakteristika lyginamos su paauglio amžiaus ypatumais, kurie išsiskiria audringu vystymusi, sparčiu augimu, energijos gausa, iniciatyva, asmenybės aktyvumu. Padidėjęs jautrumas, dvasinės pusiausvyros neturėjimas gali būti drausmės pažeidimo priežastimis. Nuteisti nepilnamečiai labai jautriai reaguoja į tiek teigiamus, tiek neigiamus išorinius veiksnius. Neadekvatus savęs ir tikrovės vertinimas turi įtakos nuteistųjų nepilnamečių neigiamo požiūrio į moralę susiformavimui, kuris mažina socialinį elgesio reguliavimo efektyvumą ir apsunkina visuomenės atžvilgiu teigiamas nuostatas, pažiūras bei įsitikinimus. Didelę įtaką tokia amžiuje turi savęs vertinimas, kuris dažniausiai yra neobjektyvus. Tai paaiškinama tuo, kad patirta sėkmė sąlygoja savo galimybių pervertinimą, o nesėkmė gimdo neužtikrintumo arba net nepilnavertiškumo jausmą. Per aukštai vertindamas save, paauglys nori įrodyti savo išskirtinumą tarp kitų. Tokie nuteistieji mažai paisyti socializacijos centro darbuotojų patarimų, ironizuoja auklėtojų, pedagogų bandymus ugdyti jų siekį objektyviai save vertinti. Žemas nuteistojo savęs vertinimas skatina išoriškai reguliuoti savo elgesį, vaikas dar labiau pajaučia neužtikrintumo jausmą ir baimę atrodyti blogesniu už kitus.

Anot A. Čepo (1983, p. 13), nuteistųjų sąmonėje vyksta intensyvus valios ugdymas. Šiuo periodu auklėtiniai pradeda suprasti save kaip asmenybę, sugeba atlikti saviuoklos pratimus, seka stiprių ir valingų žmonių pavyzdžiu. Tačiau išorinė jų laikysena dažnai paslepia vaikų poelgių turinį, jų dorovinį kryptingumą. Dėl to tokiems paaugliams idealais tampa tie patys nusikaltėliai.

M. Galaguzova (2000), pabrėžia, jog iki 53 proc. nuteistųjų nepilnamečių auga vaikų globos namuose. Tėvų nebuvimas apsunkina dorovinių nuostatų formavimąsi. Sunki materialinė padėtis

sumažina paauglių galimybes patenkinti savo interesus ir norus, o tai nepilnamečius dažnai stumia į nusikaltimus. Kadangi trūksta lėšų kokių nors daiktų įsigijimui, jie tuos daiktus įsigyja neteisėtu būdu. Išskiria šie savanaudiško nusikaltimo vykdymo motyvai: noras valdyti įsigytų daiktų kainą, poreikis turėti savo pinigų daiktų įsigijimui. Neretai noras neatsilikti nuo mados, turėti tą patį, ką ir kiti bendraamžiai, skatina nepilnamečių nusikalstamą veiką.

I. Leliūgienė (2003) pažymi, jog atliktais tyrimais nustatyta, kad didžioji dauguma nuteistųjų laikosi bausmės atlikimo režimo, gerai dirba, mokosi, yra drausmingi. Tuo tarpu kita dalis elgiasi kitaip. Šie nuteistieji nenori mokytis ir dirbti, neigiamai vertina perauklėjimo priemones, stengiasi gauti naudą iš įvairių savo veiksmų, išsikovoti autoritetą bet kuriuo būdu net pažeidinėdami režimą arba vykdydami nusikaltimus. I. Leliūgienė (2003) išskiria tris pagrindinius elgesio tipus:

1. Pirmam tipui būdingas nedrausmingumas, grubumas, silpnesniųjų įtraukimas ir dalyvavimas grupuotėse, smulkių nusikaltimų vykdymas;

2. Antram nepilnamečių – nusikaltėlių tipui charakteringas įsivėlimas į muštynes, smurtas prieš nepageidaujamus asmenis, silpnesniųjų įtraukimas į „vagių tradicijas“, grubūs teisės pažeidimai;

3. Trečias, sudėtingiausias elgesio tipas, apibūdina vaikus, kurie sugeba sukurti negatyvaus elgesio asmenų grupes, turi polinkį į agresiją, cinizmą, keršto jausmą, priešišką elgesį administracijos atžvilgiu.

Taip pat apibūdinama nuteistų nepilnamečių charakteristika. I. Leliūgienė (2003) išskiria šiuos charakteristikos ypatumus:

Paauglystės ypatumai: audringas fizinis organizmo vystymasis; moralinis nestabilumas; neadekvatus savęs vertinimas (paukštintas, nužemintas); intensyvus valios formavimosi procesas; prieštaringas pasaulėžiūros suvokimas.

Pedagoginis ir dorovinis apleistumas: organizuoto laisvalaikio neturėjimas; žemas dvasingumo, išsilavinimo lygis.

Problemos šeimoje: tėvų neturėjimas arba gyvenimas nepilnoje šeimoje; giminystės ryšių iširimasis.

Nusikaltimo vykdymo motyvai: turėti tai, ko negali nusipirkti dėl blogos materialinės padėties; pademonstruoti „suaugusį“ ir gauti grupės pritarimą; menkas supratimas, kodėl įvykdė nusikaltimą.

Polinkis į deviantinį elgesį: pasidavimas suaugusių nusikaltėlių įtakai; žema teisinė kultūra; prieštaravimai perauklėjimo institucijos tvarkai; galimybė adaptuotis perauklėjimo institucijos sąlygomis; nuteistųjų susisluoksniavimas (vaidmenų pasiskirstymas); atitinkamų gyvenimiškų planų neturėjimas.

I. Leliūgienė (2002, p. 307), R. Pabedinskienė, R. Černiauskas (2007, p. 36) rašo apie globos namuose augančio vaiko socialinę patirtį. Globos institucijoje gyvenančio vaiko socialinę atsiribojimą

patvirtina jo negatyvus požiūris įsisavinant socialinius vaidmenis. Toks vaikas nėra pasirengęs perimti teigiamo šeimyninio modelio, nes matė neigiamus pavyzdžius augdamas šeimoje.

E. Karmaza (2007, p. 107) teigia, jog jaunuolių savęs vertinimas ir polinkis į destruktivų, nusikalstamą elgesį turi tarpusavio ryšį. Netinkamai elgdamiesi, nusižengdami taisyklėms ir įstatymams, vaikų globos namų „sunkieji“ auklėtiniai tarsi išbando kitus vaidmenis. *Žemas savęs vertinimas lemia aktyvumo stoką, pesimistišką požiūrį į ateitį*. Nusikalsdami šie paaugliai nemato pavojaus dėl savo ateities. Jaunuoliams, grįžusiems iš socializacijos centro į globos namus, būdingas tapatumo išsiskaidymas bei nebrandumas. Paaugliai *neturi motyvacijos ko nors siekti*, jų gyvenimo kryptis neturi aiškių orientyrų. Jie iš neformalių grupuočių lyderių perėmė tam tikras vertybes, per daug apie jas nesvarstė, ir dažniausiai ne pačias geriausias.

M. Barkauskaitė, D. Juodkaitė (1998) rašo, jog nepilnamečių nusikalstamas elgesys jiems patiems yra kaip viena iš galimų asmenybės prisitaikymo ir savęs realizavimo formų. Teisėtvarką, vaikų globos namų taisyklės linę pažeisti paaugliai pasižymi socialinių gebėjimų stoka. Paauglių bendravimo ir pripažinimo poreikių nepatenkinimas sukelia nepilnamečio neigiamas emocijas. Visa tai skatina paauglį išreikšti save socialinėje sąveikoje su suaugusiaisiais ir bendraamžiais priešinant, kerštaujant, pažeidinėjant globos įstaigoje nusistovėjusias normas. Probleminiams jaunuoliams, linkusiems į teisės pažeidimus, būdingos savybės: *nepilnavertiškumo kompleksas, savitvardos neturėjimas, nepasitikėjimas savimi, žema socialinė branda, nepasirengimas užmegzti normalių socialinių ryšių, nerimastingumas*. Šios savybės, charakterio ir temperamento ypatumai nulemia, kokias priemones pasirinks vaikas tikslui pasiekti.

Skausmingi emociniai išgyvenimai, su kuriais susiduria nemaža dalis paauglių, tokie kaip: brendimo krizė, tėvų skyrybos, smurtas, seksualinė skriauda, reketas - itin pažeidžia paauglius. *Nemokantiems tvarkytis su netektimi ir valdyti streso*, reikia žymiai daugiau laiko atsitiesti po skausmingo patyrimo. Šie vaikai ir paaugliai dažnai nežino, kaip padėti sau, ir kaip išsaugant orumą, kreiptis pagalbos į specialistus. Jeigu rizikos grupės vaikams ir paaugliams būtina parama ir pagalba nesuteikiama, jie lengviau pasiduoda žalingai įtakai, kad kuo greičiau nuslopintų skausmingas emocijas (Valickas, G., 1997).

Apibendrinant galima teigti, kad asmenims, augusiems globos namuose, o vėliau atsidūrusiems „pataisos“ įstaigose, t. y. socializacijos centruose, dėl susiklosčiusių nepalankių gyvenimo aplinkybių: nepastovumo, natūralaus ryšio su artimu žmogumi nebuvimo - atsiranda socialinis pažeidžiamumas. Susiformuoja tokios asmenybės savybės kaip: uždarumas, nepasitikėjimas savimi ir aplinkiniais, žemas savęs vertinimas, kaltės jausmo, atstūmimo baimės išgyvenimas ir kitos negatyvios savybės. Jų gausumas neretai neleidžia atsiskleisti gerosioms vaiko savybėms, todėl reikalinga profesionali socialinė pagalba.

1.1.2. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių resocializacija

Vaikų globos namų auklėtiniai už nusikalstamą nevaldomą elgesį neretai yra išsiunčiami į vaikų socializacijos centrą tam, kad „susivoktų, kas esą, pasitaisytų“. Patirtos nuoskaudos palieka pėdsaką visam likusiam gyvenimui. Šių asmenų gyvenimo scenarijus formuojasi ant skaudžių gyvenimo pamokų pamato, palieka gilų pėdsaką asmenybės brandimo, tapimo suaugusiu procese.

Pasak socialinių mokslų mokslininkų I. Žemaitytės, D. Čiurinskienės (2004), asmuo yra ne tik socializacijos subjektas, bet dažnai tampa ir socializacijos auka, kai socializacijos procesas ir jo rezultatai turi prieštaravimų. Sėkminga socializacija vyksta, kai individas sklandžiai prisitaiko prie socialinės aplinkos, o nesėkminga socializacija, kai išsiskiriama iš socialinės aplinkos, prie jos visiškai nepritampama arba nenorima pritapti. Nenoras pritapti gali būti išreikštas nusižengimu normoms ar įstatymams. Nepritapę prie socialinės aplinkos nariai – tai žmonės, kuriems reikalinga resocializacija - gyvenimo scenarijaus korekcija.

Moksliniuose darbuose A. Juodaitytė (2003), V. Kučinskas, R. Kučinskienė (2000), R. Prakapas, R. Katinaitė (2008) apibrėžia resocializacijos procesą. Mokslininkų teigimu, resocializacija yra auklėjimas, antrinė socializacija, kurios pagrindą sudaro žinių, vertybių, normų, idealų, statusų, vaidmenų, įgūdžių transformavimasis ir naujų įgijimas. Resocializacija – socialinio statuso ir vertingumo gražinimas asmeniui, kuris buvo netekęs socialinio aplinkos pasitikėjimo. Resocializacijos esmė yra kokybiniai pakeitimai, kurių pasekmė - pritarimas visuomenės normoms ir kultūrinėms vertybėms. Resocializacijos tikslas - padėti asmeniui keistis. Resocializacija visada turi institucinį pradą - žmogus patenka į naują situaciją.

D. Lengvinas (2009), Liaudinskienė, G., I. Leliūgienė (2007) iš socialinių mokslų perspektyvos teigia, kad nepilnamečių resocializacija yra daugiadalykio įdirbio reikalaujantis uždavinys, kuriam pasiekti reikalinga „socialinių priemonių“ gausa, kurių pagalba vaikas integruojamas, perauklėjamas. Nepilnamečių resocializacijos procese naudojamos šios veiklos kryptys: individualios elgsenos korekcijos, socialinės globos, ugdomojo darbo, drausmės, priežiūros. Vaikas socializacijos centre – tai vaikas, turintis problemų dėl nepalankių socializacijos aplinkybių, jo delinkventinis elgesys yra nesąmoningas atsakas į šeimos, artimiausios aplinkos problemas. Vaikas, siunčiamas į socializacijos centrą, kad gautų adekvačią jo nusižengimui bausmę. Čia vaikas ir nubaudžiamas, ir auklėjamas. Nepilnamečių priežiūros institucija tarsi perima tėvų vaidmenį, vaikas verčiamas už netinkamą elgesį prisiimti atsakomybę, siekiant pakreipti jo ateitį pozityvia linkme.

Mokslininkai: A. Juodraitis (2004), G. Merkys ir kt. (2002), analizavę nepilnamečių priežiūros įstaigų veiklos aplinkybes iš pedagogikos pusės, rašo, kad nepilnamečių priežiūros institucija yra visa apimančios disciplinos instrumentas. Čia taikomas fizinis muštras, griežta

dienotvarkė, užimtumas ir darbas, kasdienė kontrolė, dar griežtesnis režimas negu globos namuose. Nepilnamečių priežiūros įstaigose dirbančio personalo nuostatos yra labai prieštaringos: humaniškumu paremti santykiai pinasi su požiūriu, jog vaikams reikalinga griežta disciplina. Šių įstaigų veikloje persipina dvi, viena kitai prieštaraujančios misijos – bausmė ir izoliacija su ugdymu bei socialine integracija. Profesiniai darbuotojų vaidmenys yra konfliktiški, jie turi suderinti nesuderinamus veiksmus: privalo vaiką išklaudyti, būti prieinami ir empatiški, skatinti ugdytinių savarankiškumą, o tuo pat metu pedagogas, bendraudamas su ugdytiniais, turi vadovautis tokiais principais kaip nuobauda ir kontrolė, akcentuoti socialinės distancijos išlaikymą. Sutrinka vaikų priežiūros įstaigos auklėtinių socialinis suvokimas ir socialinio reagavimo mechanizmas, nes įstaigos darbuotojai nuolat keičia savo vaidmenis, elgesio su vaiku stilių. Retsykais panaudotos grubios ir agresyvios sankcijos gali palikti neigiamus pėdsakus vaiko psichikoje bei gyvenimo scenarijuje.

Policijos pareigūnams, dirbantiems su problemiškais nepilnamečiais, trūksta bendravimo įgūdžių. Daugelis nepilnamečių justicijos sistemos pareigūnų, dirbančių su nepilnamečiais, nėra suinteresuoti gilinti žinias. Specialiųjų įgūdžių ir motyvacijos stoka neigiamai veikia prevencinio darbo su socializacijos centro jaunuoliais kokybę. 2005 metais atliktas kompleksinis tyrimas „Nepilnamečių justicija Lietuvoje“ atskleidė, kad „beveik 40 proc. rizikos grupei priskirtų nepilnamečių mano, kad policijos pareigūnai, su kuriais jie buvo susidūrę, atrodė bauginamai, elgėsi šiurkščiai ir naudojo fizinę jėgą.“ (Nepilnamečių justicijos 2009 - 2013 metų programa, 2009).

Socializacijos centre jaunuoliai priima negatyvius socialinius vaidmenis. Mokslininko A. Juodraičio (2004) nuomone, patekęs į socializacijos centrą vaikas yra stigmatizuojamas, tai daro neigiamą poveikį vaiko jausmams. Netektis, savęs nuvertinimas, identiteto krizė neišvengiamai žaloja vaiko asmenybės vystymąsi bei jo elgseną. Atskiriamas ir išvaromas vaikas priverstas išgyventi jam primestus vaidmenis. Nepilnametis renkasi grupes, kurias jį priima, tačiau pastarosioms nusikalstamas elgesys yra pagrindinis gyvenimo būdas. Priklausymas šioms grupėms teikia nepilnamečiui ir pranašumą - neutralizuoja išvargimo ir kaltės jausmus, išmoko elgesio, padedančio išlikti, ir suteikia galimybę atkreipti į save dėmesį.

Vaikų socializacijos centre ne šeima ir ne mokytojai tampa tuo pavyzdžiu, iš kurių paaugliai mokosi socialinių gebėjimų. Nepilnamečių priežiūros centre toje pirminėje erdvėje atsiduria tokio pat likimo, elgesio paaugliai, kurių dauguma tampa draugais. Jų rate vertinamas nusikalstamas elgesys kaip negatyvios konkurencijos būdas. Socializacijos centruose tarp bendraamžių vertinamas „sumanumas“ – gebėjimas idealiai atlikti nusikalstamą veiką. Socializacijos centro mikroklimato terpėje paauglys mokosi elgesio modelių iš artimiausios, jį supančios aplinkos. Socialinių gebėjimų trūkumas, noras greitai įgyti norimą daiktą – veiksniai, kurie įtakoja paauglių požiūrį į nusikalstamumą (Skecevičius, P., Žydzūnaitė, V., 2007. Prieiga per internetą: <http://info.smf.ktu.lt/Edukin/zurnalas/lt>).

Pasak A. Juodraičio (2004) (cituojančio Z. Freudą, 1999), apžvelgiančio socialinę sąveiką iš socialinių mokslų perspektyvos, vaiko elgesį įtakoja buvimas grupėje. Žemesnio intelekto vaikai palenkia savo pusėn aukštesnį intelektualinį mąstymą turinčius vaikus. Tokiu būdu pastarųjų mąstymas tampa nelaisvas, sumažėja jų atsakomybė už savo poelgius. Didelė paauglių grupė pasižymi jaudrumu, impulsyvumu, nepastovumu, greitu perėjimu prie kraštutinių, dideliu įtaigumu, konformizmu. Vaikas, gyvenantis vaikų socializacijos centre, savo bendraamžių grupėje yra linkęs mėgdžioti. Mėgdžiojimo objektu daugiausia pasirenka jėžulesnius, konfliktiškus asmenis.

Vaikas, atsidūręs socializacijos centre, jaučiasi išskirtas ir atstumtas, jis ieško kitų savęs realizavimo būdų. Stengdamasis prisitaikyti prie esamos situacijos, dažnai renkasi bendraamžių siūlomus neigatyvius bendravimo ir elgesio būdus. Vaikas patiria dar didesnes socialines, psichologines, dvasines problemas. Jam sunku priimti pozityvius socialinius vaidmenis, nes socializacijos centre taikomi ugdomojo darbo su vaiku metodai persipynę su bausmėmis ir griežta kontrole. Ugdomoji veikla ir socialinė parama eina greta.

Bendravimas socializacijos centruose skirstomas į dvi sferas: *oficialią* ir *neoficialią*. Oficialus bendravimas reguliuojamas bausmės atlikimo režimo ir vidaus tvarkos taisyklių; neoficialus bendravimas remiasi "kito gyvenimo" normomis, nubaustųjų skirstymu į kategorijas priklausomai nuo vietos, kuri yra neformalaus elgesio sistemoje. Nuteistieji nepilnamečiai, pasiskirsto į „savus ir svetimus“, nustato nuteistojo statusą savo grupėje. Žymiai aukštesnį statusą užima nuteistieji – recidyvistai, turintys ryšių su nusikaltėliais. Nepaisant grupuočių narių skaičiaus, visi nuteistieji skirstomi į dvi pagrindines grupes (kastas): Su aukštu statusu – *atsparūs*, „*vaikėzai*“, „*putiovyi*“, „*verchai*“; Su žemu statusu – *atstumtieji*, „*apleisti*“, „*užgauti ar įžeisti*“, „*neputiovyi*“, „*dūchai*“ (Paleckienė, J., 2007, p. 20).

Kiekviena iš šių kastų yra susijungusios į atskiras grupes, kurios išprovokuoja konfliktines situacijas. Naujoko statusas socializacijos centre neretai nustatomas „pirašymo“ būdu. Naujoką tikrina pagal jo veiklumą, nuovokumą, mokėjimą apsiginti. Dažnai šie išbandymai turi aštrių ir žiaurių elementų. Nubausti nepilnamečiai neturi aiškių gyvenimiškų planų, ateities perspektyvų, o tai ypatingai apsunkina ugdomąjį darbą su jais (Paleckienė, J., 2007, p. 20).

Pasak M. Foucault (1998), kalėjimas neišvengiamai gamina nusikaltėlius. Juos gamina egzistencija, kurią kalėjimas primeta kalinamiesiems: jie izoliuojami vienutėse, verčiami dirbti nereikalingą, niekur nepritaikomą darbą. Neatrodė, kad čia mąstoma apie žmogaus grįžimą į visuomenę. Susidaro išpūdis, kad taip kuriama nenaudinga ir pavojinga, žmogaus prigimčiai prieštaraujanti egzistencija. Kalėjimas gamina nusikaltėlius ir todėl, kad kalinamieji patiria fizinį, psichologinį smurtą. Kalėjimo paskirtis - ugdyti pagarbą įstatymams, bet dažniausiai jo funkcionavimas paremtas piktnaudžiavimu valdžia. Neteisybės jausmas, kurį patiria kalinys, gali būti

viena iš nevaldomo elgesio priežasčių. Patyręs įstatymo nenumatytas ir nepaskirtas kančias, jis pasiduoda įprastiniam išūčiui. Sukyla prieš visa, kas jį supa, o visuose valdžios atstovuose jis mato budelius, nebetiki savo nekaltumu. Kalėjime klesti sugedimas, baimė ir sargybinių bejėgiškumas (p. 314). Kalėjime susiformuoja nusikaltėliai, nes čia sudaromos palankios sąlygos formuoti hierarchizuotam, solidariam nusikaltėlių pasauliui. Šiame šešėliniame pasaulyje ir atsiduria pirmą kartą nuteistas jaunas nusikaltėlis: „Pirmasis jam prabudęs troškimas bus išmokti iš patyrusių mokytojų, kaip išvengti įstatymo rūstybės...”(Foucault, M., 1998, p. 315).

Apibendrinant galima teigti, kad nepilnamečiai, padarę nusikalstamą veiką, yra paveikti neigiamos socializacijos. Resocializacijos proceso metu nepilnamečiui padaromas stiprus socialinis, psichologinis poveikis, nuo kurio priklauso tolesnė asmenybės vystymosi kryptis.. Suaugusio asmens agresyvus, iššaukiantis elgesys yra paaugliui nepalankių socialinių gyvenimo įgūdžių formavimosi rezultatas. Toks asmuo neturi autoritetų, todėl jis linkęs rinktis tokį draugų ratą, kuriame jaučiasi pripažintas, priimtas. Asmens socialinė elgsena, pasižyminti agresyvia, priešiška laikysena, nemokėjimu užmegzti draugiškų santykių su aplinkiniais, išitraukimas į neformalias gruputes, yra signalas, jog asmuo susiduria su socialinės adaptacijos sunkumais ir jam reikalinga profesionali socialinė pagalba.

1.1.3. Dokumentai, reglamentuojantys asmenų resocializacijos procesą

Norint apibrėžti resocializacijos procesą bei į delinkventinį elgesį tikslinga pažvelgti į šią problemą iš teisinės pusės, remtis dokumentais, apibrėžiančiais vaikų institucinę priežiūrą, globą, vaikų bei suaugusių asmenų resocializacijos procesą.

Valstybė, mąstydamą apie ateitį, pirmiausia orientuojasi į jaunimą. LR Konstitucijoje pažymima, jog valstybės įstatyminė bazė garantuoja prigimtines kiekvieno žmogaus teises ir laisves. LR Konstitucijoje įtvirtinta nuostata, kad valstybė saugo ir globoja šeimą ir vaikystę, užtikrina įstatyminį nepilnamečių gynimą (*Valstybės Žinios*, 1992, 33-1014).

Globojamų vaikų teisių apsaugą reglamentuojančiame LR Vaiko globos įstatyme „vaikų globa“ ir „globojamo vaiko“ sąvokos yra tiksliai apibrėžtos. *Vaiko globa* – tai likusio be tėvų vaiko globos patikėjimas fiziniam ar juridiniam asmeniui (šeimynai ar globos institucijai), jo priežiūra, auklėjimas, asmeninių ir turtinių teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas. *Globojamas vaikas* – tai vaikas, kuriam nustatyta globa (LR Vaiko globos įstatymas, 1998 / *Valstybės Žinios*, 2000, 58-1702).

JTO vaikų teisių konvencijoje, priimtoje 1989m. lapkričio 20 d., ratifikuotoje LR Įstatymu 1995 m., pabrėžiama, jog valstybė turi garantuoti nepilnamečiui tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi. Taip pat įpareigoja valstybes užtikrinti, kad nė vienas vaikas nepatirtų kankinimų, žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio

elgesio ar bausmių. Konvencijoje pažymima, kad vaikas areštuojamas, sulaikomas ar įkalinamas tik kraštutiniu atveju, kiek įmanoma trumpesniai laikui (*Valstybės Žinios*, 1995, 60-1501).

Reakcija į jaunų asmenų pažeidžiantį įstatymus, elgesį turėtų remtis ne vien nusikaltimo sunkumu, bet ir asmenybės ypatumais, individualiomis savybėmis, socialiniu statusu, gyvenimo sąlygomis, ryšiais su šeima, nusikaltimo padaryta žala. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996) įpareigoja teismus, nagrinėjančius vaikų teisės pažeidimų bylas, laikytis visų procesinių taisyklių. Skiriant bausmę ar nuobaudą vaikui, būtina atsižvelgti į jo amžių, asmenybės ypatumus, gyvenimo bei auklėjimo sąlygas, kitas įstatymų numatytas aplinkybes (*Valstybės žinios*, 1996, 33-807).

LR Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme (2007) reglamentuojama vaiko socializacijos centro paskirtis. Šiame centre apgyvendintam vaikui turi būti užtikrintas kokybiškas ugdymas bei kokybiška laikinoji globa. Nepilnametis, būdamas socializacijos centre, turėtų gauti socialinę, pedagoginę, psichologinę, specialiąją pedagoginę, informacinę ar kt. pagalbą, kuri padėtų pasiekti teigiamų vaiko elgesio pokyčių bei ugdytų jo vertybines nuostatas ir socialinius įgūdžius (*Valstybės žinios*, 2007, 80-3214).

G. Merkys ir kiti (2002) pabrėžia, jog taikant baudžiamajame įstatyme numatytas nepilnamečių resocializacijos priemones, kyla nemažai klausimų, tarp kurių – koks yra kaltininkas, kodėl nusikalto, kokią priemonę jam reikėtų skirti, nes nepilnamečio padaryta nusikalstama veika verta bausmės, kaip numatyta baudžiamajame įstatyme, bet kaltininkas – vaikas, pradedantis savarankišką gyvenimą.

Dokumentuose, reglamentuojančiuose vaikų teisių apsaugą, globojamų vaikų padėtį, nepilnamečių resocializacijos procesą socializacijos centre, pabrėžiama, jog svarbu nepažeisti vaiko teisių, padėti vaikams susigrąžinti socialinį statusą bei socialinėmis, pedagoginėmis ir kitomis priemonėmis keisti vertybines jų nuostatas ir remiantis jauno žmogaus gerove, siekti integruoti asmenį į visuomenę. Valstybės vykdomame nepilnamečių resocializacijos procese, nepilnamečių justicijos programos teisinėje bazėje esminis dėmesys turėtų būti kreipiamas į kiekvieno vaiko poreikius bei individualias savybes. Tai būtų mūsų visuomenės tinkamo vystymosi garantas, atitinkantis jos pačios interesus.

Kiekviena bausmė turi atitikti baudžiamojo kodekso 41 straipsnyje numatytą bausmės paskirtį. Tik teisingai paskirta bausmė gali atlikti savo paskirtį ir turėti auklėjamąjį poveikį. Teismas, vadovaudamasis BK bendrosios dalies nuostatomis, nustato ar įvykdyta nusikalstama veika turi visus būtinus nusikalstamos veikos sudėties požymius, ar nėra aplinkybių, šalinančių baudžiamąją atsakomybę. Jei asmeniui nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję aštuoniolika metų, teismas skirdamas bausmę vadovaujasi nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumais, pvz. bausmių skyrimo ribos. Tokiam asmeniui gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės. „Nei bendrosios, nei specialiosios dalies normos atskirai negali būti pritaikytos. Kiekvienas teismo

sprendimas baudžiamojoje byloje privalo būti susijęs ir su bendrosios, ir su specialiosios dalies normų taikymu.“ (Piesliakas, V., 2006, p. 18-19).

Teisės mokslų šakų atstovai A. Abramavičius, A. Baranskaitė, A. Čepas (2004), pažymi, jog kiekvienas žmogus išsiskiria iš kitų kaip asmenybė, nepriklausomai nuo to, ar jis yra padaręs nusikalstamą veiką ar ne. Tačiau nusikalstamą veiką įvykdęs žmogus skiriasi nuo kitų, kadangi jis yra asmuo, kuris įvykdė nusikalstamą veiką, galima spręsti apie pavojingumą ir kaltininko asmenybę. Siekiant individualizuoti bausmę, būtina išanalizuoti ne tik neigiamas, bet ir teigiamas kaltininko savybes. Dauguma baudžiamosios teisės teoretikų akcentuoja, kad bausmės skyrimas turi būti individualizuotas. M. N. Stanovski (1999) nuomone, teismas, skirdamas bausmę, turi atsižvelgti ne tik į įstatymo nustatytus reikalavimus, bet ir į nusikaltėlio asmenybę. Bausmės skyrimas už padarytą nusikalstamą veiką negalimas be nusikaltėlio asmenybės įvertinimo, nes tik nuodugniai išnagrinėjus kaltininko asmenybę, galima kuo tiksliau nustatyti nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus.

Anksčiau minėti mokslininkai veikale „Baudžiamosios teisės komentaras“ (2006) pabrėžia, jog prieš nusikalsdamas ir prieš nuteisiamas, asmuo būna eilinis pilietis, turintis teises ir pareigas. Nusikalstamą veiką įvykdžiusį asmenį teismas nuteisia bei apriboja jo teises ir laisves. Teistais pripažįstami tik tie asmenys, kuriems už nusikaltimo padarymą yra įsiteisėjęs teismo priimtas apkaltinamasis nuosprendis. Nuteistieji atlieka teismo paskirtas bausmes ir bausmės pabaigos diena laikoma ta diena, kada asmuo baigia atlikti jam paskirtą bausmę. Atlikęs bausmę asmuo tampa vėl tuo pačiu eiliniu piliečiu, kaip ir prieš paskelbiant teismo nuosprendį, kadangi jau atliko bausmę.

1994-05-09 LR Vyriausybės nutarimu Nr. 360 priimta „Socialinės paramos koncepcija“. Tai yra pagrindinis dokumentas, kuriame atsispindi valstybės vykdomos socialinės apsaugos politikos kryptys. Remiantis šia koncepcija, visos valstybinės tarnybos, rengdamos įstatymus ir kitus normatyvinius aktus socialinės paramos klausimais, turi vadovautis Socialinės paramos koncepcijos nuostatais. Joje yra išskiriamos valstybinė ir nevalstybinė socialinė parama. Valstybinė socialinė parama reiškia, kad valstybė įsipareigoja rūpintis kiekvienu žmogumi, kuris dėl objektyvių priežasčių negali savimi pasirūpinti (Išoraitė, M., 2005., p. 292).

LR Socialinių paslaugų įstatyme (2006) įteisintas asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų, statusas (LR Socialinių paslaugų įstatymas, *Valstybės žinios*, 2006, 17-589). Probacija, reintegracija į visuomenę teisiškai aiškiai ir tiksliai yra reglamentuota ir nuolat tobulinama priiminėjant naujus įstatymus ir tobulinant teisinę bazę. LR probacijos įstatymo (2011) paskirtis – nustatyti tokią probacijos vykdymo tvarką ir sąlygas, kad asmuo, atlikęs probaciją, savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. *Probuojamojo resocializacija* – priemonių, kuriomis ugdomi asmens gebėjimai gyventi nenusikalstant ir jo socialinė integracija, visuma. Probacijos vykdymas yra apibrėžiamas svarbiais principais:

1) probuojamojo resocializacijos ir visuomenės saugumo pusiausvyros; tai yra probuojamojo priežiūra turi būti pagrįsta racionalia pusiausvyra tarp probuojamojo resocializacijos interesų ir visuomenės saugumo užtikrinimo poreikių;

2) probacijos priemonių individualizavimo; tai yra probuojamajam taikant priemones turi būti atsižvelgiama į probuojamojo asmenybę, elgesį probacijos vykdymo metu, rizikos vertinimo rezultatus ir kitas šio asmens resocializacijai svarbias aplinkybes;

3) pagarbos žmogaus teisėms, minimalios intervencijos ir proporcingumo; tai yra proporcingų ir veiksmingų priemonių taikymas probuojamajam pataisos procese neapribojant jo teisių ir laisvių, jei tai nėra pagrįsta ir būtina probacijos tikslui pasiekti;

4) bendradarbiavimo, subsidiarumo ir savanorystės skatinimo; tai yra į probacijos veiklą aktyviau įtraukiamos valstybės ir savivaldybių institucijos, įstaigos, organizacijos, patikimi savanoriai ir kuriami bendradarbiavimo ryšiai;

5) atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo; tai yra probacijos vykdymo metu taikomos atkuriamojo pobūdžio priemonės, kuriomis užtikrinamas nukentėjusio asmens ir probuojamojo sutaikinimas ir tarpininkavimas siekiant atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą.

Probacijos vykdymas taip pat grindžiamas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse nustatytais principais (LR probacijos įstatymas, 2011/ *Valstybės Žinios*, 2012, 4-108).

Apibendrinant galima teigti, kad teisės aktai apibrėžia valstybės įsipareigojimus, asmens prigimtines teises, laisves ir pareigas. Dabartiniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose nepilnamečių globos ir priežiūros institucijų veiklą bei nepilnamečių ir suaugusių asmenų resocializacijos procesą yra numatyti principai, pagalbos, siekiant atkurti į nusikalstamą elgesį linkusių žmonių funkcionavimą visuomenėje.

1.2. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJAUS IR KOREKCIJOS VEIKSNIŲ ANALIZĖ RESOCIALIZACIJOS PROCESSE

1.2.1. Gyvenimo scenarijaus teorinė analizė

Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių tarpasmeninio elgesio modeliai gali būti nuorodos į jų užslėptus jausmus ar emocijas. Ilgalaikiai gyvenimo sprendimai neretai nulemia kiekvieno žmogaus gyvenimo istoriją, kitais žodžiais tariant, gyvenimo scenarijų. „Migravusių“ iš institucijos į instituciją asmenų gyvenimo scenarijai yra mažai analizuoti socialinių mokslų prizmėje. Gyvenimo scenarijų ir jo veiksnius daugiausia analizuoja psichologijos mokslo atstovai.

Gyvenimo scenarijaus sąvoką psichologijoje įtvirtino ir išpopuliarino transakcinės analizės įkūrėjas E. Berne. Pasak mokslininkų C. Steiner (2010), E. Berne (2010), R. Milašiūno (1996), savo gyvenimo scenarijų žmogus nesąmoningai kuria dar ankstyvoje vaikystėje. Scenarijaus formavimuisi daugiausia įtakos turi tėvai ir artimieji. Gyvenimo scenarijaus kūrimas prasideda vos gimus, o kartais – net gimstant. Iki trejų metų vaikas renka informaciją, pagal kurią bus parašytas jo gyvenimo scenarijus, iki 7-erių metų – jį parašo. Iki 12 metų savo „kūrinių“ grūdina, pildo naujais faktais. Kaip ir visos istorijos, gyvenimo scenarijus turi pradžią, vidurį ir pabaigą. Jame veikia pagrindiniai ir antraeiliai veikėjai, yra pagrindinė ir šalutinė temos.

E. Berne (1988, p. 175) gyvenimo scenarijų analizuoja kaip nuolat besivystančią gyvenimo liniją, kuri formuojasi jau ankstyvoje vaikystėje tėvų ar globėjų įtakoje. Tai toks psichologinis impulsas, kuris turi didžiulę jėgą, kuri stumia žmogų į priekį pasitikti likimo. Ta jėga labai dažnai veikia nepriklausomai nuo pasipriešinimo ir laisvo pasirinkimo.

Gyvenimo planas – gyvenimo scenarijus, apibrėžiamas kaip žmogaus gyvenimo veiksmų planas, kuris numato, į kokią tikslą bus orientuota asmenybė ir kokiais būdais to tikslo bus siekiama. Gyvenimo scenarijus – tai asmens savo laiko struktūravimas nuo gimimo iki paskutinio atodūσιο. Vos gimęs vaikas ima kaupti informaciją apie jį supantį pasaulį. Pirmieji teigiami arba neigiami kontaktai su socialine aplinka sukelia pirmuosius pojūčius, kurie nulemia pačią ankstyviausią informaciją apie save. Tai lemia asmens savęs vertinimą. Taip pat psichologo E. Berne (2008) nuomone, vaiko savo atžvilgiu išgyventi jausmai yra ta galinga jėga, kuri įtakoja visą gyvenimo scenarijų, užimamą psichologinę poziciją bei socialinius vaidmenis. Sprendimų priėmimas vaikystėje sąlygoja vėlesnį disfunkcionalų elgesį.

Mokslininkai E. Berne, Z. Freudas, ir K. G. Jungas išskiria labai reikšmingą vaikystėje įsimintų fantazijų bei pasakų vaidmenį kuriant gyvenimo scenarijų. Neretai iš pasakų ar istorijų vaikas suformuoja savo gyvenimo siužetą, kuriame veikia pagrindiniai veikėjai: Persekiotojas, Auka ir Gelbėtojas. Pasakose, kaip ir gyvenime, veikia pralaimėtojai, laimėtojai ir nevykėliai. Svarbu ne tik tai, kokį pasakos siužetą vaikas pasirenka, bet ir kuo iš pasakos veikėjų norėtų būti.

Gyvenimo scenarijaus linija taip pat labai priklauso nuo to, kelintas vaikas gimė šeimoje. E. Berne (1988) nuomone, paprastai pirmieji vaikai tampa nugalėtojais, paskutiniai – pralaimėtojais ar nevykėliais. Visi broliai ir seserys, gimę iki kol vaikui nesukako septyni metai, daro lemiamą vaidmenį jo gyvenimo scenarijui

Jei vaikas, netekęs tėvų globos, patenka į globos įstaiga, tuomet gyvenimo scenarijų toliau formuoja artimoji aplinka: tai pedagogai, grupės vaikai ir kiti specialistai. Visi tėvų, globėjų, pedagogų, draugų tiesioginiai ar paslėpti nurodymai, sakykime, „tu visada privalai būti drąsus“, „nebūk seksualus“, „nerodyk savo jausmų“, „niekada neverk – tu vyras“ ir panašiai, taip pat knygu,

filmų mėgstamiausi personažai – įtakoja asmenybę. Jau suaugęs žmogus savo gyvenime nesąmoningai stengiasi atkartoti tam tikro mėgiamo personažo istoriją (Gailienė, I., 2002). Gyvenimo istorija pasakoja tai, kas įvyko, o gyvenimo scenarijus bando užbėgti į priekį ir numatyti ateitį, brėždamas liniją, kurią žmogus keliaus, nustatydamas nematomus apribojimus. Gyvenimo scenarijus turi savybę diktuoti gyvenimo istoriją. Tiek teigiamas, tiek neigiamas scenarijus apriboja žmogų, išsprausdamas jį į rėmus. Daugelis žmonių yra priėmę normalaus, nuobodoko gyvenimo scenarijų, kai kurie žmonės yra priėmę tragišką, nesėkmingą gyvenimo scenarijų, tarp jų ir asmenys, kurie yra tarsi paties gyvenimo įvykių nuskriausti. Tai keliaujantys iš vienos įstaigos į kitą. Vėliau, net suaugę, jie tampa tarsi „priklausomi“ nuo socialinės paramos.

„Neglostomo žmogaus stuburas iškrypsta“ (Berne, E., 2010, p. 16). Šis mokslininkas atkreipia dėmesį, jog tiek pasibaigus glaudaus artimumo su motina laikotarpiui, tiek bręstant asmenybei, tiek suaugus, žmogus visą likusį gyvenimą kovoja su dilema, kurią galima išsivaizduoti „kaip du ragus, ant kurių nuolat balansuoja jo lemtis ir išlikimas“ (Berne, E., 2010, p. 16). Vienas žmogaus ragas – tai artimumo pojūtis. Kitas dilemos ragas yra nuolatinės kiekvieno žmogaus pastangos tokį artumą pasiekti, „užsitarnauti“. Suaugęs žmogus išmoksta pasitenkinti subtilesnėmis, kone simbolinėmis fizinio kontakto su kitais žmonėmis formomis, netgi paprastas galvos linktelėjimas patenkina poreikį, kad jis yra pastebimas, yra svarbus. Kompromiso priėmimo procesą vadiname įvairiomis sąvokomis, viena iš jų – tai sublimacija. Vaikiško stimulų alkio dalinė transformacija į *pripažinimo alkį*. Kompromisui sudėtingėjant, žmogaus pastangos būti pripažintam gali būti skirtingos. E. Berne (2010, p. 17) pažymi, jog būtent šie žmonių skirtumai ir lemia kiekvieno žmogaus individualią lemtį.

Pripažinimo alkis ir suaugusio žmogaus gyvenime gali būti gaunamas per „paglostymą“. „Paglostymas“ gali būti vartojama kaip apibendrinamoji sąvoka, kuri nusako glaudų fizinį kontaktą, bet praktiškai jis gali įgauti įvairias formas, tarkim bet kokį kito žmogaus poelgį, kuriuo pripažįstamas kito žmogaus buvimas. „Paglostymas“ – tai socialinio poelgio vienetas. Pasikeitimas *paglostymais* sudaro transakciją – žmonių bendravimo vienetą.

Visuomenė neretai skyla į dvi dideles grupes. C. M. Steineris (2010, p. 17) atkreipia dėmesį, jog vienoje grupėje atsiduria žmonės, kuriems tarsi atsiveria neribotos gyvenimo galimybės. Priešingoje pusėje atsiduria tie asmenys, kurių gyvenimo apsauginis tinklas ima irti, palikdamas baises pasekmes. Nėra abejonių, kad žmogų supanti aplinka riboja kiekvieno žmogaus gyvenimo galimybes. Vieni žmonės gimsta rūpestingose šeimose, kitų tėvai neprižiūri ir jie atsiduria institucinėje globoje. Bet vis dėlto kiekvienas jaunas žmogus turi pasirinkti, kaip sutiks gyvenimą, - „gulėdamas ant nugaros, ar griebdamas jį už ragų“ (Steineris, C. M., 2010, p. 18). Kiekvienas asmuo turi dvasinį branduolį, kuris egzistuoja nepriklausomai nuo aplinkos ir lygiai taip pat yra svarbus žmogaus

gyvenimo statyboje. Kiekvieno žmogaus individualus dvasios ir aplinkybių derinys veikia galutinę gyvenimo scenarijaus liniją.

C. M. Steineris (2010, p. 17) nuomone, visi žmonės gimsta sveiki, užimdami „Aš sveikas, tu sveikas“ poziciją ir tai yra minimalus reikalavimas, siekiant emocinės ir socialinės gerovės. Bet vis dėlto žmonės, kurie patiria emocinius sunkumus, yra taip pat pilnaverčiai ir ne mažiau protingi. Jie yra pajėgūs suprasti savo problemas ir procesus, kurie gali jiems padėti. Žmonės nuo centrinės pozicijos „Aš sveikas, tu sveikas“ dėl sudėtingų gyvenimiškų aplinkybių nukrypsta į kitas tris pozicijas: „Aš sveikas, tu nesveikas“, „Aš nesveikas, tu sveikas“, „Aš nesveikas, tu nesveikas“. Tokie žmonės tampa prasčiau funkcionuojantys, nelaimingi, praranda pusiausvyrą, nesugeba optimaliai prisitaikyti socialinėse grupėse. Buvę globos ir socializacijos centrų auklėtiniai, praėję sudėtingus socializacijos etapus skirtingo griežtumo globos institucijose, pasiekia brandaus suaugusio žmogaus gyvenimo etapą. Žmogus atsiduria institucijų kaitos situacijoje - būdamas vaiku, gyvena vaikų globos įstaigoje, vėliau socializacijos centre, po to vėl vaikų globos namuose, dar vėliau nakvynės namuose. Kyla klausimas, ar jų tolesnis socialinis gyvenimas bus sėkmingas, kokį gyvenimo scenarijų jie „rašo“ jau pasiekę pilnametystės, gal suaugęs žmogus taip pat tampa priklausomas nuo nuolatinės socialinės „paramos“.

Psichologai E. Berne (2008), A. M. Gopolskij (2009), O. A. Lapšova (2007) pažymi, jog žmonių bendravime yra labai svarbu, kokios žmogaus nuostatos, kaip jis vertina save ir aplinkinius. Priklausomai nuo gyvenimo pozicijos, žmogus vertina save ir socialinę aplinką, modeliuoja savo gyvenimą, veikia, elgiasi ir bendrauja su kitais. Santykio su supančia tikrove ir savimi būdas susiformuoja jau vaikystėje, priklausomai nuo to, kaip tėvai ir aplinkiniai reagavo į spontaniško vaiko emocijas ir poreikius. Socialiniai vaidmenys, kuriuos žmogus išpildo, tiesiogiai priklauso nuo žmogaus gyvenimo scenarijaus.

O. A. Lapšova (2007) psichologinį asmenybės scenarijų apibrėžia kaip visumą įvairių gyvenimo sferų, skirtingų socialinių vaidmenų pozicijas, taip pat įjungia ir optimistinį ar pesimistinį ateities suvokimą, priėmimą. Tai tiesiogiai priklauso nuo asmenybės socialinės perspektyvos suvokimo, sprendimų priėmimo gyvenimiškų prieštaravimų akivaizdoje, asmeninių krizių įveikimo būdų. Žmogaus gyvenimo scenarijus realizuojasi nesąmoningai arba atsitiktinai suvokiamas. Žmogus gali pasižymėti elgesio modeliais, būdingais konkrečiai socialinei grupei, ir perduoti scenarijų iš vienos kartos į kitą. Gyvenimo scenarijaus analizė galima per bendrųjų psichologinių ir socialinių-psichologinių mokslų sintezę. Pats žmogus stebimas savojo gyvenimiško kelio dinamikoje, o gyvenimo kelias – žmogaus gyvenimo būdo kontekste.

E. Berne (2008) nuomone, visas gyvenimiškas pozicijas galima apibūdinti kaip keturis derinius:

1. „*Aš geras (+) ir tu geras (+)*”, („Su manimi viskas gerai, o su jumis viskas gerai”). Tai sveikos asmenybės pozicija. Ji konstruktyviausia, nes reiškia, kad žmogus priima, realiai vertina save ir kitą, kad pasirengęs bendradarbiauti ir spręsti problemas. Ši pozicija yra pati konstruktyviausia, nes ji reiškia, kad žmogus priima, realiai vertina save ir kitą, kad jis pasirengęs bendradarbiauti ir spręsti problemas. Būtent tokia nuostata mums padeda būti *laimėtojais*, turėti patikimų draugų ir veiklos partnerių.

2. „*Aš geras (+), o tu blogas (-)*”. („Su manimi viskas gerai, o su jumis - ne”) Tai dominavimo pozicija, kuria stengiamasi parodyti savo pranašumą įvairiose srityse („aš stiprus, teisingas, šaunus”). Šios pozicijos žmogus pervertina save, kartu nuvertindamas kitus. Dažniausiai reiškiamos emocijos – *panieka, gailėstis*. Jis siekia originalumo, tobulumo, revanšo pralaimėjus, todėl yra jautrus kritikai, agresyvus. Žmogus, žvelgiantis į pasaulį per antrosios pozicijos prizmę, siekia sumenkinti, pažeminti kitą („tu egoistas, silpnas, klystantis“).

3. „*Aš blogas (-), o tu geras (+)*”. („Su manimi viskas blogai, o su jumis viskas gerai”). Ši pozicija yra priešinga antrajai. Tai savęs žeminimo, bejėgiškumo, nepasitikėjimo savimi pozicija. Tokiems žmonėms reikalinga globa, pagalba, jie gėrisi kitais ir jaučia gėdą dėl savęs. Save žeminančios nuostatos ima formuotis dar vaikystėje, kai tėvai užima poziciją „Aš geras, o tu blogas”, o vaikas statomas į poziciją „Aš blogas, o tu geras”. Šios pozicijos žmonės atitolsta nuo kitų, yra linkę į depresiją, perdeda savo menkavertiškumą, jaučiasi dėl visko kalti, pažeminti ir atstumti.

4. „*Aš blogas (-) ir tu blogas (-)*”. („Su manimi viskas blogai, o su jumis viskas blogai”) Tai beviltiškumo pozicija, neretai asmenybę atvedanti į alkoholizmą, narkomaniją ir kitas priklausomybes. Šie žmonės galvoja, kad gyvenimas iš viso nieko nevertas. Visas pasaulis suvokiamas kaip juodas, blogas, kuriame neįmanoma gyventi. Tokios nuostatos ima formuotis vaikystėje, kai tėvai ar globojantys vaiką žmonės ryškiai demonstruoja savo pranašumą, neleidžia vaikui mąstyti ir veikti pačiam. Vaikas ima blogai galvoti apie save ir apie tėvus. Visiškai atsiduodamas likimui, nenori niekuo domėtis, bijo permainų, neproduktyvus, sustingęs, jo elgesys destruktivus. Ši pozicija skatina socialinę ir asmeninę nesėkmę (Berne, E., 2008).

Neigiamas pozicijas užimantys ar pervertinantys save asmenys gali gyvenime susidurti su daugybe psichologinių, socialinių ir kitų problemų. Visas užimamas pozicijas žmogus atsineša iš vaikystės patirties, bet socialinis palaikymas bei pozityvios socialinės pagalbos priemonės gali atvesti, priartinti žmogų prie teigiamos gyvenimo pozicijos - „Aš geras ir tu geras“. Suprasdamas ir adekvačiai vertindamas savo galimybes, su profesionalaus specialisto pagalba žmogus gali įveikti psichologines

bei socialines problemas, kliudančias pozityviam bendravimui bei asmeninės brandos siekiui (Berne, E., 2008).

Anot E. Berno (2008), vos gimęs vaikas pradeda kaupti informaciją apie jį supantį pasaulį. Teigiami arba neigiami kontaktai su aplinka sukelia pojūčius, kurie turi įtakos informacijos apie save, savo vertingumą kaupimui. Vaikai, kurie švelniai glaudžiami prie krūtinės, kuriems šypsomasi, kurie šnekinami - kaupia vienokią informaciją apie save, o vaikai, kurie imami į rankas su baime, priešišku, nerimu, – kitokią. Tėvai, seneliai ir kiti suaugusieji siunčia vaikui įvairius pranešimus, pavyzdžiui: „Tu nieko nepasieksi“; „Vieną dieną tu būsi įžymi“; „Tu – baisus vaikas“; „Tu lėta kaip vėžlys“; „Tu ne viso proto“. Tokiu būdu vaikystėje gauname daugybę mūsų gyvenimą programuojančių pranešimų apie savo galimybes, grožį, protą, sveikatą, ateitį ir t. t. Iki septynerių metų tėvai ir kiti svarbūs žmonės parašo mums gyvenimo scenarijų, o paauglystėje mes jį papildome priartiname prie realybės. Bet visa tai vyksta giliai sąmonėje.

E. Berne (1988, p. 227) išskiria galimus tris gyvenimo scenarijų variantus:

- laimėtojo,
- nelaimėtojo,
- nevykėlio.

Dauguma autorių (E. Berne, R. Milašiūnas, J. Pikūnas ir kt.) mano, jog svarbiausias gyvenimo pobūdį įtakojantis veiksnys yra socialinės aplinkos poveikis. Koks tipas susiformuos, labai priklauso nuo šeimos, kultūros ir tėvų elgesio. Vaikystėje vaikas perima iš artimiausios aplinkos viską, ką reikia jausti esant bet kokiems gyvenimo sunkumams - jei žmogus įpranta jais naudotis, bet kuris iš šių jausmų gali tapti dominuojančiu.

Laimėtojo scenarijus leidžia žmogui ne tik kelti tikslus, bet ir pasiekti juos: tapti turtingam, įžymiam, laimingam ir pan. Laimėtoją paprastai lydi ir sėkmė. Laimėtojas apibūdinamas kaip socialiai pilnavertis asmuo, neturintis tamprių ryšių su įvairiais psichologiniais žaidimais, kiekvienu momentu pajėgus savarankiškai spręsti savo problemas. *Nevykėlio* scenarijus verčia žmogų praleisti geras progas, abejoti ir nepasitikėti. Jeigu jis ir pasiekia užsibrėžtą tikslą, tai labai didele kaina. *Nelaimėtojo* scenarijus neleidžia žmogui rizikuoti. Dėl to žmogus dažniausiai nei pralaimi, nei laimi, jis sugeba viską suvesti į neutralų balansą.

E. Berne (1988 p. 305) nuomone, kiekvieno žmogaus kalbos maniera parodo, kokiam scenarijui jis priklauso. *Laimėtojo* tekstas skamba taip: „kitą kartą aš tikrai neprašysiu“ arba „dabar aš jau žinau, kaip tai daroma“. *Nevykėlio* tekstas prasideda: „Jeigu tik...“, „Taip, bet ...“. *Nelaimėtojas* tartų: „Taip, aš taip ir dariau, bet vis dėlto aš ne...“ arba „Vis dėlto, ačiū ir už tai“.

E. Berne (1988) akcentuoja, jog *nelaimėtojas* – tai tas, kuriems gyvenimo scenarijaus nulemta sunkiai dirbti, bet ne tam, kad laimėtų, o tam, kad išsilaikytų esamame lygmenyje. Jie paprastai yra

geri piliečiai, darbuotojai, nes pasižymi lojalumu ir visada dėkingi likimui nepaisant to, kokias staigmenas jis jiems pateiktų. Jie nesukelia aplinkiniams problemų. Tai žmonės, apie kuriuos sakoma, kad jie puikūs kaimynai, malonūs pašnekovai. Tuo tarpu *laimėtojas* pridaro daug problemų, nes jie kovoja, į kovą įtraukdami kitus. Bet vis dėlto *nevykėliai* sau ir aplinkiniams žmonėms sudaro daugiausia sunkumų, netgi tada, kai pasiekia tai, ko norėjo. O jeigu jie puola į bėdą, stengiasi į ją įtraukti visus aplinkinius.

Pasak E. Berne (1988), tipiškas *nevykėlio* pavyzdys – žmogus, kamuojamas ligų ir įvairių nemalonumų be jokių rimtų priežasčių. Jei yra rimtos priežastys, tai jaučiasi „laimingas“, atsidurdamas kankinio vaidmenyje. Neretai jiems geriausias būdas laimėti – pralaiminti. Tuo tarpu *laimėtojas* visada žinos, kokių priemonių ims, jei pralaimės ar nepasiseks. *Nevykėlis* niekada nežino, ką darys, jei nepasiseks, bet nuolat apie tai samprotauja, ką jis padarytų, jei nepasisektų. *Nevykėliai* yra visiškoje tėvų, vaikystės programavimo ir savo vidinio „demono“ valioje (p. 305).

Nevykėlio scenarijaus konstrukta vėl pateikia tas pats mokslininkas E. Berne (1988, p. 223). Pasak jo, šis konstruktas yra sudarytas iš įtaigos arba prakeikimo, nurodymų, provokacijos arba impulso, antiscenarinio lozungo, veikimo pavyzdžių arba modelių, scenariinio „demono“ ir antiscenarijaus t. y. vidinio išsilavinimo.

C. M. Steiner (2010, p. 220), remdamasis E. Berne, pažymi, jog žmonės tarpusavio santykiuose neretai vaidina „gyvenimo žaidimus“. Vienas iš jų yra Gelbėjimo žaidimas, kuriame yra trys vaidmenys: Gelbėtojas, kurio pozicija: „Aš sveikas, tu nesveikas“, Auka, kurios pozicija „Aš nesveikas, tu sveikas“ ir Persekiootojo pozicija: „Aš sveikas, tu nesveikas“. Aukos vaidmenį atliekantis asmuo jaučiasi bejėgis, sugėdintas, netekęs vilties. Vaikas ar suaugęs asmuo pastatomas į Aukos vaidmenį, kai jam neleidžiama pačiam užmegzti socialinių kontaktų ar priimti savarankiškų sprendimų, susidurti su gana išvystyto pasaulio supratimo reikalaujančiomis situacijomis, kuriose jis galėtų pats mąstyti ir spręsti. Tai savęs pažinimo ribojimas, neleidžiantis suvokti, kas žmogui teikia malonumą, suprasti savo jausmų, emocijų. Suaugę, Aukų vaidmenis mokyti atlikti vaikai pasižymi įvairiais nesugebėjimų ir negalių lygmenimis. Labiausiai išmokto bejėgiškumo formomis pasižymi žmonės, kurie pasiduoda įvairiausioms priklausomybėms. Šių asmenų mokymai daugeliu atveju paremti bejėgiškumu, kuris reikalingas norint priversti žmones tapti klusniais, nesavarankiškais ir lengvai valdomais. Tai „perdozavę bejėgiškumo“ žmonės, kuriuos visuomenė atiduoda į <...> kalėjimų prižiūrėtojų rankas“ (Steiner, C. M., P. 225).

Scenarinė įtaiga, arba kitaip tariant, prakeikimas - vienas iš tėvų, globėjų pykčio priepuolių, kai jie šaukia vaikui: „Išnyk!“, „Kad tu prasmegtum!“ – tai nurodymas mirti. Arba dar pasakoma, kad „Tu blogas, kaip ir tavo tėvas!“ – o tai jau nuosprendis visam gyvenimui. E. Berne (1988) nurodo keturis

blogo scenarijaus tipus: vienatvė, valkatavimas, išprotėjimas, mirtis. Jeigu mama sako savo vaikui, kad jis atsidurs beprotnamyje, tai taip ir atsitiks. Daugelis vaikystėje patirtų įspūdžių išlieka visą gyvenimą.

Visą žmogaus gyvenimo scenarijų galima sudėti į frazes, kurias mokslininkas E. Berne vadina „užrašų ant sportinių marškinėlių“. „Tikri marškinėliai“ padeda išsiaiškinti, kuriai žmonių grupei priklauso savininkas, kokia jo pasaulėžiūra ir elgesio modeliai įvairiose gyvenimiškose situacijose. „Marškinėliai“ neretai demonstruoja bendrą „žaidimo“ pobūdį, bet kiekvieno asmens gyvenimo scenarijus vystomas jo individualiu žaidimu.

Autoriaus C. M. Steiner (2010, p. 114) nuomone, jei įgimti vaiko saugumo lūkesčiai nėra patenkinami, jam atrodo, kad svetimos jėgos neleidžia jam augti, jei jis nepasiduos šiam spaudimui, jo gyvenimas taps itin sunkus. Tai vaikas, paauglys priverčiamas atsižadėti savo prigimtinės teisės, pakeičiant savo norus ir lūkesčius, kad jie atitiktų esamą situaciją. Tai yra kritinis gyvenimo scenarijaus vystymosi taškas, kuris vadinamas *sprendimu*. Sprendimų kokybė ir perspektyvumas priklauso nuo bręstančios asmenybės įgūdžių bagažo bei išorinių aplinkybių.

Apibendrinant galima teigti, kad kiekvienas žmogus nuo pat gimimo turi savo gyvenimo istoriją, kitais žodžiais tariant, gyvenimo scenarijų, kuris yra nulemtas savęs vertinimo. Pastarasis susiklosto nuo pat gimimo momento ir priklauso nuo to, kokioje šeimoje ar kitoje aplinkoje augo vaikas, ir kaip formavosi vaiko asmenybė. Kitų žmonių bendravimo ir elgesio būdai turi didelę įtaką gyvenimo scenarijaus tėkmei. Kokią poziciją - teigiamą ar neigiamą užims asmuo, lemia jo socialinę elgseną su kitais žmonėmis, taip pat jo integraciją visuomenėje. Institucijų kaitą patyrusių asmenų gyvenimo scenarijus yra įtakojamas tos socialinės aplinkos, į kurią jie buvo patekę. Tokia gyvenimo scenarijaus rekonstrukcija galima tik su aplinkinių žmonių, specialistų pagalba, siekiant sėkmingos socializacijos visuomenėje.

1.2.2. Šeima kaip žmogaus gyvenimo scenarijaus pamatas

Nustatyta, kad kūdikių lietimas ir simbolinis jo atitikmuo suaugusiųjų pasaulyje – asmens buvimo pripažinimas – reikšmingas žmogaus gyvenimui.

V. Armavičiūtė (2009), I. Leliūgienė (2003) atkreipia dėmesį, jog vaiko asmenybės formavimesi prioritetas skiriamas šeimai – pirminei žmogaus socializavimo institucijai, ji veikiančiai įvairiose gyvenimo srityse. Pabrėžiama, kad socializuojant vaiką šeimoje, tenka jį vesti per jo vidinį pasaulį: intelektą, emocijas, valią ir dorą (dvasingumą). Tai meilės ir solidarumo bendruomenė, unikaliai suderinta mokyti ir perduoti kultūrinėms, etinėms, visuomeninėms bei religinėms vertybėms. Kita vertus, šeima susieja savo narius su kitomis institucijomis. Mokslininkės J. S. Beck (2008) nuomone, žmogaus įsitikinimai susiję pirmiausia su santykiu tarp savęs ir kitų žmonių ir su aplinkiniu pasauliu. Tai pradeda formotis jau vaikystėje, t. y. šeimoje ar globos, ugdymo įstaigoje, kurioje vaikas auga, formuojama jo asmenybė. Tai yra patys svarbiausi įsitikinimai, kurie yra

tokie gilūs ir fundamentalūs, kad žmonės dažnai net negali to įvardinti žodžiais. „Žmogus šias mintis laiko absoliučia tiesa, tiesiog „taip yra“ (Beck, J. S., 2008, p. 16).

L. Bulotaitė ir kt. (2002) akcentuoja, kad ankstyvieji motinos ir vaiko santykiai turi didžiulę reikšmę vaiko brandai. Ši mokslininkė, remdamasi J. Bowlby, atkreipia dėmesį į tai, kad vaikai, augę globos namuose, turi daug emocinių problemų ir daugeliu atveju nesugeba užmegzti intymių ir ilgalaikių santykių su kitais žmonėmis. Kūdikis gimsta turėdamas instinktus, kurie garantuoja ryšį su motina. Tai verksmas, šypsena, gugavimas. Būtent per šias kūdikio reakcijas, skirtas globojančiai motinai, užsimezga glaudus ryšys. Tai prieraišumo formavimosi laikotarpis. Prieraišumas lemia gerą psichinę sveikatą, adekvatų elgesį ir emocijas. Bet jei vaikas nuo pat pirmų dienų patenka į institucinę globą, prieraišumo jausmas nesusiformuoja, tai lemia, jog vaikas verksmingas, neramus, nepasitikinti aplinkiniais.

Autorius E. Berne (1988, p. 180) dar kartą patvirtina kitų autorių mintis, kad gyvenimo scenarijus dauguma atvejų yra paremtas tėviškuoju arba tų žmonių, kurie atsidūrė tėvų ar globėjų pozicijoje, programavimu. Vaikas priima tėvų programavimą dėl trijų priežasčių:

- tėvų programavimas nurodo gyvenimo tikslą, kurio, priešingu atveju, reikėtų ieškoti pačiam;
- tėviškais programavimas duoda jam priimtina laiką skaidymo į struktūras būdą;
- vaikui nurodoma, kaip elgtis vienu ar kitu atveju.

Scenarijaus perdavimas – tai dalis normalių tėvų funkcijų, susidedančių iš to, kad reikia maitinti, saugoti, globoti, mokyti, „kaip reikia elgtis gyvenime“. Tėvai, programuodami savo vaikų gyvenimą, perduoda jiems savo praeitį – viską, ko jie patys išmoko. Jei jie „Nevykėliai“, tada perduoda nevykėlių programą. Jeigu jie „Laimėtojai“, tai atitinkamai programuoja savo vaikų ateitį. Gyvenimo scenarijus – tai ilgalaikis gyvenimo modelis, kuris nurodo siužetinę liniją. Nors rezultatas nustatytas tėviškuoju programavimu į gerąją ar blogąją pusę, vaikas gali išsirinkti savo asmeninį siužetą (E. Berne, 1988, p. 180).

E. Berne (2008) pabrėžia, esminį tiek mažo vaiko, tiek suaugusio asmens poreikį – būti pastebėtu ir pripažintu. Jau nuo pat mažens kūdikis siekia emocinio ir fizinio kontakto su kitu žmogumi, ypač su savo motina. Vaikui augant, artumo su motina poreikis išlieka toks pat stiprus, bet kadangi jis nebegali būti patenkintas tokiomis formomis kaip kūdikystėje ar ankstyvoje vaikystėje, tai transformuojasi į bendrą siekį būti pastebėtu ir pripažintu. Kitas akcentuojamas poreikis – tai noras įvairiais būdais užpildyti laiką, jį planuoti, skirstyti. Kiekvienas žmogus turi poreikį struktūruoti laiką. Skiriama keletas laiko struktūravimo būdų: veikla, ritualai, laiko praleidimas

Tačiau šeimos poveikis daug priklauso nuo to, kokie šeimoje taikomi socializavimo modeliai – slopinimo ar dalyvavimo, kiek jie tarpusavyje susipina ir kiek veikia vaiko vidaus pasaulį, nulemiantį žmogaus esmę ir vertę. Intelektas, emocijos, valia ir dora tarsi keturios kolonos, ant kurių stovi

žmogus. Tad, „jeigu visos šios keturios kolonos, nepriklausomai nuo jų aukščio, žmogui yra vienodai reikšmingos – jis yra harmoninga. asmenybė. Jos socializavimas bei pasaulėžiūros formavimasis vyksta normaliai“. Toks žmogus visada lengvai rastų vietą atitinkamuose visuomenės sluoksniuose (aukštesniuose ar žemesniuose), nes su juo malonu bendrauti ir bendradarbiauti. Tačiau jei emocijų kolona yra aukštesnė už likusias tris, tokio tipo žmonėms sunkiau sekasi socializuotis, nes jie yra nepastovūs, pernelyg jautrūs, gali prarasti pusiausvyrą, linkę daryti skubotas išvadas. Ketvirtoji – doros, dvasingumo kolona kartu su kitomis kolonomis gali būti idealaus žmogaus, ne tik sugebančio socializuotis visuomenėje, bet ir kelti kitų žmonių dorovę, pamatas. Iš to matyti, kad, įvedant vaiką į visuomenės gyvenimą, ypač svarbu veikti jo emocinį pasaulį, formuoti teigiamas emocijas ir padėti jam geriau suvokti pasaulį, gilinti patirtį, įsisavinti doros vertybes (Aramavičiūtė, V, 2009).

Kaip pažymi R. Žukauskienė (2002), I. Leliūgienė (2003), vaikų, linkusių nusižengti moralės normoms, elgesį stipriai įtakoja aplinka. Vaikai, patekę į globos instituciją, daugeliu atveju ateina iš socialinės rizikos šeimų, kuriose narių bendravimas ir emocinis fonas yra sutrikęs, ir kuriose neigiama aplinka sutrikdo sveiką ir produktyvų asmenybės augimą, vystymąsi, teigiamą socializaciją. Vaikas, stebėdamas kitų veiksmus, išmoksta naujų reagavimo būdų juos imituodamas ir mėgdžiodamas. Ekologinėje teorijoje teigiama, jog aplinka, į kurią patenka žmogus, keičiasi, bet žmogus, patekęs į naują aplinką, keičiasi taip pat, todėl reikalinga abipusė adaptacija. Vaikas gali būti stigmatizuojamas, diskriminuojamas. „Sistemos darma gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos, dėl ko nei pats žmogus, nei aplinka negali vystytis ir tobulėti.“ (Vitkauskaitė, D., 2001, p.10).

I. Dirgėlienė (2010), L. Bulotaitė (2009) taip pat atkreipia dėmesį į vaiką, gimusį nedarnioje šeimoje ir augantį nesaugioje aplinkoje. Daugeliu atveju, tokie asmenys įgyja tokių bruožų, kurie nulemia jų atsiradimą socialinės rizikos situacijoje. Tai žema savivertė, „užšaldyti“ jausmai, kaltės jausmas, gynybiškumas. Visa tai ir tampa rizikos veiksniais nusikalstamo, destruktinio elgesio atsiradimui. Nedarnioje šeimoje augęs vaikas įgyja ir atitinkamus vaidmenis: šeimos herojus, atpirkimo ožys, pamirštas vaikas, juokdarys ir panašiai. Šie įgyti vaidmenys nubrėžia gyvenimo scenarijaus kryptį.

Gyvenimo scenarijus apima visą žmogaus gyvenimą. Jis statomas ant sprendimų, priimtų ankstyvoje vaikystėje, pagrindo, taip pat matytų pavyzdžių ir socialinių vaidmenų šeimoje. Kiekvieno žmogaus gyvenimo scenarijaus pamatas yra šeima. Jaunuolio nusikalstamo elgesio prielaidos dažnai glūdi ankstyvoje vaikystėje. Į delinkventinę elgseną linkęs jaunuolis neretai savo artimiausioje aplinkoje stebėjo arba patyrė agresyvių elgesį ar prievartą. Šeimoje dedami socializacijos pagrindai, rašo socialinių mokslų bei socialinės pedagogikos mokslininkės I. Jonutyte (2007), C. Sutton (1999), nes joje žmogus patiria socialines sąveikas, kurios lemia jo savivertę ir tolimesnę gyvenimo kokybę.

Nuo šeimos mikroklimato priklauso, kaip vyksta fizinis, emocinis ir socialinis žmogaus vystymasis per visą gyvenimą. Atmosfera šeimoje turi įtakos jaunimui, renkantis gyvenimo vertybes. Pozityvūs santykiai, patirti vaikystėje, yra labai reikšmingi.

Socialinio darbo teorijų šalininkės R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) teigia, kad didelė reikšmė tenka vaikų ir tėvų glaudžiam ryšiui, ypač ankstyvoje vaikystėje, tai įtakoja vaiko ateities gerovę. Kasdienė vaiko priežiūra lemia jo prierašumo susiformavimą, priešingu atveju, kai vaikas nepatiria tėvų meilės ir rūpesčio – prierašumas nesusiformuoja, vystosi socialinė disfunkcija. Tai tampa tolimesnių vaiko patiriamų sunkumų priežastimi. Vaikas išgyvena nerimą, nepasitikėjimą, depresiją, kyla suicidinės mintys. Asocialius elgesio būdus, kaip rašo R. Žukauskienė (1999), kurie išmokstami namie, vaikas pritaiko bendraudamas su bendraamžiais, mokytojais, auklėtojais, įvairiais specialistais ugdymo institucijose. Neretai vaikai, patyrę agresiją šeimoje, patys vėliau globos įstaigose, mokykloje elgiasi agresyviai. Toks jų elgesys trukdo užmegzti draugiškus santykius su aplinkiniais, bendraamžiai jų nemėgsta, tuo skatindami agresijos apraiškų tęstinumą kaip gynybą.

Ankstyvoji patirtis, vaikystės išgyvenimai, ryšiai su mama, su abiem tėvais yra kiekvieno žmogaus gyvenimo pamatas. Pasak Z. Froido, vaikystės išgyvenimai formuoja asmens sąmonę ir vidinius konfliktus. Jaunuolio patekimą į socializacijos centrą ar į įkalinimo įstaigą gali lemti daugelis socializacijos proceso trūkumų. Negatyvi ankstyvoji patirtis šeimoje, vėliau tėvų globos netekimas, struktūruotas globos namų gyvenimo ritmas, bendraamžių grupės vaidmuo įtakoja besiformuojančią asmenybę. Paauglystės amžiaus tarpsnio ypatumai, socialinio bendravimo įgūdžių stoka, elgesio normų neatitikimas vaikui sukelia vidinį diskomfortą. Vaiko patiriama izoliacija ar atstūmimas bendraamžių tarpe, nesėkmės ir neigiamų vertinimų vyravimas gali išprovokuoti nepageidaujamą, asocialų, probleminį nepilnamečio elgesį (Sakalauskas, G., 2007).

Pasak mokslininkų S. Herm (2004), G. Sakalauskas (2007), kiekvieno vaiko raidos variklis yra saugumas, socialinis pripažinimas ir suvokimas, jog gali veikti pats. Daugelis vaikų patiria, kad tėvai, globėjai, auklėtojai nepastebi jų individualių kūrybinių gebėjimų arba į juos nežiūri rimtai, bando pritempti prie galiojančių normų. Tapsmo suaugusiu procesas, statuso kitimas neretai susijęs su netikrumu dėl savo vaidmens ir įvaizdžio. Asmeninio įvaizdžio nepastovumu, lengvu pasidavimu kitų asmenų įtakai, orientacijos gyvenime sutrikimais, elgesio neužtikrintumu, nenuoseklumu, spontaniškumu, neadekvačiu reagavimu į negatyvius išgyvenimus, dėmesio kitiems trūkumu, dažnu provokavimu ir kitų įžeidinėjimu bandomos tolerancijos ribos.

Apibendrinant galima teigti, kad šeimos vaidmuo reikšmingas vaiko asmenybės vystymuisi. Artimi, teigiami ryšiai šeimoje kuria vaiko gerovės ir ateities pagrindus. Priešingu atveju, kai vaikas yra paliekamas ar netenka savo tėvų, prieš patekdamas į globos įstaigą jis augo šeimoje stebėdamas netinkamus socialinius vaidmenis, smurtą, patyčias ar pan.. Visa tai trikdo vaiko psichinę ir dvasinę

pusiausvyrą, brendimo procesą, komplikuoja santykius su socialine aplinka. Todėl tolimesni sunkumai bendraujant su bendraamžiais, su kitais žmonėmis tampa neišvengiami. Jų gyvenimo scenarijus būna paženklintas skaudžios socialinės patirties linija.

1.2.3. Gyvenimo tarpsnių analizė

Skirtingi amžiaus tarpsniai palieka pėdsakus žmogaus gyvenime. Buvusieji globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai taip pat neišvengiamai praeina visus gyvenimo etapus, kurie įtakoja jų gyvenimo scenarijų, poziciją, kurią jie užima savo ir aplinkinių žmonių atžvilgiu.

Daug dėmesio asmens augimo bei brendimo etapams skyrė mokslininkas L. Jovaiša (2001). R. Paulauskas (2010) savo straipsnyje atskleidžia, jog teleologiniu aspektu profesoriaus L. Jovaišos teorija labai optimistinė. Vaikystės ir paauglystės patirtis arba vien aplinkos įtaka nelemia tolesnio asmenybės vystymosi. Gyvenimo klaidos arba neigiama patirtis gali būti kompensuojamos vėlesniais amžiaus tarpsniais. Priklausomai nuo asmeninių vertybių, nuostatų, idealų ir interesų, žmogus gali sąmoningai rinktis gyvenimo tikslus. Kitas svarbus L. Jovaišos asmenybės koncepcijos privalumas – jos optimistinis požiūris į žmogaus raidą. Anot profesoriaus, vaikystės traumos ir patirtis nenulemia individo likimo. Nors vaikystės ir paauglystės amžiaus tarpsniai patys dinamiškiausi, žmogaus fiziologinė, psichologinė ir socialinė adaptacija bei psichinių funkcijų reorganizacija vyksta visą gyvenimą.

R. Žukauskienės (2001) išskiriami šie žmogaus raidos veiksniai:

- *vidiniai (endogeniniai): biologiniai*: genetiniai, centrinė nervų sistema, biocheminiai (sekrecinės liaukos), organų ir odos būklė. *Psichologiniai*: išmokimas, gabumai ir intelektas, vidiniai prieštaravimai, branda.

- *Išoriniai (egzogeniniai)*: mikro ir makro aplinka (šeima, mokykla, visuomenė).

Žmogaus raida nuo gimimo iki mirties skirstoma į tam tikrus periodus – amžiaus tarpsnius. L. Bulotaitė ir kt. (2002), R. Žukauskienė (2001), R. Paulauskas (2010) pažymi, jog kiekviename iš jų vyksta esminiai pokyčiai, atsiranda nauji įgūdžiai, gebėjimai, veiklos pasirinkimai. B. H. Lemme (2003, p. 79) pateikia gyvenimo ciklą sudarančias eras pagal Levinsoną. Anot jo, kiekviena raidos era trunka apie 25 metus ir pasižymi tam tikromis biologinėmis, psichologinėmis ir socialinėmis savybėmis ir yra nepakartojama, bet visos eros sudaro vientisą visumą, kaip scenarijaus dalys žymi svarbius mūsų gyvenimo pokyčius. Nuosekli žmogaus gyvenimo tarpsnių kaita rodo, kad žmogaus organizmas bręsta, pasiekia savo gyvybingiausią fazę ir vėliau sensta. Tuo tarpu asmenybės formavimuisi, psichinės raidos tempui, visapusiškumui, turiniui didelę reikšmę turi vaiko bendravimas su suaugusiais ir vienmečiais, visuomenine, aplinka ir veikla. Kiekvienas ankstesnis amžiaus tarpsnis – tarsi pasirengimas sudėtingesnei veiklai.

K. Trimakas (1997) pabrėžia vaikystės etapų reikšmingumą kiekviename amžiaus tarpsnyje. Pradedant nuo gimimo, formuojasi „aš“ identitetas, vidinis tapatumas. Pamatinis pasitikėjimas vystosi 0-1,5 m. vaikui, savarankiškumo pradžia formuojasi 1,5-3 m. amžiuje, iniciatyvumas pradeda skleistis 3-6 m. tarpsnyje, 6-12 m. vaikui ugdomi darbiniai įgūdžiai. Labai reikšminga ankstyvoji jaunystė arba jau galima sakyti paaugliai, tampa stipriai negatyvūs, maištaujantys, emocingi. Atsižada to, kas sena, bando daryti „kitaip“, eksperimentuoja apranga, elgesiu, pažiūromis, idealizuoja „didvyrius“, sporto žvaigždes, filmų herojus. Jiems didesnę įtaką daro nebe šeima, bet bendraamžių grupė. Per paauglystę žengiami į jaunystės amžių, kuris labiausiai pasižymi fiziologiniais pokyčiais, vaiko kūnas keičiasi ir bręsta lytiškai. Jaunystėje siekiama save integruoti, atrasti savojo „aš“ identitetą, kuriame yra sukaupta patirtis, sugebėjimas integruoti visus susitapatinimus su malonumo nepastovumu, su gabumais, kurie išvystyti iš paveldėjimo, ir su socialinių vaidmenų siūlomomis galimybėmis. Turi susidaryti savojo „aš“ tapatybės jausmas kaip sukauptas pasitikėjimas. Praeityje susidaręs vidinis tapatumas ir tęstinumas atitinka tapatumą ir tęstinumą kitų asmenų atžvilgiu, bendraujant, pasirenkant gyvenimo būdą, savęs realizaciją.

L. Bulotaitė ir kt. (2002, p. 20) analizuodama žmogaus raidą, remiasi amerikiečių psichologu E. Eriksonu, kurio asmenybės raidos teorija apima visą žmogaus raidą – nuo gimimo iki mirties. E. Eriksonas išskyrė aštuonias psichosocialinės asmenybės raidos stadijas. Kiekvienoje šių stadijų individas susiduria su nauju konfliktu ar krize, kurią reikia įveikti. Būtent susidūrimas su šiomis krizėmis skatina asmenybę tobulėti arba, priešingai, regresuoti. Pozityviai įveikus krizę, sustiprinama bręstanti asmenybė, padidinama jos pasitikėjimas savimi ir žmogus būna pasiruošęs įveikti būsimą krizę. E. Eriksono nuomone, sėkmė arba nesėkmė tam tikroje asmenybės raidos stadijoje turi įtakos žmogaus raidai vėlesniais gyvenimo periodais. Bet jei krizė ir neįveikiama, kitame amžiaus tarpsnyje yra galimybė išvengti buvusių pasekmių. Psichosocialinės asmenybės raidos stadijos (ten pat, p. 21):

I stadija. Pasitikėjimas – nepasitikėjimas (nuo gimimo iki 1 metų). Kūdikis patiria meilę, rūpestį, globą, su juo bendraujama, tenkinami jo poreikiai, formuojamas saugumo ir pasitikėjimo aplinkiniais jausmas. Bet jai nesirūpinama, patiriama aplinkinių meilės ir globos stoka, formuojai baikštumo, įtarumo, nepasitikėjimo aplinkiniais jausmas.

II stadija. Savarankiškumas – gėda ir abejonės (nuo 1 iki 3 metų). Pradėjus savarankiškai vaikščioti, vaikui atsiveria naujos galimybės: jis pats valgo, prausiasi ir t. t. Jei jam pavyksta gerai ką nors atlikti pačiam, ugdomas jo pasitikėjimo savimi ir savarankiškumo jausmas. Bet jei vaikas nuolat patiria nesėkmes, jam neleidžiama veikti savarankiškai, dar blogiau, jei jis nuolat baramas, vadinamas netikėliu, jis ima jausti gėdą ir abejoto savo gebėjimais.

III stadija. Iniciatyvumas – kaltė (nuo 3 iki 6 metų). Šiame amžiuje plečiasi vaiko interesų ratas, vaikas ima domėtis vis įvairesne nauja veikla ir rodo iniciatyvą. Didelis pavojus šiuo laikotarpiu

– kaltės jausmo dėl neatliktų veiksmų atsiradimas. Kaltės jausmą lydi nepasitikėjimo savimi augimas bei iniciatyvumo praradimas. Svarbu suaugusiesiems išlaikyti pusiausvyrą tarp vaiko iniciatyvumo skatinimo ir draudimo.

IV stadija. Gebėjimas atlikti – menkavertiškumas (nuo 6 iki 11 metų). Vaikas jau daug ką gali atlikti tiek namuose, tiek ugdymo įstaigose. Savo rezultatus jie lygina su savo vienmečių rezultatais. Labai svarbu, kad šiuo laikotarpiu vaikas galėtų patirti sėkmę, kad galėtų atskleisti savo gerąsias puses. Jei juos lygintume su pranašesniais, gabesniais vaikais, yra didžiulis pavojus, jog ims formuotis menkavertiškumo jausmas.

V stadija. Tapatumas – vaidmenų sumaištis (paauglystė, jaunystė). Iki šio laikotarpio vaikas jau būna išmokęs daug vaidmenų: brolio/sesers, mokinio, draugo ir t. t. Šiuo laikotarpiu stengiamasi išsiaiškinti, „kas aš esu, koks mano vaidmuo gyvenime, kokia mano gyvenimo prasmė“ (ten pat p. 21). Sėkmingai išsprendus šio etapo krizę, jaunuoliui susiformuoja tapatumo jausmas, savo individualybės suvokimas, saugios ateities jausmas. Nesugebėjimas pažinti savo tapatumo, iššaukia tapatumo stoką – kelia sumaištį.

VI stadija. Artumas – vienuma (ankstyvoji branda). Šio amžiaus žmogus galvoja ne vien apie save. Jam reikalingas artimas ryšys su žmonėmis, atidavimas savęs kitiems neprarandant savojo tapatumo. Nesugebėjimas, negalėjimas užmegzti artimų santykių lemia psichologinę vienumą, izoliaciją, kuri lemia asmeniui daug sunkumų gyvenime.

VII stadija. Atsinaujinimas – sąstingis (branda). Šio amžiaus žmonės bent iš dalies yra išsprendę ankstesnius konfliktus. Dabar jie pasirengę rūpintis kitais žmonėmis (vaikais, jaunesne karta), spręsti socialines problemas, atsiduoti kūrybai. Bet jei ankstesni konfliktai liko neišspręsti, žmogus tarsi užsisklendžia savyje – rūpinasi tik savo problemomis, savo sveikata, gerove ir panašiai.

VIII stadija. Pilnatvė – neviltis (senatvė). Tai paskutinis žmogaus gyvenimo etapas. Tuo metu žmogus peržvelgia ir įvertina savo gyvenimą. Jei žmogus įžvelgia, kad gyveno prasmingai, išgyvena ramybės ir pilnatvės jausmus. Priešingu atveju, lydi nusivylimas, nepasitenkinimas savimi, savo rezultatais. Tai gali lemti kupiną nevilties ir neapykantos savo gyvenimui pabaigą.

V. Aramavičiūtė (2009) rašo, jog žmogaus socializavimas trunka visą gyvenimą – *suaugusio žmogaus amžiuje* taip pat vyksta aktyvūs procesai. Nors šiame amžiuje žmogus, turėdamas daugiau vaidmenų, priklausydamas daugeliui grupių bei kolektyvų ir juose atlikdamas vienokias ar kitokias pareigas jau gali veikti socialinę aplinką, bet kaip visuomenės dalis jis pats nuo jos priklauso. Kita vertus, skirtingai nei kitais amžiaus tarpsniais, suaugęs žmogus jau geba sėkmingiau prisiderinti prie aplinkos, pasirinkti veiklos būdus ir bendravimo formas, artimus žmones, vertybių sistemas, valdyti savo norus ir taip įgyti atitinkamą socialinį statusą. Vadinas, socializavimo sėkmė šiame amžiuje priklauso ir nuo paties žmogaus. O nuo sėkmės – visas tolesnis jo ir kitų žmonių gyvenimas, jų

tarpusavio santykių suderinamumas arba visuotinis socializavimas. J. Vaitkevičius jautriai apibūdina *resocializavimo procesus* kaip savotišką gyvenimo būdo keitimą ar persikvalifikavimą, pasitaikantį ir ankstesniuose amžiaus tarpsniuose, o ypač pensiniame amžiuje, kuomet svarbu, kad žmonės taip pat galėtų jaustis visaverčiais visuomenės nariais. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimui nesusiklosčius pozityviai, netenkama galimybės atlikti kiekvienam amžiaus tarpsniui keliamų uždavinių. Gyvenimo sėkmė ar nesėkmė, pasak L. Jovaišos (2005), nėra atsitiktinis dalykas, gyvenimo scenarijus formuojasi remiantis žmogaus raidos etapais.

Apibendrinant galima teigti, kad visi žmogaus raidos etapai yra reikšmingi ir palieka lemtingus pėdsakus žmogaus gyvenime. Kiekvieno asmens, tarp jų buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijus susideda iš visų žmogaus vystymosi etapų. Geriausias rezultatas, koreguojant žmogaus gyvenimo scenarijų, būtų pasiekiamas jau nuo pat pirmų dienų, dedant pozityvios socializacijos pamatus.

1.2.4. Gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksniai

Psichologai įvertina, parodo veiksnius, įtakančius gyvenimo scenarijų bei jo rekonstrukciją. Socialinio darbo srities atstovai siekia keisti žmonių, pakliuvusių į sudėtingas situacijas, gyvenimo nuostatas. Geriausia, kad socialinio palaikymo įstaigų kaitą patiriantys auklėtiniai sulauktų pagalbos nuo mažų dienų, tada būtų pasiekiami geriausių rezultatų ruošiant juos gyvenimui. Buvusių globos bei socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo korekcija gali būti sėkminga teigiamai įtakojant jų vaikystę, paauglystę, jaunystės laikotarpį.

Korekcija - taisymas, gerinimas (Tarptautinių žodžių žodynas (2010). (Prieiga per internetą: <http://www.tzz.lt>).

Socialinių mokslų daktarė I. Dirgėlienė (2010, p. 172) atkreipia dėmesį į tai, jog aktualus tampa sisteminis požiūris į žmogų jo gyvenimo scenarijaus raidos perspektyvoje, lemiantis multidisciplininį socialinio darbo pobūdį kliento problemai nustatyti, planuoti, spręsti. Refleksijai naudojamos įvairių mokslų žinios. Sociopsichologinėms problemoms spręsti būtinas tarpdisciplininis bendradarbiavimas.

Pasak mokslininkų B. H. Lemme (2003), L. Bulotaitės ir kt. (2002), Bronfenbrenneris žmogų vertino kaip „ypač sudėtingą sistemą, kurioje itin glaudžiai susipynę biologiniai, pažintiniai, emociniai ir socialiniai elementai“ (Bronfenbrenner ir kt., 1986, 1223). Žmogaus raidos teorija turi būti skirta ne atskiriems kintamiesiems nagrinėti, o naudojama žmogaus kaip sistemos tyrimui. Ekologijos sąvoka (mokslas apie organizmo ir aplinkos santykius) apima atskiro žmogaus biogenetinio pagrindo indėlį, tuo pačiu pabrėžiama žmogaus sąveika su aplinka. Žmogaus raida – dinaminis procesas, kurio metu vyksta abipusė sąveika. Žmogus suprantamas kaip sudėtingos sąveikų sistemos dalis. Todėl, norint suprasti žmogaus elgesį, šiuo atveju institucijų kaitą patyrusių žmonių elgesį, jų gyvenimo scenarijaus

projektavimą bei korekciją, privalome išsiaiškinti ryšį tarp žmonių ir juos supusios ir supančios aplinkos.

„Žmogaus raidos ekologija – tai mokslas, tyrinėjantis laipsnišką ir abipusį aktyvaus, augančio žmogaus ir jį supančios aplinkos kintančių savybių prisitaikymą, suprantant, kad šį procesą veikia artimiausios žmogaus aplinkos ryšys su platesniu kontekstu“ (Lemme, B.H, p. 64). Ekologinės sistemos – tai kontekstas, kuriame individas gyvena ir bręsta. Šias sistemas sieja lankstūs tarpusavio ryšiai. B. H. Lemme (2003). L. Bulotaitė ir kt. (2002) apibrėžia ekologinės aplinkos sąvoką. Anot jų, tai daugiau nei artimiausios žmogaus gyvenimo sąlygos, tai taip pat ryšiai tarp įvairių veiksmo vietų ir platesnės aplinkos, net jei žmogus tiesiogiai joje ir nedalyvauja. Anot Bronfenbrennerio, žmogaus aplinką sudaro kelios koncentriškos struktūros, išsidėsčiusios viena kitoje ir sudarančios bendrą visumą, kurios centras - žmogus. Mokslininkas išskiria keturias sistemas:

Mikrosistema – tai pirmasis lygis - artimiausioji aplinka. Ji apima gyvenamąją aplinką, kurioje žmogus tiesiogiai bendrauja su kitais žmonėmis ir objektais. Mikrosistemą sudaro trys pagrindinės sudedamosios dalys: veikla, vaidmenys ir santykiai, kuriuose dalyvauja tiriamasis žmogus. Santykiai tarp dviejų žmonių, dar vadinami diadomis, pasižymi tarpusavio ryšiais ir sudaro socialinę struktūrą. Teigiami, palaikantys diadiniai santykiai skatina geresnius socialinius ryšius ir su kitais šioje sistemoje dalyvaujančiais žmonėmis. Mikrosistemą lemia tai, kaip žmogus suvokia visą sistemą, kaip ją vertina fenomenologiškai.

Mezosistemą sudaro santykiai tarp įvairių veiksmo vietų, kuriose dalyvauja žmogus (santykiai tarp mikrosistemų). Žmogaus sugebėjimas atlikti užduotis darbo vietoje, kitose jo veiklos srityse tiesiogiai priklauso nuo žmogaus socialinės aplinkos ryšių. Mezosistemą sudaro kelios mikrosistemos. Žmogui prisiėmus naują vaidmenį ir patekus į naują aplinką mezosistema plečiasi. Priešingu atveju, žmogui atsisakius kokio nors vaidmens, mezosistema siaurėja. Tokie vaidmenų ir su jais susijusių situacijų pokyčiai vadinami *ekologiniais pokyčiais*.

Egzosistemą sudaro aplinka, kurioje žmogus nedalyvauja aktyviai, bet kuri veikia žmogų supančios aplinkos mikrosistemas. Tai socialinė aplinka ir visuomeninės struktūros, su kuriomis žmogus aktyviai nebendrauja, bet jos daro didžiulę įtaką jo raidai.

Makrosistemos sąvoka apima įsitikinimus ir vertybes, nuo kurių priklauso socialinių grupių sandara. Tai išorinė sistema, kuri nėra susijusi su konkrečia aplinka. Tai vertybės, įstatymai, tradicijos, kultūra, tos vietovės, kuriose gyvena asmuo. U. Bronfenbrennerio nuomone, visi keturi lygiai skatina žmogaus raidą, bet vis dėlto didžiausias vaidmuo tenka makrosistemai, nes ji gali veikti visas kitas sistemas, pvz.. įstatymų leidybą ir panašiai.

Sistemų teorijoje žmogus yra suvokiamas kaip sistema. Sistemos darna gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos. Tai neleidžia nei pačiam žmogui, nei aplinkai

vystytis ir tobulėti (Vitkauskaitė, D., 2001). Analizuojant žmogaus ir aplinkos tarpusavio sąveiką, prioritetas teikiamas žmogui ir jo individualiai aplinkai. Žmogau aplinkos disbalansas arba žmogaus nesutarimas su savimi sukelia socialinės adaptacijos sunkumų. Todėl pagrindinis tikslas turėtų būti žmogaus pastangas kreipti į kūrimą tokios jo individualios aplinkos struktūros, kuri leistų sėkmingai įsilieti į visuomenę gamtinėje, socialinėje ir kitose aplinkose. Socialinės sistemos – tai žmogų supantis socialinis pasaulis (S. Stašienė, N. Petkevičiūtė, 2003). Sistemos funkcionavimas iš dalies priklauso nuo aplinkos. Sistemos funkcijos aplinkos atžvilgiu gali būti trijų tipų: funkcionavimas, gynyba ir vystymasis. Kiekvienas žmogus susikuria savo individualią aplinką. Tai subjektyvi realybė, kurią susikuria žmogus, remdamasis savo asmenine patirtimi.

Rusų mokslininkė E. Burenkova (2000), teigia, jog tiek socialinių mokslų atstovai, tiek psichologai ieško tokio instrumento, kuris padėtų koreguoti asmens elgesį, o pastarasis padėtų atpažinti tarpasmeninių santykių problemų pagrindą. Aktualus uždavinys – *mustatyti socialinius ryšius*, kurie formuoja asmens elgesį. Labai svarbu asmeniui rasti subjektą, kuris turėtų autoritetą jo akyse. Pagalbos modeliai pirmiausia randami žmogaus artimiausioje aplinkoje. *Visuomenė taip pat formuoja asmenybės etaloną*. Vystymosi proceso pagrindas – socialinis pasaulis ir socialiniai santykiai, priklausantys nuo istorinių įvykių ir žmogiškųjų santykių normų. Bręstanti asmenybė perima socialinio žmogiškumo prigimtį. Žmogus tampa sociumo dalimi. Skirtinguose amžiaus tarpsniuose pasireiškia vis kitoks savęs pažinimas, savirealizacija, kūrybinis aktyvumas bei socialinė branda.

Suprasti – reiškia išeiti iš gyvenimo scenarijaus įtakos. Daugelis fizinių, intelektualinių ir socialinių žmogaus elgesio modelių vyksta savaime vien dėl to, kad jis taip užprogramuotas. Socialinės aplinkos įvairūs aspektai įtakoja žmogaus likimą, nors žmogus gali būti susikūręs autonomijos iliuziją. Bet yra priemonės, kurios gali įtakoti žmonių likimų psichologiją: žmogaus veido išraiška, tikrasis „Aš“, grįžtamasis ryšys ir „uždegimas“ (Berne, E., 1988, p. 325).

Veido mimika nėra valdomas, procesas. Žmogaus nervinė sistema yra taip sukonstruota, kad vizualiniai veido raumenų judesiai stipriau veikia nei judesiai ar kalba. Žmogaus mimika pasako daugiau negu jis įsivaizduoja. Veido mimika lemia bendravimo eigą, o tai padeda aplinkiniams jaustis gerai arba nejaukiai. Tai įtakoja užmegztą kontaktą ir elgesio modelį susidariusiomis aplinkybėmis (Berne, E., 1988, p. 317). Tai paaiškina vaikų, paliestų sutrikdytos socializacijos, antgamtinę intuiciją. Jautrus, emociškai sužeistas žmogus aktyviau reaguoja į mimikos signalus, negu į patį asmenį. Žmogus gali kalbėti vienus dalykus, bet jo veido išraiška gali byloti priešingai

Tikrasis „Aš“ turi didžiulę reikšmę gyvenimo scenarijaus vystymuisi. Tai psichologiniai reiškiniai, kurie įtakoja savęs pažinimą ir poziciją aplinkinių atžvilgiu: „Aš – Tėvas“, „Aš – Suaugęs“ ar „Aš – Vaikas“. Užimama pozicija nėra susijusi su asmeninėmis savybėmis, bet priklauso nuo to, kaip priimamos konkrečios aplinkybės. Tai panašu į „elektrinį užtaisą“, „užprogramavimą“, kurio

pagrindu peršokama nuo vienos būsenos prie kitos (Berne, E., 1988, p. 320). Žmogus gali *išeiti iš gyvenimo scenarijaus įtakos, gyvendamas realiame gyvenime. Tikrasis Aš* gali laisvai pereiti nuo vienos būsenos prie kitos. *Kai žmonės labai gerai pažįsta vieni kitus, jie gali prasiskverbti pro scenarijaus spąstus, kur ilyja savo Tikrąjį Aš.*

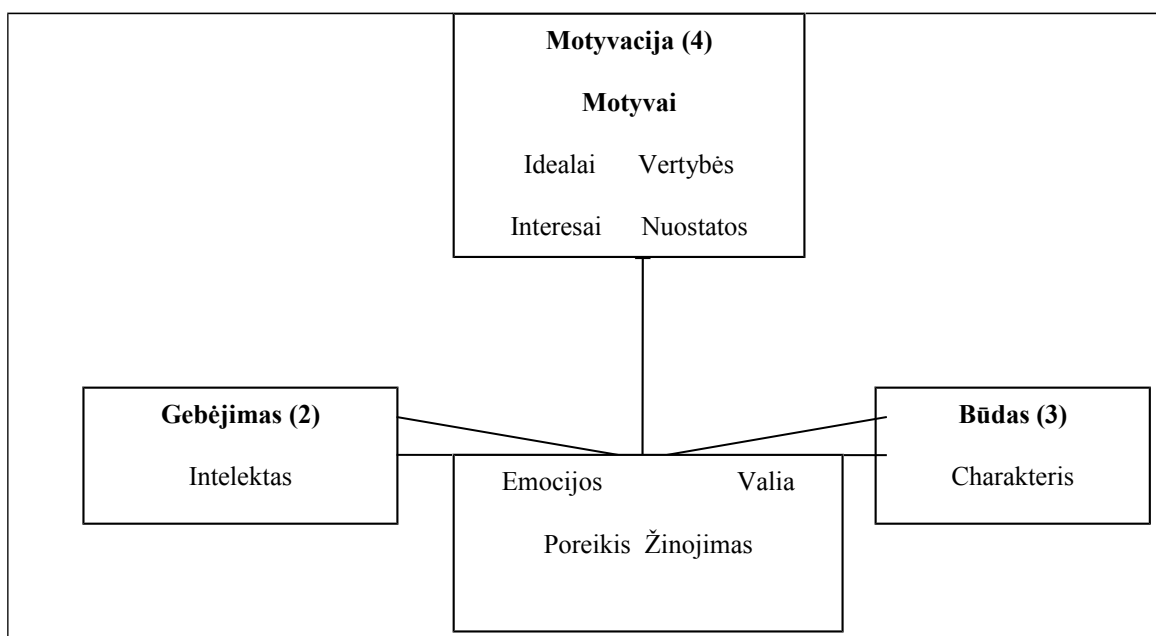
Grižtamasis ryšys ir „uždegimas“ (Berne, E., 1988, p. 325). Galima sakyti, jog tai grįžtamasis ryšys ir žmogaus reakcija. Tai transakcinis reketas, gyvenimiškų instrukcijų pamatas, kurį vaiko gyvenimo scenarijuse užprogramavo tėvai, globėjai ar kiti žmonės, kurie jį augino. Skirtingai nuo „reketo“, žmogaus reakcija yra aktyvinama iš vidaus, o ne nulemta aplinkinių poveikio. Grižtamuoju ryšiu vadinamas nekontroliuojamas poveikis, kuris tam tikromis aplinkybėmis lemia žmogaus elgseną, ir pasireiškia žmonėms, turintiems fobijų, kai artėja gąsdinantys įvykiai.

Analizuojant skirtingų sričių mokslininkų darbus, peršasi išvada, jog buvusių globos ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcija galima tuomet, kai pastebima:

- asmenybės vidinio pasaulio kaita;
- požiūrio į save ir į aplinkinius kaita;
- naujų moralės ir elgesio normų priėmimas;
- socialinio tinklo palaikymas;
- išsiliejimas į visuomenę bei savirealizacijos galimybės joje.

Asmens vidinis pasaulis. Sistemų teorijų centre atsiduria pats žmogus, kurį jį žiūrima, kaip sudėtingą sistemą. Siekiant koreguoti buvusių globos ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijus, verta pažinti jų asmenybės struktūrą, nes vertybės, nuostatos, motyvacija gali pakelti asmens savivertę ir pamatyti save per „Aš geras ir reikšmingas“ prizmę.

Asmenybė yra nedaloma. Visi asmenybės komponentai yra tarpusavyje susiję. Kiekvieno žmogaus raidą lemia psichologinių, dorovinių, kultūrinių, socialinių, tautinių vertybių visuma. Išstudijavus L. Jovaišos (2007) pateiktą asmenybės struktūros modelį, galima pastebėti, jog žmogaus socialinės adaptacijos sėkmę lemia šie kriterijai: *aktyvumas* kurį apibrėžia poreikiai, emocijos, valia, sąmonė, savimonė; *gebėjimai*, kuriuos galima išžvelgti intelekto ir patirtyje (žr. 1. pav.).

1 pav. Psichologinis asmenybės struktūros modelis

Šaltinis: L. Jovaiša (2007, p. 23)

Jovaišos asmenybės teoriją vainikuoja penki kartu sprendžiami ugdymo uždaviniai:

1. Vertybių, veiklos ir elgesio motyvų brandinimas.
2. Turtingos ir prasmingos patirties kaupimas.
3. Charakterio bruožų tobulinimas.
4. Gabumų plėtotė.
5. Veiklos ir elgesio aktyvumo stimuliavimas (Jovaiša, L., 2009, p. 32).

Darytina išvada, kad į asmenybės socializavimą įtraukiami visi asmenybės struktūros komponentai. R. Paulauskas (2010), remdamasis L. Jovaišos asmenybės teorija, pabrėžia, jog ypač svarbu aktyvumas ir motyvacija. Aktyvumas geriausiai atsiskleidžia sąveikoje su mikro ir makroaplinka, o motyvacija yra vidinė asmenybės kryptingumo apraiška.

Motyvacija įtakoja kiekvieno asmens elgseną, ne išimtis ir įstaigų kaitą patiriantys žmonės. Pasak A. H. Maslow (2006), teisingumo, lygybės, laisvės troškimas, siekis būti nesuvaržytu skatina kiekvieną žmogų veikti. Žmogus trokšta įgyvendinti savo tikslus, jis nėra priklausomas vien tik nuo gaunamų impulsų ir instinktų. Žinoma, jis neišvengiamai pasiduoda ir jiems. Norint susidaryti išsamų asmenybės portretą, reikia atsižvelgti į vieną ir į kitą. Homeostazė, pusiausvyra, adaptacija, savęs išsaugojimas, gynyba ir prisitaikymas yra tik negatyvios sąvokos, jas reikia papildyti pozityviomis sąvokomis. „Atrodo, kad viskas sutelkta išsaugoti gyvenimą, tačiau tik labai mažai daroma, kad jis būtų vertas gyventi“ (Maslow, A., H., 2006, p. 326). Taip pat šis mokslininkas pabrėžia, jog žmogaus gyvenimo niekada neperprasime, kol neatsižvelgsime į aukščiausius jo siekius. Augimas, savęs

aktualizavimas, pastangos būti sveiku, tapatumo, autonomijos paieškos, tobulumo troškimas – tai veržimosi „aukštyn“ apibūdinimai. Tačiau neišvengiamai šalia egzistuoja ir regresavimo, baimės, savęs menkinimo tendencijos. Suprantama, asmenybės augimas yra skausmingas procesas, todėl kai kurie žmonės tiesiog jo vengia. Žmonių požiūris į tiesą, grožį ir dorą labai dviprasmiškas – jų trokštama, bet jie ir gąsdina.

Požiūrio į save ir į aplinkinius kaita. Anot E. Berne (2010), išsąmoninės scenarijų, pagal kurią gyvena, žmogus gali trokšti jį pakeisti. Suaugusieji yra motyvuoti augti ir tobulėti, bet gali trukdyti *negatyvus „Aš“ vaizdas*. G. Linkaitytė ir V. Širvaitytė (2000) pritaria, kad nuo savęs vertinimo priklauso žmogaus mokymasis, veiklos aktyvumas ir asmenybės raida. Nepakankamas ar per geras savęs vertinimas sukelia socialinių problemų. Institucinę globą patyrusiems asmenims būdingas savęs nuvertinimas, jautrus reagavimas į kritiką, išgyvenimai dėl nesėkmių.

Viktimologija, kaip rašo J. A. Kleiberg (2001), yra nauja socialinių mokslų sritis, kuri tiria fenomenologiją, asmenybės pažeidžiamumą bei sociokultūrinę interakcinę sąveiką. Dėl šių priežasčių žmogus tampa auka. Jau buvo minėta, kad socialinės aplinkos poveikis įtakoja komplikuotos asmenybės formavimąsi. Jaunuolis, neturėdamas pakankamai socialinės kompetencijos, tampa probleminio elgesio auka. Viktimologinė asmenybė pasižymi nepakankama motyvacija, savigarbos nebuvimu, vertybinės orientacijos stoka bei aukštu konformizmo laipsniu. Tokiai asmenybei būdingas nerimastingumas (bet koks situacijos pasikeitimas tokiam jaunuoliui sukelia nerimą), *emocinis frigidiskumas* (toks jaunuolis susikoncentruoja į traumuojančius jį dalykus; nesėkmes, nuoskaudas), *emocinis grubumas* – žmogus nebemoka tvardyti. Tokia asmenybė tampa ciniška, nesivaldanti, pagyrūniška, nesilaikanti elementarių moralės normų. Išryškėja emocinis bukumas, kai asmuo pasižymi emociniu šaltumu, gailesčio neturėjimu, vidine tuštuma ir emocinio rezonanso neturėjimu. toks jaunuolis nebemoka emociškai reaguoti į įvairius, net smagius įvykius, nebemoka reikšti savo jausmų, savo išgyvenimų.

Viena iš geriausiai žinomų, sudėtingiausių ir išsamiausių asmenybės teorijų priklauso G. V. Alportui. Išstudijavęs skirtingas asmenybės koncepcijas, jis pateikė išvadas, jog asmenybė yra nuolat auganti, dinamiška ir kintanti struktūra. Savo raidoje asmenybė suformuoja vieningą psichinių ir fizinių funkcijų sistemą, kuri yra žmogaus elgesio ir kognityvinės veiklos motyvacijos šaltinis. Asmenybė ne tik sugeba prisitaikyti prie aplinkos, bet ir sąveikaudama su ja verčia aplinką taikytis prie asmenybės. Asmenybė turi potencialą siekti savo gyvenimo tikslų, kurie nėra susiję su neatidėliotinu malonumo poreikių tenkinimu (Paulauskas, R., 2010, p. 57).

Kiekvienas žmogus tam tikrais raidos etapais tuo pat metu patiria įvairių sėkmių ir praradimų. Asmenybės raida vyksta dviem kryptimis: „*Aš ir aplinka*“, „*Aš ir kiti aplinkoje*“ (Juodaitytė, A., 2003). Autorės nuomone, psichiškai ir socialiai vystydamasis asmuo tuo pat metu patiria du svarbius etapus –

individualizaciją bei socializaciją. Žmogaus adaptacija yra sudėtingas procesas, jo metu formuojasi adekvatūs žmogaus ir aplinkos ryšiai, atsiranda pusiausvyra tarp asmenybės ir socialinės aplinkos. Kiekvienas žmogus tam tikrais gyvenimo etapais susiduria su adaptacijos sunkumais, kuriuos turi išgyventi, vėliau prie jų prisitaikyti. Adaptacija tiesiogiai susijusi su žmogaus *ego* stiprumu ir socialinių institucijų parama. (Palujanskienė, A., 2006).

Socialinio tinklo vaidmuo. Šiandienos visuomenėje ypač populiari kalbėti apie įvairius tinklus. Socialinių mokslų srityje prie „tinklo“ pridedamas būdvardis „socialinis“. V. Rimkus (2010), remdamasis R. Milardo (1988), išskiria tris socialinio tinklo tipus: *artimųjų bei reikšmingų žmonių tinklą*; *mainų tinklą* - tai ryšiai, iš kurių asmuo gauna daugiausia visapusiškos pagalbos; *interakcijų tinklą* – tai asmenys, su kuriais bendraujama reguliariai. Žmogų kaip sistemą pirmiausia supa mikrosistemos – šeima, draugai ir kiti žmonės, kurie artimai susiję su asmeniu. Mikrosistemos tarpasmeninių ryšių skatinimas galėtų padėti pasikeisti sutrikdytam socializacijos situacijoje atsidūrusiam globos ar socializacijos centrų auklėtiniams. Tai galėtų padėti aplinkinius pamatyti kaip „aš geras ir kiti geri“ prizmėje Socialinis tinklas apibrėžiamas kaip sąsajų sistema, kaip pozityvios komunikacijos tinklas. Ši strategija tinkama kaip teigiamų socialinių ryšių palaikymo forma (Gvaldaitė, L., Švedaitė, B., 2005).

Socialinių mokslų srityje yra vartojama daugybė sąvokų, apibūdinančių „sunkų“ asmenį. R. Jusienė (2007) pabrėžia, jog tokio asmens elgesys ir emocinis reagavimas, susidarius įvairioms situacijoms, apsunkina jo paties prisitaikymą prie aplinkos, trikdo santykius su aplinkiniais. Agresyviai besielgiantys, asocialūs, nepaklūstantys asmenys savo elgesiu trikdo bet kokias veiklas, aplinkinių toks elgesys vertinamas kaip netinkamas. Bet daugeliu atvejų tokį elgesį lydi neparodomas, o tik numanomas *vidinis diskomfortas, nelaimingumo pojūtis, prislėgtumas, vienišumas*. Sunkumai, pasireiškiantys bendravime ir elgesyje, yra susiję su asmens depresija ir kitais emociniais sutrikimais. Galima sakyti, kad buvę globos ir socializacijos centrų auklėtiniai prisiima „nevykėlio“ arba „pralaimėtojo“ gyvenimo scenarijaus kryptis.

Pasak autorės P. Jucevičienės (2007, p. 166), socialinio tinklo intervencija galima per dvi pagrindines socialinio tinklo kategorijas: pirminį – neformalų tinklą - šeimą draugus ir antrinį – formalų tinklą - specialistus, darbdavius, socialines institucijas ir t. t. Naudodamiesi socialinio tinklo metodu, turime galimybę padėti žmonėms spręsti jų problemas, įtraukdami ne tik juos pačius į problemų sprendimo procesą, bet ir pasitelkiant formalų ir neformalų tinklus. Tinklo sudedamosios dalys turi didesnių resursų negu vieno žmogaus ir darbuotojo ištekliai.

Naujų moralės ir elgesio normų priėmimas. Pasak mokslininkų S. Herm (2004) ir G. Sakalausko (2007), kiekvienam asmeniui svarbus socialinis pripažinimas ir suvokimas, jog gali sėkmingai veikti pats. Daugelis į nusikalstamą elgesį, linkusių asmenų, patiria tai, kad aplinkiniai žmonės į juos nežiūri

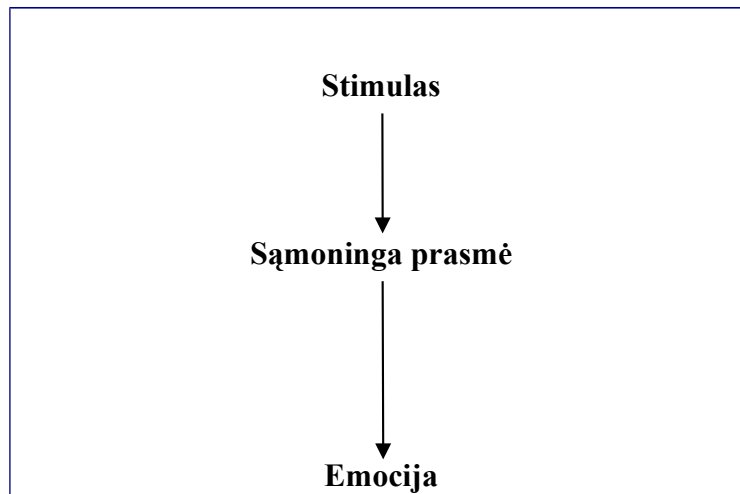

rimtai, juos menkina, bando pritempti jų elgesį prie galiojančių normų. Tokiems asmenims būdingas netikrumas dėl savo vaidmens, asmeninio įvaizdžio nepastovumas, lengvas pasidavimas kitų asmenų įtakai, orientacijos gyvenime sutrikimas, elgesio neužtikrintumas, nenuoseklumas, spontaniškumas, neadekvatus reagavimu į negatyvius išgyvenimus, dėmesio kitiems trūkumas, dažnas provokavimas ir kitų įžeidinėjimas bandant aplinkinių tolerancijos ribas.

Kaip pažymi R. Žukauskienė (2002), žmonių, linkusių nusižengti moralės normoms, elgesį stipriai itakoja aplinka. Ekologinėje teorijoje teigiama, jog aplinka, į kurią patenka žmogus, keičiasi, bet žmogus, patekęs į naują aplinką, keičiasi taip pat, todėl reikalinga abipusė adaptacija. Žmogus gali būti stigmatizuojamas, diskriminuojamas. „Sistemos darna gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos, dėl ko nei pats žmogus, nei aplinka negali vystytis ir tobulėti.“ (Vitkauskaitė, D., 2001, p.10).

A. Juodaitytė (2003), G. Kvieskienė (2005) nagrinėja pozityvios socializacijos galimybes. Socialinė adaptacija nagrinėjama kaip žmogaus prisitaikymo prie socialinių, kultūrinių sąlygų procesas, taip pat kaip socialinių vaidmenų, normų perėmimo procesas. Labai svarbu skatinti visuomenės narių sutelktumą. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcija galima tik itakojant jų elgseną per mezosistemą, t. y. skatinant įsijungti į bendruomenę bei jos veiklą. Tačiau būtina atsižvelgiant į buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių ertybines nuostatas, jų įsitikinimus. Tai padidintų šių žmonių savirealizacijos galimybes, leistų į išorinį pasaulį žiūrėti per „aš geras ir kiti geri“ prizmę.

Profesionali specialistų pagalba. Buvusių globos ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus pertvarkymas gali vykti ir pasitelkus kognityvinį modelį, nes asmenų elgesio kryptingumą gali lemti tai, kaip jie suvokia įvykius, reaguoja į išorinius dirgiklius. J. S. Beck (2008, p. 15) pristato kognityvinės terapijos pagrindą - kognityvinį modelį, kuris remiasi hipoteze, kad žmonių emocijos ir poelgiai priklauso nuo to, kaip jie suvokia įvykius. Tai, kaip žmogus jaučiasi, lemia ne pati situacija, bet tos situacijos interpretacija (žr. 2. pav.).

2 pav. Kognityvinis modelis. Mąstymas ir emocijos

Šaltinis. A. T. Beck (2005, p. 48)

Kognityvinis modelis - tai psichoterapijos kryptis, kuri remiasi kognityvine (pažintine) asmenybės teorija ir daro prielaidą, kad mąstymas, požiūris į save ir pasaulį gali paveikti asmens psichinę bei fizinę sveikatą. Kognityviniame modelyje akcentuojama mąstymo kitimo svarba - į kiekvieną žmogų žvelgiama kaip į sąmoningą asmenybę, galinčią asmeninėmis pastangomis patobulinti savo gyvenimą. Kognityvinės teorijos svarbiausia idėja - žmogaus elgesį lemia jo mintys, t. y. žmogaus mąstymas ir savęs suvokimas sąlygoja jo elgesį ir emocijas (Beck, A. T., 2005).

Kognityvinio modelio esmė yra tokia: tai, ką žmogus jaučia, priklauso nuo to, kaip jis suvokia situaciją. Svarbus yra asmens savęs ir aplinkos suvokimas. Greitos vertinančio pobūdžio mintys, kurios nėra sąmoningos, yra automatinės. Jos ir sukelia sąmoningas emocijas. Automatinėms mintims didžiulę reikšmę turi pamatiniai įsitikinimai. Jie sudaro giliausią įsitikinimų sluoksnį ir yra nelabilūs. Dar yra tarpiniai įsitikinimai, kurie yra tarp pamatinių įsitikinimų ir automatinių minčių. Tarpinius įsitikinimus sudaro nuostatos, taisyklės ir prielaidos. Konkrečioje situacijoje žmogaus įsitikinimai daro įtaką jo suvokimui ir lemia tai situacijai būdingas automatines mintis. Šios mintys savo ruožtu veikia

žmogaus emocijas. Automatinės mintys daro įtaką elgesiui ir dažnai lemia emocinę reakciją (<http://www.psichologas.lt/failai>).

Pasak A. T. Beck (2005), asmens emocinio atsako prigimtis priklauso nuo to, ar jis įvykį suvokia kaip palankų sau, ar kaip žalingą, pavojingą. Asmenį gali paveikti ir tolimos institucijos ir asmenys. Emocijos yra procesas, kuris prasideda, kai ką nors suvokiame ir vertiname. Asmuo įvertina stimulą kaip naudingą ar kaip žalingą jo asmeniniai sričiai, jis patiria „pozityvią“ ar „negatyvią“ reakciją. Tai, kas įvertinama kaip gera, sukelia džiaugsmo, malonumo, laimės jausmus. Tai, kas įvertinama kaip bloga, sukelia liūdesį, nerimą, pyktį. Perdėtai stiprių ir netinkamų emocijų ar reakcijų pavyzdžiai rodo, kokios svarbios yra vidinės dramos, persmelkiančios žmogaus patyrimą. Kai kurios, žmogaus viduje puoselėjamos fantazijos, užvaldo žmogų ir ima kontroliuoti jo emocijas bei elgesį. Pasiekus tam tikrą bejėgiškumo ir kančios lygį, ima vystytis netinkamos ir perdėtos žmogaus reakcijos.

Anot D. Gailienės ir kt. (2002, p. 116), žmonės mokosi gyventi ir elgtis būdami tarp žmonių socialinėje aplinkoje. Žmonėms yra būdingas mokymasis stebint, kitaip tariant, - modeliavimas. Jei asmuo yra tarp agresyviai besielgiančių žmonių, didžiulė tikimybė, kad ir jis elgsis agresyviai. Priešingai - draugiškas, taikus elgesys asmenį skatina elgtis taikiai ir geranoriškai. Aplinka veikia žmogų, bet ir žmogus įtakoja aplinką, tai vadinama abipusiu determinizmu. Nuo to, kaip elgiamasi su kitais žmonėmis – draugais, šeimos nariais, priklauso ir jų elgesys su mumis. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcija įmanoma, pasitelkiant profesionalių specialistų pagalbą. Mokant buvusius globos namų ir socializacijos centrų auklėtinius teisingai suvokti gyvenimo įvykius bei keičiant jų požiūrį į aplinkinius pasiekiami optimalūs socializacijos rezultatai. Pozityvus požiūris ir elgesys su šios rizikos grupės žmonėmis galėtų paskatinti ir juos pačius pozityviai mąstyti ir elgtis.

Pasyvus pasidavimas, resignacija arba išmoktas bejėgiškumas, formuojasi žmonėse, kurie patyrė sunkių sukrėtimų ir ilgą laiką gyveno nepalankioje aplinkoje, kurios negalėjo pakeisti (Gailienė, D. ir kt, 2002, p. 118). Jaunuolių „migruojančių“ iš vienos institucinės globos į kitą, situacija yra panaši. Jie atsiduria nepalankių situacijų gniaužtuose ir patys nebeištengia jų pakeisti. Išmoktas bejėgiškumas daro juos prislėgtus, įsitempusius, netekusius vilties. Labai svarbu iš naujo mokyti juos savikontrolės, kuri didintų jų pasitikėjimą savimi ir veiklumą. Teigiama socialinės aplinkos įtaka galėtų teigiamai pakeisti jų socialinę elgseną.

Remiantis socialinio konstravimo teorijos pagrindu, svarbiausia socialinės tikrovės palaikymo priemonė yra pokalbis. Kiekvieno žmogaus gyvenimą dera suprasti kaip nuolat vykstantį pokalbį, kuris nuolat įtakotų ir koreguotų asmens gyvenimo kokybę bei scenarijų (Berger, P. L., Luckman, T., 1999, p. 191).

Visuomenės vaidmuo. G. Janušauskaitė (2008), remdamasi Crafts (1997), Human (2005), pažymi, jog gyvenimo kokybės komponentas tampa svarbiu tiek fiziniu, tiek socialiniu veiksniumi. Gyvenimo kokybė reiškia pasitenkinimą gyvenimu ir ypač tai, kas siejama su žmogiškųjų teisių realizavimu, saviraiška visuomenėje arba makroaplinkoje. Mokslininkų teigimu, gyvenimo kokybė ne vien apibrėžia, gyvenimo sąlygas, bet ir materialinių vertybių pasiskirstymą. Daug svarbesnis tampa subjektyvus savo gyvenimo kokybės vertinimas, kurio suvokimą lemia asmeniniai prioritetai: fizinė sveikata, dvasinė būseną jausmai, vertybės. Pati visuomenė ir jos nariai kuria savitus, tik jiems priimtinius gyvenimo kokybės modelius. Psichologai šią koncepciją sieja su vidinėmis individo charakteristikomis.

V. Armavičiūtės (2009) nuomone, socializacijos procesas glaudžiai susijęs su žmogaus pasaulėžiūra, kuri susideda iš pasaulėvaizdžio ir pasaulėjautos. Jų ryšys parodo žmogaus socializavimosi lygį ir kryptingumą. Antra vertus, pasaulėžiūra ir atskiri jos tipai taip pat priklauso nuo socializavimo lygio: išorinio socialinio ir kultūrinio gyvenimo, nuo paties žmogaus vidinio pasaulio – biopsichinių ir socialinių veiksnių sąveikos.

Apibendrinant galima teigti, jog asmuo, atsidūręs institucijų kaitos situacijoje, yra sumišęs. Tokia asmenybė tarsi susiskaldžiusi. Neigiamos savybės - nepasitikėjimas savimi ir aplinkiniais, nerimastingumas, impulsyvumas, abejingumas – dominuoja. Motyvacijos, aktyvumo stoka, neigiamos nuostatos, vertybinių orientacijų sutrikimas, neigiamų savybių pasireiškimas yra signalas, jog asmens socialinė adaptacija nėra sėkminga. Gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksniai: asmenybės struktūra, požiūris į save ir į aplinkinius, socialinė elgsena, specialistai ir visuomenė yra labai svarbūs keičiant buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo kokybę. Teigiamas pasikeitimas padėtų žmogui iš naujo pajusti savo vertę. Jis turėtų galimybę išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir kitais bei norą gyventi, bendrauti, tobulėti.

1.3. Socialinio darbuotojo vaidmuo buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos procese

Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo korekcija yra nagrinėtina iš įvairių mokslų sričių perspektyvos. Socialinius vaidmenis, socialinę sąveiką, žmogiškuosius santykius tyrinėja ir apibendrina socialinių mokslų atstovai. Sociologai pristato skaičius, statistiką, socialines problemas. Gyvenimo scenarijus, asmens gyvenimo planas – labiausiai psichologų analizuojama sritis. Šiuo metu socialinės pagalbos metodai, gyvenimo scenarijaus korekcija palaipsniui atsiduria sociologų kompetencijos akiratyje.

C. Sutton (1999, p. 10) pažymi, jog socialinių mokslų teoriją sudaro daugybė koncepcijų, kurias pripažįsta tiek psichologai, tiek sociologai, tiek socialinių mokslų atstovai. Ši teorija nagrinėja, kaip

bendraudami žmonės išmoksta elgesio modelių. Ši teorija teigia, kad elgesio ir mąstymo modeliai išmokstami įvairių procesų metu: *kitų žmonių męgdžiojimas*, ypač tų, kurie mums turi galios, sociologų yra vadinamas „vaidmens modeliu“; *atlygiai*, kuriuos gauname už tam tikrą savo elgesį; *kognicijos* – aktyvaus idėjų ir situacijų apgalvojimo ir atitinkamo veiksmo rezultatas.

Gyvendami ne vienoje institucinės globos įstaigoje, asmenys įgyja nevienareikšmę psichosocialinę patirtį. I. Dirgėlienės (2010) nuomone, šios grupės asmenų problemos yra kompleksinės: priklausomybė, benamystė, nedarbas, socialinių įgūdžių stoka. Psichologinės tarnybos 2003 metų duomenimis, suaugę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai sunkiai adaptuojasi visuomenėje. Šie asmenys dažnai kenčia dėl depresijos, nemigos, padidėjusio dirglumo, įkyrių suicidinių minčių, savikontrolės praradimo, baimės, problemų šeimoje ar nutrūkusių ryšių, adaptavimosi problemų (Nuteistųjų ir kalinamųjų socialinė rehabilitacija 2003 metais).

Anot V. Ivanauskienės (2004). L. C. Johnson (2001), žmonės, kurie atsiduria sunkiose situacijose, kuomet susiklosto nepalankios gyvenimo aplinkybės, tiesiog neturi žinių, kaip bendrauti su sistema, nesitiki kokios nors korekcijos savo gyvenimo scenarijuje. Tokiems žmonėms trūksta pasitikėjimo savimi, kuris padėtų kelias institucijas praėjusiems asmenims, jau tapusiems tarsi „priklausomais nuo paramos“ sumažinti bejėgiškumo jausmą, skatintų imtis atsakomybės. Įgalinimas – tai žmogaus gebėjimų skatinimas, motyvavimas, mokymas ir savo vertės suvokimo skatinimas.

Valstybiniuose dokumentuose, t. y. teisės aktuose, socialinis darbas apibrėžiamas kaip veikla, padedanti asmeniui ar konkrečiai šeimai spręsti socialines problemas, dalyvaujant abiems pusėms, ir nežeidžiant žmogiškojo orumo. Žmonės, dirbantys socialinį darbą (socialiniai darbuotojai), yra tarpininkai tarp visuomenės ir žmogaus. Jų darbas – „profesionaliai organizuoti ir teikti socialines paslaugas tiems, kuriems jų reikia, spręsti silpniausių bendruomenės narių socialines problemas bei padėti jiems integruotis į visuomenę“ (Prieiga internetu: www.socmin.lt/socialineparama).

L. C. Johnson (2001) socialinį darbą sieja su kliento poreikiu ir socialinio darbuotojo nuoširdžiu rūpesčiu. Kai gyvenimo situacijos sudėtingos, kaip pavyzdžiui buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių, jų gyvenimo scenarijaus linija tarsi nubrėžta. Šių asmenų poreikiai itin sudėtingi, todėl organizuojant socialinį darbą ir įgyvendinant užsibrėžtus tikslus būtina suprasti ne tik konkretaus žmogaus poelgius, bet ir aplinkos veiksnius, kurie įtakoja žmogaus elgseną. Todėl nagrinėjant socialinio darbo esmę, ypatingai svarbus rūpestis, kuris pasireiškia emociniu jausmu, profesiniu interesu, dėmesiu institucijų kaitą patyrusių asmenų gyvenimo scenarijaus korekcijai. Šiuo atveju socialinis darbas gali būti suprantamas kaip rūpesčiu grindžiama veikla, kuri nukreipta patenkinti žmogaus poreikius ir padėti jam keistis bei tobulėti.

Autorė L. C. Johnson (2001), remdamasi Ch. Towle, išskiria tokius būtinus elementus, kurie motyvuoja siekti socialinių tikslų ir keisti požiūrį į aplinkinius: fizinė gerovė: maistas, pastogė,

sveikatos priežiūra; galimybė vystytis emocionaliai ir protiškai; santykiai su kitais žmonėmis; dvasinių poreikių tenkinimas.

Socialinio darbuotojo vaidmuo, siekiant koreguoti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijų, yra labai svarbus. Profesionalus žvilgsnis į žmogų, detali jo situacijos analizė ir problemos nustatymas bei perspektyvos numatymas galėtų padėti keisti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo kokybę. Anot L. Jovaišos (2009), tobulėjimas ir kaita vyksta visą gyvenimą, todėl, remdamasis savo koncepcija, ugdymo funkcijas, kurios būdingos visiems amžiaus tarpsniams, profesorius vadina auginimu – globojimu – veikdinimu – mokymu – prusinimu – auklėjimu – švietimu – lavinimu – formavimu. Tokia jų seka įtraukia asmenybę į socialinį gyvenimą ir įtakoja asmens tobulėjimą.

L. Johnson (2003), išsamiai išanalizavus socialinio darbuotojo veiklą, pateikia šiuos socialinio darbuotojo vaidmenis ir funkcijas, kurie labai tiksliai apibrėžia santykį su klientu arba yra daugiau administracinio pobūdžio: advokatas - advokatu socialinis darbuotojas. Jis kalba už savo klientą yra jo pusėje ir gina jo interesus; vertintojas - rengia informaciją ir vertina kliento problemas, numato alternatyvas ir planuoja pagalbos veiksmus; mokytojas, nes suteikia žinių ir moko įgūdžių; reikalų tvarkytojas; mobilizatorius - padeda mobilizuoti išteklius naujų paslaugų ir programų kūrimui; konsultantas; visuomenės planuotojas - padeda visuomenei (bendruomenei) planuoti priemones, patenkinančias žmogiškus poreikius; pagalbos – rūpybos tarnautojas; tyrinėtojas; administratorius - planuoja ir įgyvendina paslaugas ir programas; koordinatorius - prižiūri, kad visi dalyvaujantys žinotų, vertintų kitų specialistų darbą, teikiant paslaugas.

Taip pat L. Johnson (2003) mini tokius socialinio darbuotojo vaidmenis kaip įgaliojantis ir tarpininkas. Įgaliojantis vaidmuo vartojamas tiek santykyje su grupėmis, tiek dirbant individualiai su klientu. Ši funkcija skirta tam, kad socialinis darbuotojas įgalintų savo klientą dalyvauti savo problemų sprendime. Tarpininko funkcija yra sutvarkyti taip aplinkybes, kad atskiras asmuo ir jo aplinka pasiektų vienas kitą pagal abipusį kontakto poreikį.

C. Sutton (1999) taip pat atkreipia dėmesį, jog labai svarbus yra socialinio darbuotojo kaip *konsultanto vaidmuo*. Institucijų kaitą patyriantiems asmenims socialinis darbuotojas būtinai turi skirti savo laiką, dėmesį ir pagarbą ir suteikti progą klientui iširti, atrasti ir išryškinti, kaip būtų galima padėti, keičiant jų savęs ir aplinkinių suvokimą. Užmegztas abipusis pasitikėjimas, šiluma, jo situacijos suvokimu paremtas ryšys bei atsidūrimas šalia turinčio socialinės pagalbos poreikį asmens, perduoda jam supratimą, kad jis yra gerbiamas ir svarbus. Tai gali koreguoti globos namų ir socializacijos centrų, jau suaugusių, auklėtinių, gyvenimo scenarijų.

Resocializacijos procesu siekiama vertybinių nuostatų ir elgesio modelių kaitos (Butvilas, T., 2008, Merkys, G. ir kt., 2002). Institucijų kaitą patyrę asmenys, dažnai yra nepajėgūs savarankiškai

įsitvirtinti visuomenėje. Jie tampa arba turėtų tapti socialinio darbo klientais. Globos namų, socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus rekonstrukcija įmanoma tik žvelgiant per sistemų teoriją, per mezosistemą į socialinius darbuotojus, kurie galėtų tapti krizines situacijas išgyvenančių žmonių mikrosistema arba artimąja aplinka. Socialinio darbuotojo tikslas - ieškoti kuo efektyvesnių būdų ir priemonių, įgalinančių pakeisti šių žmonių gyvenimo scenarijų, padėti išvengti nepavykusių socializacijos bandymų, sukurti palankesnes sąlygas gyvenimo scenarijaus korekcijai. I. Dirgėlienė (2010) pažymi, jog įgalinimo proceso pagrindinis siekis yra kliento vidinių pokyčių skatinimas.

Socialiniame darbe didžiulį vaidmenį vaidina bendruomeninis įgalinimas. Mokslininkai (Baršauskienė, V., Leliūgienė, I, 2001, Sutton, C.,1999, Dirgėlienė I., 2010) akcentuoja bendruomenės pasitelkimą, padedant krizes išgyvenantiems žmonėms įveikti vienišumo jausmus ir izoliacijos problemas. Sėkmingas įsitvirtinimas į bendruomenės gyvenime formuoja bendravimo įgūdžius, stiprina pasitikėjimą savimi ir aplinkiniais. Pavykęs bandymas pritaikyti pri aplinkinių globos ir socializacijos centrų auklėtiniams padėtų pamatyti aplinkinius žmones per „aš geras, tu geras“ prizmę. Pateikimas į įgalinančią bendruomenę gali įtakoti asmens vidinių pokyčių ir gyvenimo scenarijaus rekonstrukcijos procesą.

G. Kvieskienė (2005), cituodama psichologą M. K. Pringle, analizuoja pagrindines keturias vaikų poreikių grupes: *meilės ir saugumo; naujų eksperimentų; įvertinimo ir pripažinimo bei atsakomybės*. Paauglystėje ypatingai svarbus yra įvertinimo, pripažinimo, savirealizacijos, saviraiškos poreikių plėtojimas. Dažnai nepilnamečiai ir jau suaugę asmenys, linkę į nusikalstamą elgesį, ir susiję su įstatymų pažeidinėjimu, linkę neigti teigiamų vertybių egzistavimą. Dirbant su šios rizikos grupės žmonėmis, reikėtų stengtis vengti vertybių nuvertėjimo.

L. Radzevičienė (2003) rašo, jog vaikų globos namų auklėtiniai, perėję kelias ugdymo institucijas ir sulaukę 18 metų, neretai grįžta į tą pačią socialinę terpę, iš kurios buvo paimti vaikystėje. Kai kurie netgi tampa nusikalstamų grupuočių nariais arba aukomis. Šios rizikos grupės žmonių turima patirtis bei elgsena dažnai nesiderina su visuomenei priimtinomis dorovės normomis. Viena socialinio darbuotojų užduočių - sušvelninti suaugusio asmens prisitaikymą visuomenėje, nuosekliai lavinti jo socialinius įgūdžius, plėsti ir keisti jo socialinę patirtį. Gyvenimo scenarijaus korekcija yra daugiaplanė. Ji jungia pedagogų, medikų, psichologų, socialinių darbuotojų darbą, sprendžiant buvusių globos namų bei socializacijos centrų auklėtinių problemas.

Pasak S. Herm (2004), kiekvieno asmens pozityvaus elgesio kitimo variklis yra saugumas, socialinis pripažinimas ir suvokimas, jog gali veikti pats. Sudėtingose situacijose atsidūrusius asmenis reikėtų padrąsinti, kad jie nebijotų išbandyti ką nors naujo, sudėtingo, mokytusi patirti sėkmę, o ištikus nesėkmei, numatytų tolesnius veiksmus, vedančius sėkmės link.. Socialinių darbuotojų uždaviniai –

ugdyti kliento savarankiškumą ir savimone, siūlyti jam saugius ir pastovius santykius, suteikti galimybę pajusti, kad įmanoma pasiekti tikslą.

Dirbant su probleminio elgesio asmenimis, labai svarbus yra socialinis palaikymas. Jis sudaro pagrindą asmenybės pokyčiams. V. Rimkus (2007), cituodamas L. Jovaišą (1993) pažymi, jog socialinis palaikymas – tai teigiamas aplinkinių žmonių požiūris į asmens pastangas, į pedagogų, socialinių darbuotojų veiksmus, skatinančius gyvenimiškos krizės ištikto asmens pasitikėjimą savo jėgomis (*Tiltai*, 20007, 1 (38)).

I. Leliūgienė (2003) išskiria svarbius socialinius įgūdžius, kurių išsiugdymas padeda jaunuoliams tapti psichologiškai brandžiomis bei sąmoningomis asmenybėmis, įgalina atsispirti įvairioms deviacijos apraiškoms jų elgesyje. Svarbiausias socialinis įgūdis - *sprendimų priėmimas*. Šis įgūdis padeda priimti konstruktyvius, racionalius, optimaliausius sprendimus. *Problemu sprendimo įgūdis* įgalina konstruktyviai spręsti problemas, priimant racionaliausią bei optimaliausią sprendimą. *Kūrybiškas mąstymas* – įgalina įvertinti visas alternatyvas, mūsų veiklos ar neveiklumo padarinius. *Kritinis mąstymas* yra gebėjimas analizuoti informaciją bei patyrimą. *Efektyvus bendravimas* - tai gebėjimas save išreikšti verbaliniais ir neverbaliniais būdais, priimtinais mūsų kultūrai. *Asmeninis bendravimas* yra gebėjimas užmegzti ir išlaikyti draugiškus santykius su aplinkiniais. *Savęs pažinimo įgūdis* yra gebėjimas pažinti ir įvertinti save, savo charakterį, stipriąsias bei silpnąsias jo puses, o *emocijų valdymas* – tai savo ir kitų žmonių emocijų supratimas bei žinojimas, kaip jos veikia mūsų elgesį ir sveikatą. Nemažiau svarbus gyvenimo įgūdis yra *empatija* – gebėjimas įsijausti į kito žmogaus gyvenimą, padedantis suprasti ir priimti kitus žmones. *Streso įveikimas* - tai streso priežasčių numatymas ir žinojimas, kaip jis mus veikia.

R. Kaffemanas (2004) išskiria netiesiogiai asmens elgesį ir motyvaciją skatinančius veiksnius. Tai vaiko statuso globos įstaigoje palaikymas ir jo vertybių sistemos puoselėjimas. Profesinis optimizmas, tikėjimas asmens kognityvinės, intelektinės, vertybinės, emocinės raidos galimybėmis; vaiko aktyvumo, savarankiškumo, sąmoningumo skatinimas, tėvų, pedagogų, auklėtojų bei bendruomenės bendradarbiavimas, gali padėti ugdytiniams įgyti vertybinio, dorinio ir emocinio santykio su tikrove patirties. Pozityvios socializacijos galimybės bei veiksmai galėtų nulemti teigiamus asmens elgesio pokyčius, koreguotų asmens gyvenimo scenarijų bei jo požiūrį į save ir socialinę aplinką. Pagrindinis socialinio darbuotojo tikslas – kiekvieną žmogų pažinti kaip unikalią asmenybę su jo išgyvenimais, jo patirtimi, psichologinėmis ir socialinėmis problemomis. Nėra reikalo koncentruoti dėmesio į moralės, elgesio, teisėtvarkos normų pažeidimus, dėl kurių asmuo buvo patekęs į griežtos priežiūros įstaigą. Priešiškumą, probleminį elgesį, nepasitikėjimą reikėtų suprasti, kaip didžiulį emocinės paramos bei socialinės pagalbos poreikį. Žmogui būtina kompleksinė socialinė pagalba, kuri apimtų jo socialinę elgseną, bendravimo ypatumus, laikyseną.

V. Kavaliauskienės (2005) nuomone, socialinis darbas – dar gana nauja veiklos sritis. Ji gimė tuomet, kai visuomenė suvokė, jog būtina padėti asmeniui, grupei ir bendruomenei, kuomet pakliūnama į sudėtingas gyvenimo situacijas. Socialinis darbuotojas, vykdydamas savo profesinį pašaukimą, labai dažnai yra vienintelis žmogus, esantis arčiausiai socialinės adaptacijos sunkumų turinčio asmens. Socialinio darbuotojo pagalbos dėka gali pasikeisti jauno žmogaus likimas. Čia labai svarbus yra humanistinis požiūris. Humanistinės teorijos požiūriu – kiekvienas žmogus yra unikalus ir vertingas.

Mokslininkai V. Kučinskas, R. Kučinskienė (2000), M. V. Firsovas (2007) rašo, jog socialinio darbo paskirtis - stiprinti žmogaus prisitaikymo prie aplinkos gebėjimus, padėti atkurti ryšį su bendruomene, padėti individui integruotis į visuomenę ir skatinti žmogaus buvimo visuomenėje poreikį, stiprinti individo gyvenimo kontrolę, kad jis įgytų gebėjimų įveikti gyvenimo nesklandumus.

Pasak L. C. Johnson (2001), socialinio darbo praktika yra traktuojama kaip atsakas į rūpestį ir poreikį. Rūpestis kyla iš nuojautos, kad ne viskas yra gerai. Socialiniai darbuotojai atsako į šį rūpestį, identifikuoja nepatenkintus poreikius. Tam jie pasitelkia žinias apie žmogaus vystymąsi, žmonių skirtingumus ir socialines sistemas. Socialinis darbas prasideda nuo rūpesčio asmeniu ir jo poreikiais. Dėmesys turėtų būti skiriamas pagalbai asmenims, prisitaikant prie aplinkos, ir integruojantis į visuomenę..

L. C. Johnson (2003), D. Vitkauskaitė (2001) pažymi socialinio darbuotojo gebėjimą pradėti kryptingą intervencijos procesą. Intervencija, tai socialinio darbuotojo veikla, susijusi su pokyčių siekimu ir sisteminiu požiūriu į iškylančias problemas. Socialinis darbuotojas, vadovaudamasis žiniomis, profesinėmis vertybėmis ir kompetencija, remdamasis sisteminiu požiūriu, analizuoja socialines situacijas, sukonzentruoja dėmesį į žmonių tarpasmeninius santykius. Vadovaujantis šia teorija, socialinio darbuotojo uždavinys yra nustatyti kliento ryšių sistemą, išvelgti reikšmingas posistemes ir įtraukti jas į pokyčių, pagalbos ir palaikymo procesą. Sisteminis požiūris suteikia socialiam darbuotojui galimybę matyti visus socialinės situacijos aspektus, jos vystymosi dinamiką ir perspektyvą, įgalina mąstyti strategiškai.

Pirmaeilis socialinio darbuotojo uždavinys - dirbant su rizikos grupės žmonėmis – suteikti pagalbą klientui toje situacijoje, kai socialiniai, psichologiniai ar kultūriniai barjerai trukdo jam realizuoti savo galimybes.. Šią pagalbą socialinis darbuotojas teikia sąveikaudamas su klientu, jo šeima, mokykla ar sociumu (Leliugienė I., 1997). Socialinio darbuotojo pareiga – paveikti ne vien asmenį, bet ir jo mikroaplinką, tuos žmones ir aplinkybes, kurios neigiamai veikia klientą.

J. Pivorienė (2007), L. C. Johnson (2003) rašo apie planavimo ir įvertinimo strategijas. Planavimas turi būti pagrįstas įvertinimu. Tai nuolat besitęsiantis procesas, kurio metu socialinis darbuotojas, rinkdamas duomenis ir analizuodamas kliento problemas, supranta jo situaciją ir numato strategijas

teigiamiems pokyčiams pasiekti. Planavimas, susijęs su socialiniu funkcionavimu, apima veiksmus, tobulinančius nepilnamečio vystymosi ir socialinės adaptacijos galimybes. Įgalinimas - tinkama strategija, dirbant su žmogumi, atsidūrusiu institucijų kaitos situacijoje ir patiriančiu socialinės adaptacijos visuomenėje sunkumus. Svarbu jam suteikti paramą ir reikalingą motyvaciją. Teigiamas pastiprinimas ugdo krizės ištikto asmens savigarbą.

D. Vitkauskaitė (2001) pažymi, kad susitikimas su asmeniu, linkusiu į destruktivų elgesį, turėtų prasidėti nuo abipusio pasitikėjimo. Kontaktui užmegzti svarbu, kad klientas patiktų socialinio darbuotojo geranoriškumu, norėtų su juo pasidalinti savo išgyvenimais. Socialinis darbuotojas į žmogų, turintį komplikotą santykį su socialine aplinka, turėtų žiūrėti kaip į savo artimą, bendrauti su juo nuoširdžiai ir atvirai. Socialinis darbuotojas yra pagrindinis socializacijos proceso koordinatorius ir veikėjas.

Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių bendruomenę sudaro: tiesiogiai su asmeniu dirbantys darbuotojai, sveikatos priežiūros bei kiti specialistai. Pagrindiniu socialinio darbuotojo tikslu laikytina tokio asmens gyvenimo scenarijaus korekcija, kuri nulemtų pozityvų požiūrį į save ir į supančią aplinką, skatintų sėkmingą integraciją visuomenėje, ugdytų asmenybės pilietinę brandą.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinis darbas su globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniais yra būtinas ir turėtų būti orientuotas į jų poreikius. Socialinio darbuoto vaidmenys, tokie kaip tarpininkas, konsultantas, įgalintojas ir pan., gali įtakoti jauno žmogaus gyvenimo scenarijaus korekciją. Įvertinimas, planavimas, problemos sprendimas, veikimas, intervencija, įgalinimas apima tris sąveikaujančius komponentus: probleminio elgesio asmenį, esančias aplinkybes ir socialinį darbuotoją. Socialinių darbuotojų žinių, vertybių ir įgūdžių sistemos pasitelkimas turėtų skatinti žmogaus kaip asmenybės augimo potencialą ir koreguoti jo gyvenimo scenarijų, keliant savivertės pojūtį per "Aš sveikas" poziciją. Toks užmegztas pasitikėjimu ir atvirumu paremtas santykis, skatintų keisti požiūrį į aplinkinius, užimant ir "kiti sveiki" poziciją. Prevencijos ir intervencijos programos gali padėti probleminio, delinkventinio elgesio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinius grąžinti į socialiai priimtina gyvenimą, integruoti į visuomeninę veiklą.

II. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJOS TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODOLOGIJA

2.1. Tyrimo metodologinės nuostatos

Tyrimas grindžiamas kokybiniu analizės metodu. Anot R. Tidikio (2003), kokybiniuose tyrimuose individas nagrinėjamas kaip unikali asmenybė, savaip suvokianti socialinę tikrovę, turinti savimonę ir per ją atspindinti realybę, suteikianti jai prasmę, stebinti kitų, šalia jo esančių žmonių, pasisakymus ir juos interpretuojanti

Tyrimo metodologija pagrįsta filosofinės humanistinės teorijos požiūriu, kuris paremtas meile žmogui. Žmogus, jo laisvė, pagarba orumui, žmogaus teisėms, rūpestis žmogaus gerove, siekis sudaryti palankias visuomeninio gyvenimo sąlygas yra svarbiausios siekiamybės humanistinės teorijos kontekste (Morkūnienė, J. 1995).

Tyrimo metodologinės priegijos:

Asmenybė yra nedaloma ir joje visi komponentai yra tarpusavyje glaudžiai susiję, persipynę. Susiklosčiusios gyvenimo aplinkybės, socialinės aplinkos įtaka formuoja kiekvieno asmens gyvenimo scenarijaus liniją. Asmens vidinio pasaulio ir jo gyvenimo scenarijaus pažinimui aprašyti buvo remiamasi:

- *L. Jovaišos Asmenybės teorija*, nes čia pateikiamas psichologinis asmenybės struktūros modelis, per kurį galima analizuoti asmens požiūrį, veiklos kryptingumą. Socialinės adaptacijos sėkmes ar nesėkmes pastebėti galima pagal šiuos asmenybės struktūros kriterijus: aktyvumą, gebėjimus, asmens būdo raišką bei motyvaciją.

- *E. Berne (2010) Transakcinės analizės gyvenimo scenarijaus koncepcija*. Ji buvo naudojama nagrinėjant žmogaus sąmonėje susiformavusį gyvenimo planą, kuris daro įtaką individo gyvenimo būdai. Gyvenimo scenarijus turi savybę diktuoti gyvenimo istoriją, apribodamas žmogų tam tikruose nematomuose rėmuose.

Žmogus atsidūria sudėtingos sąveikų sistemos dalių apsuptyje. Norint suprasti žmogaus elgesį, jų gyvenimo scenarijaus projektavimą bei korekciją, privalome išsiaiškinti jo savęs ir aplinkos suvokimą, ryšį tarp žmonių. Gyvenimo scenarijaus korekcijos priegoms suvokti buvo remiamasi:

- *Sistemų teorija*, kuri padėjo pažvelgti į žmogų kaip į sistemą, į jį supantį socialinį pasaulį, žmonių gyvenimo, vystymosi, veiklos ir bendravimo sąlygas. Žmogus yra suvokiamas kaip sistema. Sistemos darna gali sutrikti dėl individo ir aplinkos (ekologinių) sąlygų netinkamos sąveikos. Tai neleidžia nei pačiam žmogui, nei aplinkai vystytis ir tobulėti (Vitkauskaitė, D., 2001). Sistemų teorijoje kiekvienas asmuo yra socialinio tinklo narys. Socialinis tinklas apibūdinamas kaip žmogų supantys ryšiai ar sistema, kurią sudaro tam tikri žmonės, kurie duoda ar neduoda naudos.

- *Viktimologijos teorijos pagrindais*, kur atkreipiamas dėmesys į fenomenologiją, asmenybės pažeidžiamumą bei sociokultūrinę interakcinę sąveiką, dėl kurių žmogus gali tapti / tampa auka, nes socialinės aplinkos poveikis įtakoja komplikotos asmenybės formavimąsi.

- *Kognityvinė (pažintinė) asmenybės teorija* buvo aktuali tuo, jog ji remiasi hipoteze, kad žmonių emocijos ir poelgiai priklauso nuo to, kaip jie suvokia įvykius. Pagal patiriamas emocijas asmuo įvertina stimulą kaip naudingą ar kaip žalingą jo asmeniniai sričiai, jis patiria „pozityvią“ ar „negatyvią“ reakciją.

- *Socialinio tikrovės konstravimo teorija* remiantis, socialinė realybė nagrinėjama kaip nuolat kintanti objektyvioji tikrovė, kurioje žmogus veikia, kurioje kultūrinė patirtis yra objektyviai reikšminga ir jos pagrindu konstruojamas individualus žinojimas, užmezgamas kognityvinis santykis su aplinka. Socialinio tikrovės konstravimo teorija remiantis, socialinė realybė yra suvokiama kaip nuolat kintanti objektyvioji tikrovė, kurioje žmogus veikia. Šiuo aspektu asmens kultūrinė patirtis yra objektyviai reikšminga ir jos pagrindu konstruojamas individualus žinojimas, užmezgamas kognityvinis santykis su aplinka. Socialinės realybės subjektyvuota tikrovė rodo asmens dalyvavimą socialinėje dialektikoje, kai žmogus jaučiasi laisvas tiek perimdamas objektyvų socialinės realybės pasaulį, tiek konstruodamas jam svarbų – subjektyvų pasaulį (Berger, P. L., Luckmann, T., 1999).

2.2. Tyrimo imties charakteristika

Tyrimo imtis – pasirinkta tikslinė respondentų atranka. Kad tyrimas būtų tikslesnis ir labiau atskleistų tiriamosios buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos sudėtingumą bei problematiką, tyrimo imčiai pasirinkti respondentai: buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai ir darbuotojai, susiduriantis su tokiais asmenimis. Kokybinės analizės tikslas – atskleisti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos gaires, atsižvelgiant į buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus kreivę bei specialistų, susiduriančių su tiriamųjų grupe, požiūrį į esamą / būsimą situaciją bei jos kitimo galimybes. Individualiuose interviu dalyvavo 11 dalyvių, kurie buvo atrenkami tikslingai, siekiant, kad tyrimo imtis apimtų įvairesnius tiriamojo objekto atvejus (Rupšienė, L., 2007, p. 33). Kiekvienas respondentas atstovauja tam tikrus kriterijus, orientuotus į tiriamojo reiškinio aspektus.

Pasirinktų respondentų/auklėtinių amžius yra 18 - 45 metai. Taip siekiama nustatyti, kaip amžius įtakoja jų požiūrį į savo gyvenimo scenarijų bei korekcijos galimybes. Taip pat tyrimo duomenims surinkti pasirinkti penki darbuotojai, kurie dirba skirtingose institucijose: 2 nakvynės namų socialinis darbuotojai, 1 vaikų globos namų socialinė darbuotoja, nuteistųjų šeimų asociacijos pirmininkas, policijos poskyrio inspektorius.

Etikos ir konfidencialumo principais remiantis, respondentų vardai pakeisti slapyvardžiais ir užkoduoti eilės tvarka nr. 1 – 11. Koduote BSGA prieš skaičių žymimi auklėtinių atsakymai:

1. Tadas (22 m.) – BGSA1;
2. Tomas (30 m.) – BGSA2;
3. Šura (18 m.) – BGSA3;
4. Romas (45 m.) – BGSA4;
5. Mantas (26 m.) – BGSA5;
6. Rolandas (19 m.) – BGSA6.
7. SD1 – socialinio darbuotojas (stažas nakvynės namuose 7 metai);
8. SD2 – socialinės darbuotoja (stažas nakvynės namuose 3 metai);
9. SD3 – socialinės darbuotoja (stažas nakvynės namuose 2 metai);
10. P – policijos pareigūnas;
11. NŠAP – Nuteistųjų šeimų asociacijos pirmininkas.

Tyrimo imtis neleidžia atspindėti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos probleminės situacijos, bet leidžia atskleisti bendras tendencijas.

Tiriamųjų charakteristikos:

1. Buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai:

- a) *lytis* – keturi vyrai ir viena moteris;
- b) *amžius* - 18 - 45 metai;
- c) *statusas* – penki buvę globos namų ir socializacijos centrų (pataisos centrų) auklėtiniai;
  - 1 - dirbantis atsitiktinius neformalius darbus;
  - 1 – dirbantis oficialiai;
- d) *išsilavinimas* – pradinis ir vidurinis.

2. Darbuotojai profesinėje veikloje susidūriantys su buvusiais globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniais:

- a) *statusas*:
  - 2 nakvynės namų socialiniai darbuotojai;
  - 1 vaikų globos namų socialinė darbuotoja;
  - policijos pareigūnas
  - Nuteistųjų šeimų asociacijos pirmininkas.
- b) išsilavinimas – aukštasis universitetinis.

2.3. Tyrimo metodai

2.3.1. Tyrimo duomenų surinkimo metodai

Darbo tikslams įgyvendinti buvo pasirinktas kokybinių duomenų rinkimo metodas, kuris suteikė galimybes nagrinėti gyvenimo scenarijaus korekcijos objektyvias ir subjektyvias ypatybes (Bitinas, B.

ir kt, 2008). Kokybinis tyrimas pasirinktas todėl, kad gyvenimo scenarijų analizei gali padėti tik giluminis pusiau struktūruotas klausimynas. Gyvenimo scenarijaus korekcija yra individualios ir visuomeninės sąmonės elementas, dėl šios priežasties geriau gali atsiskleisti per kokybinę šio reiškinių pažinimo prizmę. Kokybiniu tyrimu siekiama ne perteikti tiriamos socialinės tikrovės suvokimo teisingumą, bet atlikti mokslinę žvalgybą, t. y. gauti duomenų apie mažai ištirtą reiškinį (Bitinas, B. ir kt., 2008, p. 39).

Kaip tyrėja, neturėjau jokių išankstinių žinių apie nagrinėjamą objektą, tik nedidelę bendravimo su tiriamąja grupe patirtį ir prielaidas. Dėl tos priežasties duomenų rinkimo instrumentas buvo individualizuotas ir pritaikytas tyrimo situacijai.

Tyrimo duomenų rinkimo metodas – pusiau struktūruotas giluminis interviu. Interviu yra efektyvus kokybinio interviu metodas, leidžiantis respondentui būti atviresniam ir plačiau papasakoti apie save arba apie tyrinėjamą situaciją ir problemą. Pusiau struktūruoto interviu pagalba galima respondentui pateikti klausimus, kylančius pokalbio metu, siekiant tikslesnio aptariamo reiškinio suvokimo. Interviu metodui siekiant atlikti kokybinį tyrimą, didelę reikšmę turi stebėjimas: tyrėjas rinkdamas interviu duomenis ne tik fiksuoja, ką respondentas sako, bet taip pat fiksuoja, kaip respondentas tuo metu elgiasi. Vis dėlto daugiausia reikšmės turi respondentų pasisakymai, jie padeda suvokti, jų požiūrį, nuomones, įsitikinimus (Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V., 2008).

Duomenys rinkti realizuojant pusiau struktūruotą interviu, remiantis kokybinio interviu metodiniais nurodymais, kai „interviu klausimai užduodami nuosekliai – nuo pradinio iki baigiamojo, kuomet užduodami temas atveriantys klausimai. Tyrėjas vadovavo interviu ir buvo sudaręs klausimyną, kurį siekė aptarti su tiriamuoju. Interviu struktūra nėra griežta, t.y. sąlygas aptaria abu interviu dalyviai – tyrėjas ir apklausiamasis. Interviu papildomai naudojami įvadiniai ir baigiamieji klausimai, kurie atliekant duomenų analizę nebus aptariami, taip pat šalutiniai klausimai, kurių metu informacija patikslinama.

Tyrimo koncepcija grindžiama ne tiek teorinėmis prielaidomis, kiek nagrinėjama socialine realybe, išreikšta gyvosios kalbos prasminiais vienetais, tai yra respondentams prieinamiausia kalbine forma. Šio tyrimo interviu tikslas – suprasti respondentų požiūrį, atskleisti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos problemą, pamatyti pasaulį, kuriame šie asmenys gyvena, tiriamųjų akimis. Interviu duomenys, surinkti iš specialistų, dirbančių įstaigose, kuriose lankosi arba gyvena tiriamoji asmenų grupė, leidžia susidaryti išsamesnį gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksmų vaizdą.

Tyrimo duomenys bus renkami su kiekvienu buvusiu globos namų ir socializacijos centro auklėtiniu bei specialistu bendraujant individualiai ir konfidencialiai. Kiekvienas interviu tęsėsi 1-1,5 val. Informantų pasakojimai buvo įrašomi į diktofoną su jų leidimu. Klausimai buvo užduodami

laikantis etikos principų, stengiantis neižeisti asmens orumo, nesukelti išgyvenimų, kuriems jie šiuo metu nėra pasirengę.

Kokybiniam tyrimui atlikti interviu metu buvo užduodami klausimai, remiantis *dviem klausimynais*. Vienas skirtas *buvusiam globos namų ir socializacijos centro auklėtiniams* (žr. 2 priedas), kitas skirtas įstaigų, kuriose lankosi arba gyvena tiriamieji asmenys, *specialistams* (žr. 3 priedas). Abiejuose interviu klausimynuose buvo suformuluoti atviri klausimai pagal blokus Interviu metu, prireikus būdavo užduodami papildomi klausimai. Klausimynai buvo rengiami, remiantis doc. V.Kabašinsko (atsižvelgiant į E. Berne, 1988, nuorodas) sudarytu gyvenimo scenarijaus analizės klausimynu.

2.3.2. Tyrimo duomenų apdorojimo metodai

Tyrimo duomenims apdoroti pasirinkta kokybinė turinio (content) analizė, kurios teorinis pagrindas - transakcinės analizės atstovo E. Berne (2010) gyvenimo scenarijaus koncepcija. Pasak R. Tidikio (2003), turinio (content) analizė apibūdina tai, ką norėjo pasakyti respondentas. Jis atskleidžia nuomonių, idėjų, pažiūrų pokyčius, atsiradusius dėl kokio nors poveikio asmenybei. Turinio (content) analizė leidžia, objektyviai ir sistemingai išnagrinėjus teksto ypatybes, padaryti tinkamas išvadas. Prasminiai teksto vienetai buvo priskirti kuriai nors kategorijai.

Tyrimo rezultatai pateikiami, siekiant diagnozuoti asmens gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksmų kaitos procesą. Kokybinis tyrimas padėjo užfiksuoti įvairias gyvenimiškas situacijas, iš jų buvo atrenkami tipiškiausi, geriausiai atspindintys nagrinėjamą gyvenimo scenarijaus bei jo korekcijos problemą, atsakymai. Empirinė darbo dalis nepretenduoja į gilesnę atskleistų kategorijų studiją bei interpretaciją ir ateities studijų perspektyva.

Tyrimo valydamas ir patikimumas. Interviu duomenys buvo renkami, įrašant į diktofoną, vėliau suvedami į atskiras kompiuterines bylas. Interviu duomenų apdorojimui taikyta turinio (content) analizė. Pusiaus struktūruoto interviu pagalba surinktų duomenų kiekis yra gausus, todėl turinio analizei buvo sukurta kategorijų sistema, kuri iš anksto parengta, remiantis teorine medžiaga. Išsakyti teiginiai buvo sugrupuoti pagal esmines reiškinių savybes į kategorijas, subkategorijas ir jų dalis.

Respondentų pateiktas tekstas yra kontentinės analizės tiriamoji medžiaga, atspindinti asmens reflektavimo procesą.

Kokybinių duomenų analizės žingsniai:

- teksto analizės vienetas;
- daugkartinis interviu teksto skaitymas;
- atvirų kodų lyginimas, atrandant tapačius ir skirtingus kodus.

Kokybinė duomenų analizė rėmėsi atvirumo principu. Pritaikant pirminį kodavimą, respondentų pasisakymai skaidymą pagal tiriamąjį objektą – dominančios sąvokos, idėjos ir charakteristikos. Pirminis informacijos kodavimas vyko, remiantis jau žinomomis tiriamojo objekto sąvokomis ir teiginiais, kurie buvo pritaikyti konkrečioms atvejams. Vėliau kodavimas buvo tikslinamas atsisakant nereikšmingų dalių ir išryškinant svarbiausias (Tidikis, R., 2003).

Turinio analizei interviu duomenys buvo grupuojami dviem pasirinktomis kryptimis (žr. 1 priedas):

1. *Užprogramavimas pagal gyvenimo scenarijų.*

2. *Gyvenimo scenarijų korekcijos priegigos.*

Visi surinkti interviu duomenys suskirstyti į 6 kategorijas, 12 subkategorijų. Siekiant dar ryškiau atskleisti subkategorijų turinį, jos buvo išskaidytos į 20 smulkesnių dalių. Respondentų pasisakymai užkoduoti anksčiau tekste minėta koduote (žr. skyrius 2.2. p. 52). Auklėtinių ir specialistų atsakymai leidžia susidaryti išsamesnį vaizdą, kaip vieną ar kitą reiškinį suvokia, komentuoja *auklėtiniai* ir *specialistai*. Tai leidžia pastebėti panašumus ir skirtumus, įvertinti gyvenimo scenarijaus korekcijos galimybes. Kategorijos, subkategorijos bei jas iliustruojantys teiginiai pateikti lentelėse (žr. 4 priedas, lentelė nr. 1).

Užduoti klausimai sulaukė respondentų atsakymų, kurie buvo sujungiami į kodus (kategorijas), kurie buvo išskaidyti į subkategorijas, remiantis darbo teorinės dalies turinio skyriais bei poskyriais ir sisteminant surinktą interviu duomenis:

- buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio vaizdinio apie save formavimasis: šeimos įtakoje, susiklosčiusių aplinkybių fone;
- buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio formuojamas / susiformavęs santykis su pasauliu ankstyvosios, vėlyvosios, jaunystės patirties pagrindu, brandaus amžiaus ir senatvės perspektyvų plane;
- buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio resocializacijos proceso ypatumai;
- buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio vidinio pasaulis;
- buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio santykis su artimąja aplinka;
- profesionalios pagalbos svarba;
- socialinio darbuotojo vaidmuo.

Kategorijos ir subkategorijos, kurios atskleidžia buvusio globos ir socializacijos centrų auklėtinio užprogramavimą pagal gyvenimo scenarijų, kuris konstruojamas pagal susidarytą apie save vaizdinį, nuo to labai priklauso ir santykis su pasauliu, per kokią prizmę šie asmenys mato save ir kitus. Kita kategorija leidžia atspindėti gyvenimo scenarijaus korekcijos priegigos per asmens savęs suvokimą, santykius su artimąja aplinka, visuomenės vaidmenį, kad profesionalių specialistų pagalba galėtų

pakoreguoti šių asmenų gyvenimo scenarijaus kryptį. Paskutinė kategorija bei subkategorijos leidžia suvokti socialinio darbuotojo vaidmenį, pagalbos raišką, galimybių, svarbą, koreguojant jų gyvenimo scenarijų.

2.4. Tyrimo organizavimas, eiga ir etika

Kokybiniu tyrimu siekiama atskleisti objekto ypatumus natūralioje aplinkoje, o rezultatai siejami su socialinėmis sąlygomis. Tyrimo eiga labai priklauso nuo konteksto pokyčių: aplinkos ir laiko santykio. Konteksto apibūdinimas papildo holistiškai suvokiamą tyrimo objektą, padeda suvokti socialinio veikėjo ir jo aplinkos visybiškumą. Kokybinio tyrimo vykdytojas „turi „pasinerti“ į pažinimo objektą supančią aplinką, suvokti jos įtaką tyrimo objektui ir tuo remdamasis išskirti esminius objekto ypatumus, kiek įmanoma atitrūkstant nuo nepakartojamų objekto aplinkybių“ (Bitinas, B. ir kt., 2008, p. 45).

Tyrėjo vaidmuo. Norint atskleisti tyrėjo vaidmenį, tinkamiausia būtų paaiškinti tyrimo konstravimo etapus bei asmeninę kelionę iki tiriamo objekto pasirinkimo.

Pirmasis ieškojimas – bakalauro baigiamasis darbas, kuriame bandytą atskleisti vaiko, grįžusio iš socializacijos centro į globos namus, socialinės adaptacijos problemas.

Antrasis ieškojimas – tyrėjo asmeninė patirtis, susiduriant su suaugusiais asmenimis, kurie buvo patekę į globos ir „pataisos“ įstaigas. Pastebėjau, kad suaugę jie susiduria su didžiulėmis problemomis, siekdami įsilieti į visuomenę. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos tyrimo poreikis atsirado iš patirties, retkarčiais susiduriant su šios rizikos grupės žmonėmis. Bendraujant su jais, pastebimas jų noras „būti gerais“, troškimas „keistis“, bet, jų žodžiais tariant, „gyvenimo pamokos“ neleidžia. Šios tiriamos problemos prigimčiai ir formoms nustatyti ir buvo pasitelktas kokybinis tyrimo principas.

Tyrėjas ne tik rinko duomenis apie nagrinėjamą objektą, bet ir dalyvavo kurdamas šiuos duomenis apibendrinantį tekstą. Tyrėjas tiesiogiai ar netiesiogiai skatino tiriamuosius išsakyti savo patirtį, sukūrė palankią socialinę, psichologinę, emocinę atmosferą, skatino tiriamųjų norą išreikšti savo vidinį pasaulį, galima sakyti, atliko terapinę funkciją (Bitinas, B. ir kt., 2008, p. 49). Buvusieji globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai pasižymi ypatingu nepasitikėjimu kitais žmonėmis. Dėl to buvo labai svarbus mano, kaip tyrėjo, pagarbus požiūris į tyrimo dalyvius, subtilus bendravimas, siekiant jų atvirumo ir bendradarbiavimo. Tiriamiesiems buvo trumpai pristatomas pats tyrimas ir pabrėžiamas konfidencialumo principo laikymasis, siekiant įgyti respondentų pasitikėjimą.

Tik pokalbis su buvusiais globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniais galėjo padėti pažvelgti į jų gyvenamąjį pasaulį jų akimis, patirti tai, ką jie jaučia. Po kiekvieno interviu pastebėdavau, kad tiriamieji jausdavosi geriau. Užduoti klausimai jų neišgąsdino. Minimalus mano dėmesys atkreipdavo

jų dėmesį - „*aš kažkam svarbus ir kažkam dar rūpi, kaip aš jaučiuosi*“. Tiek buvusieji globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai, tiek specialistai, dirbantys su šios rizikos grupės žmonėmis, aukojo savo laiką, dalijosi patirtimi ir žiniomis išsakydami savo požiūrį.

Tyrimas atliktas vasario – balandžio mėnesiais namuose ir kitose institucijose, kuriose lankosi buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai.

Tyrėjas tiesiogiai dalyvavo tiriamojoje veikloje. Tyrėjas stengėsi būti atidus ir įsiminti pasisakymų eigoje tiriamųjų išsakomas mintis ir respondentų savijautą (tai padėjo užduoti papildomus klausimus arba gilinti jau užduotų pagrindinių klausimų suvokimą) Labai svarbus validumui aspektas – gebėjimas klausytis. Kokybinio tyrimo dizaino neįmanoma buvo apibrėžtai nusakyti. Iki tyrimo daugelis jo detalių išryškėjo tik renkant duomenis, o kiti buvo pastebėti išsakyto teksto analizės metu.

Atliekant tyrimą, bus laikomasi etikos principų:

- *savanoriškumo principo*. Respondentai dalyvavo tyrime tik laisvai apsisprendę ir davę sutikimą. Prieš tai jie bus informuoti apie tyrimo tikslus, uždavinius, respondento teises.
- *konfidencialumo principo*. Nebus niekam teikiama informacija apie tyrimo dalyvius. Niekur nebus minimi respondentų vardai, duomenys bus koduojami.
- *lygiavertiškumo principo* – visų respondentų atsakymai svarbūs ir reikalingi;
- *naudingumo principo*. Bus siekiama išvengti bet kokios žalos ar rizikos tiriamajam. Todėl bus siekiama informantui parodyti, kad tyrimo nauda yra didesnė nei patiriamas vidinis diskomfortas.

Tikėtina tyrimo nauda praktikoje:

Remiantis atlikto tyrimo rezultatais, bus sudarytos rekomendacijos neseniai pradėjusiai savo veiklą Nuteistųjų šeimų asociacijai ir joje dirbantiems specialistams.

III. BUVUSIŲ GLOBOS NAMŲ IR SOCIALIZACIJOS CENTRŲ AUKLĖTINIŲ GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJOS TYRIMO REZULTATAI

3.1. UŽPROGRAMAVIMAS PAGAL GYVENIMO SCENARIJŲ

„Senelei mirus patekau į vaikų namus <...> įsivaikino kito šeima <...> įmotė mirė nuo vėžio. Įtėvis atidavė mane <..> globos namus.“(BGS6)

Kiekvienas žmogaus gyvenimo kodavimas, programavimas prasideda nuo to momento, kai vaikus užsimezga motinos iščiose. Remiantis transakcinės analizės atstovo E. Berne (1988, 2010) gyvenimo scenarijaus koncepcija, tik gimęs kūdikis yra pasiruošęs priimti gyvenimo scenarijų, nes jo nervų sistema yra sukonstruota kaip programavimo sistema: ji perima jausminius ir socialinius stimulus, ant kurių pagrindo statomi modeliai, kurie įtakoja asmens elgesį. Šeima, šeimos gyvenimo istorija, genai, gyvenimo aplinkybės ir dar daug kitų dalykų brėžia ryškią liniją žmogaus gyvenimo istorijoje, jo

gyvenimo plane. Visa tai yra pamatas asmens gyvenimo scenarijaus vystymuisi, kurio korekcija galima arba negalima, atkreipiant dėmesį ir koreguojant gyvenimo scenarijaus veiksnus.

Pirmos vaiko gyvenimo dienos, kūdikystė, vaikystė, paauglystė yra labai svarbūs vaiko raidos etapai. Sveikoje šeimoje augantis vaikas jaučiasi saugus, jis auga, ir vystosi normaliai. Priešinga situacija susiklosto tuomet, kai vaikas gimsta rizikos grupės šeimoje, kurioje tėvai turi įvairių priklausomybių ir negali užtikrinti saugaus vaiko gyvenimo arba visiškai neprižiūri savo atžalų. Neretai vaiko socializacija dar labiau komplikuojasi, kai jam paskiriama valstybės globa. Kartais iš globos įstaigų vaikas patenka pas globėjus, kurie vėliau dėl netinkamo vaiko elgesio vėl jį palieka. Vaikas, patyręs daug skaudžių išgyvenimų ir atsidūręs vėl globos namuose, neretai neadekvačiai suvokia socialinės aplinkos siunčiamus signalus. Jis pradeda elgtis grubiai, agresyviai, protestuoja, susideda su bendraamžių grupėmis, kurios nepaiso moralės, elgesio, teisėtvarkos normų. Vaikas perima negatyvius socialinės elgsenos modelius pradeda nelankyti mokyklos, pažeidinėti įstatymus, daryti nusikalstamas veikas. Tokį vaiką globos įstaigos darbuotojai neretai už bausmę ir tikėdamiesi teigiamų elgesio pokyčių, teismo sprendimu nukreipia į vidutinės priežiūros įstaigą - socializacijos centrą. Būdamas čia vaikas vėl susiduria su naujomis aplinkybėmis: nauji darbuotojai, nauji bendraamžiai, nauja tvarka. Besiformuojančiai asmenybei labai reikalingas pastovumas, saugumas. O šiuo atveju vaikas nuolat susiduria su besikeičiančiomis socializacijos sąlygomis, nėra pastovaus emocinio kontakto su vienu ar keliais žmonėmis, kuriais jis galėtų pasitikėti. Tokio vaiko gyvenimo scenarijus kuriamas ne tik tėvų, bet ir globos įstaigos darbuotojų, pedagogų, psichologų, vėliau socializacijos centro darbuotojų. Patirdamas nuolat prieštarigus išgyvenimus, asmuo jaučiasi nesaugus, dėl to neretai užima neigiamą poziciją tiek savęs vertinimo atžvilgiu, tiek neigiamos, nepasitikėjimo paremtos pozicijos aplinkinių žmonių atžvilgiu. Štai toks asmuo, praėjęs kelias skirtingo griežtumo globos institucijas, pagaliau subręsta ir patenka į suaugusiųjų pasaulį. Vaikystės, jaunystės užprogramavimas neretai tarsi neleidžia jam išsivaduoti iš gyvenimo scenarijaus „spąstų“ ir sėkmingai sukurti šeimos, įsilieti į visuomenę.

Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus analizė padeda atkreipti dėmesį į tai, kokie veiksniai trukdo jam tobulėti. Gyvenimo scenarijaus veiksmų korekcija galėtų padėti pakreipti tokios asmenybės gyvenimo liniją.

3.1.1. Vaizdinio apie save formavimosi pamatas

„Net nežinau, ar buvau laukiamas. Nes mama tuo metu ruošėsi skirtis. Manau, kad ji išgyveno vidinį konfliktą“ (BGS1)

Gyvenimo scenarijaus vystymąsi labai stipriai įtakoja vaizdinio apie save formavimasis, kuris labai susijęs su tuo, koks formuojasi žmogaus santykis su pasauliu, o nuo to labai priklauso asmens

gyvenimo kokybė, veiklos perspektyvos, sėkmė ar nesėkmė įvairiose gyvenimiškose situacijose. Anot E. Berne (1988, p. 175), gyvenimo scenarijus – kaip nuolat besivystanti gyvenimo linija, kuri pradeda brėžti jau nuo ankstyvos vaikystės. Tai toks psichologinis impulsas, kuris turi didžiulę jėgą, kuri stumia žmogų į priekį pasitikti likimo. Ta jėga labai dažnai veikia nepriklausomai nuo pasipriešinimo ir laisvo pasirinkimo. Gyvenimo scenarijaus matrica – tai nuorodos, kuria kryptimi mes žvelgiame į pasaulį. Visa tai perduodama per kartas iš tėvų, senelių prosenelių.

Šeimos vaidmuo yra labai reikšmingas žmogaus vaizdinio apie save formavimuisi. Šeimos vaidmuo yra svarbus vaiko vystymuisi bei savivertės formavimuisi. Emocinis ryšys su abiem tėvais stiprina vaiko pasitikėjimą savimi ir aplinkiniais. Ryšys su tėvais ypatingai „formuoja vaiko saugumo jausmą, vidinę stiprybę ir harmoniją, savo vertės įsisąmoninimą“ (Jonutytė, I., 2007, p. 29). Vaikas, kurio bendravimas su tėvais sutrikęs arba jis netekęs tėvų globos, augdamas globos institucijoje susikuria iškreiptą savęs vertinimą. Vėliau jis patiria bendravimo sunkumų, gęsta jo iniciatyvumas, gali stiprėti konfliktiškumas.

Gimimas / pozicija šeimoje. Gimimas, tėvai, brolių, seserų skaičius, šeimos ekonominės ir socialinės galimybės - visa tai formuoja vaiko gyvenimo kryptį. Vaikui netekus tėvų globos - globos įstaiga ar kita „elgesio pataisos“ institucija tampa tarsi šeimos vaidmens pakaitalu, kurioje kaip ir šeimoje, socializuojant vaiką reikėtų jį vesti per jo vidinį pasaulį, kurio pagrindas yra intelektas, emocijos, valia ir dora (dvasingumas) (Aramavičiūtė, V, 2009). Kalbinti globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai gana emociškai pasakojo apie savo tėvus, savo globėjus, gimimo vietas bei dalinosi globos, ugdymo institucijų keitimo istorijomis.

[*Kilę iš Žemaitijos Mosėdžio krašto. Aš esu iš 4 vaikų šeimos. Aš esu ketvirtas. Trys broliai. Mama mirė gimdydama mane. Tėvas mane paliko Mažeikių vaikų namuose.*] (BGS1)

[*Dviese buvom. Aš vidurinis. Mama dėl sugyventinio mane su seserim paliko vaikų namuose.*] (BGS2)

[*Turiu jaunesnę sesę, bet ji liko Šiauliuose su globėjais. Kai man buvo 6 metai, mama mirė, tėvas mus paliko, augau Šiaulių vaikų namuose, vėliau atsidūriau „Ryto“ globos namuose, po to gyvenau 1-specialiojoje mokykloje, dabar du metus gyvenu „Smiltelės“ vaikų namuose. Kilnojo, nes skriausdavo didžiukai, pati prašiau būti perkeliama.*] (BGS3)

[*Buvo 5 broliai šeimoje. Aš buvau trečias. Seneliai mirė, kai buvau mažas. 3 broliai aš vyriausias. Plungėje gyvenau su globėjais, praleidinėjau pamokas, nekokių draugų atsirado, atsisakė globėjai, atsidūriau čia Klaipėdoje vaikų namuose, jau 2 metai čia gyvenu*] (BGS4)

[*3 broliai. Augau kaime, vėliau jau 10 metų atsidūriau globos namuose Nepilnamečių pataisos kolonijoje baigiau 11 klasę.*] (BGS5)

[*Senelei mirus 4 metų patekau į vaikų namus. 4 metų įsivaikino kito šeima. Po šešių metų mama mirė nuo vėžio. Į tėvis atidavė mane į Klaipėdos globos namus. Su tėviu susipykau, nebendrauju. Kitų artimų žmonių neturiu, nebendrauju. Turiu brolių. Esu „pagrandukas“, jauniausias. Bet vis tiek mano balsas yra šioks toks. Charakteris, skorpionas.*] (BGS6)

Iš globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių pasisakymų matome, jog kiekvienas jų savo gyvenime yra įgijęs skaudžios patirtis. Jau iki atvykimo į šiuos globos namus, vaikai patyrė kelis

gyvenamosios vietos, gyvenimo sąlygų bei socialinės aplinkos pasikeitimus. Iš šių iliustruojančių teiginių galima daryti išvadą, jog vaikų įgyta gyvenimiška patirtis nepraėjo be pėdsakų, giliai bei skaudžiai įstrigo jų atmintyje, nors apie savo jausmus jie nekalba. Pozicija „Aš sveikas“ ir „Kiti sveiki“ iškreipiamas susiklosčiusių permainingų gyvenimiškų aplinkybių.

Laukiamas / nelaukiamas vaikas. Aplinka, kurioje buvo laukiamas arba nelaukiamas vaikas, turi didžiulį vaidmenį vaiko savivertės, saugumo jausmo formavimuisi. Gyvenimo scenarijaus perdavimas yra sveikų tėvų funkcija. Bazinis pasitikėjimas „Aš sveikas, tu sveikas“ pozicija, išskiria vadinamas „princo“ ir „princesės“ pozicijas, kurių vaikai nesąmoningai siekia. Vaikai šios pozicijos netenka ir ji yra pakeičiama „Aš nesveikas“, „Tu nesveikas“ pozicija arba panašia, tuomet, kai pirminis ryšys nutraukiamas ir atimama apsauga, kuri prieš tai buvo suteikiama arba nesuteikiama besąlygiškai (dar motinos gimdoje) (Steiner, C. M., 2010, p. 118). Respondentams - auklėtiniams buvo užduotas klausimas apie tai, ar jų manymu laukė tėvai gimstant, nes gyvenimo „programavimas“ prasideda jau nuo to momento, kai motinos gimdoje atsiranda vaisiaus užuomazgos.

[*Net nežinau, ar buvau laukiamas. Nes mama tuo metu ruošėsi skirtis. Manau, kad ji išgyveno vidinį konfliktą. Tame fone aš buvau laukiamas. Vėliau mama pradėjo girtuokliauti, atsidūriau vaiknamyje.*](BGSA1)

[*Tarp brolio ir manęs 7 metai. Manau, kad buvau nevisai planuotas.*](BGSA6)

[*Nežinau, ar buvau laukiamas.*](BGSA4)

Iš respondentų atsakymų, galima daryti išvadą, kad jie nėra tikri, ar tėvai laukė jų gimimo, nes įvairios jų tėvų gyvenime susiklosčiusios aplinkybės skatino nepalankiai priimti vaiko gimimo faktą. Gimimas – tai akimirka, kai prasideda gyvenimo scenarijaus užuomazgos.

Interviu metu respondentams – specialistams taip pat buvo užduoti klausimas apie buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių šeimas, jų gyvenimo lūžius ir kaip tai atsiliepė vaikų raidai. Specialistai taip pat pabrėžė, jog vaikų, kurie patenka iš globos namų į socializacijos centrus, atsinešta nelengva gyvenimiška patirtis labai komplikuoja jų asmenybės vystymąsi.

[*Įvairios vaikų gyvenimo istorijos. Štai vienas vaikas, kuris kūdikystėje netekęs tėvų globos, toliau buvęs pas globėjus, iš globėjų pateko į vaikų globos namus vėliau vėl bandė jį kažkas pagloboti. Kito vaiko, mamos nėra gyvos, tėtis nesugeba pasirūpinti. Vienos mergaitės, tėvai yra psichiniai ligoniai.*](SD3)

[*Biologinė šeima, tėvai labai ryškiai atsiliepia vaiko raidai, tai genai, aplinka <...> kokį tėvai prieš tai vedė gyvenimą, kaip gyveno jų tėvų tėvai. Vaikas nuo mažumės, būdamas mamos pilve jau jaučia, patiria. Jau nekalbant apie tokius išorinius dalykus: alkoholis, narkotikai, rūkymas. Bet ir patyrimas, stresas, valkatavimas, badas, muštynės <...> O kitų sekanti stotelė iš tėvų namų nebūtinai būna krizių centras: vieni globėjai, kiti globėjai, gatvė galų gale.*](SD2)

[*...atvyksta į globos namus. Jau susirinę visą savo gatvės gyvenimo patirtį, draugų negatyvų elgesį<...> yra piktas ant viso pasaulio ir tai veikia visose motyvacijos srityse. Nebeturi motyvacijos nei gyventi, nei mokytis. Jis yra paliktas, jaučiasi nuskriaustas, atstumtas savo pačių artimiausių žmonių. Keitimasis sąlygų išlieka atmintyje ilgam ir žaloja vaiko raidą.*](SD1)

[Vienas vaikas šešių metų, buvo įvaikintas. Jis gyveno kitame mieste, ten po metų pradėjo lankyti mokyklą. Pradėjo ten vagiliauti, nebeiti į mokyklą. Tie globėjai, tėviai visiškai jo nebesuvaldė. Pati įmotė atvežė atgal. Rusas. Per tą laiką vagiliavo, per naktis nepareidavo, kitus vaikus vedė iš kelio.](P)

Specialistų interviu duomenys patvirtina globos namų vaikų skaudžią gyvenimišką patirtį ir negatyvią gyvenimo linijos kreivę. Jų nuomone, šeima, besikeičiančios gyvenimo sąlygos labai traumuoja besiformuojančią, bręstančią asmenybę: „su tėvais nebendrauja, su broliais, seserims nebendrauja“. Vaiko prigimčiai būtina pastovumą, saugumą, emocinio ryšio svarbą keičia nestabilumas, netikrumas dėl kiekvienos dienos „yra paliktas, jaučiasi nuskriaustas, atstumtas savo pačių artimiausių žmonių“. Tai įtakoja vaiko nesąmoningą pyktį ant savęs, ant kitų ir ant viso pasaulio. Tai atsiliepia vaiko motyvacijai kažko siekti, kurti ateities planus.

Apibendrinant interviu duomenis, galima pastebėti, kad vaizdinio apie save formavimuisi šeima turi didžiulę įtaką. Vaiko gimimas, jo atėjimo į pasaulį momentas, jo pozicija šeimoje yra labai svarbūs, nes šiame fone prasideda gyvenimo scenarijaus užuomazgos. Jei patenkama anksti į globos namus, tuomet globos įstaigos darbuotojai kuria vaiko gyvenimo scenarijų. Emocijos, saugumas, artimų ryšių buvimas ar trūkumas nulemia tai, kokia „programa“ formuojama vaiko raidoje: „princo“ ir „princesės“ ar „nevykėlio“, „laukiamo“ ar „nelaukiamo“ ir pan.

3.1.2. Santykis su pasauliu

„Jauniausia sesuo gimė, kai aš buvau „ten“, aš nebendrauju su ja. Net neinu pas mamą dėl jos.“(BGSA2)

Ankstyvosios vaikystės patirtis. E. Berne (1988, p. 347) atkreipia dėmesį, kad kiekvienas žmogus yra tarsi stereotipų saugykla, kuriuos nulemia auklėjimo specifiškumas plačiąja prasme. Iš pradžių vaikas turi nedidelius tikslus: nueiti iki tam tikro taško, nueiti iki tam tikro žmogaus ir panašiai. Jei vaikas auga sveikoje šeimoje, po sėkmingų žingsnių jį pasitinka mamos ar tėvo glėbys, šypsena. Taip vaikas gauna grįžtamą teigiamą reakciją, kuri skatina vis aukštesnių tikslų siekimo. Po truputį vaikas išmoksta taip elgtis su žmonėmis, kad pasisektų sulaukti reikiamų rezultatų. Tai ir yra gyvenimo modelio struktūravimo arba gyvenimo scenarijaus troškulys. Globos namų auklėtiniams šiuos stimulus neretai skatina globos namų darbuotojai. Būtent tėvai ar šalia esantys žmonės formuoja vaiko įvaizdį apie save, kuris nulemia elgsenos bruožus. Jau suaugę globos namų auklėtiniai išskiria iš savo vaikystės asmenis, su kuriais buvo užmegzti šilti, meile pagrįsti santykiai.

[Aš esu geras žmogus, nes mane senelė išauklėjo. Senelė buvo mano pavyzdys. Mačiau jos gerumą. Tėvo senelė buvo lenkaitė, bajoraitė.](BGSA6)

[Jauniausia sesuo gimė, kai aš buvau „ten“, aš nebendrauju su ja. Net neinu pas mamą dėl jos. Mylėjo mane ir dabar myli.](BGSA2)

Vieno auklėtinio žodžiais tariant „*senelė*“ buvo tas asmuo, kurį jis iki šiol atsimena kaip gerą pavyzdį. Kitas vertina motinos meilę net po to, kai „Jį išdavė“ - paliko jį globos įstaigoje.

Globos namų socialinė darbuotoja pasakoja, jog vaikų, kurie buvę ir globos namuose ir socializacijos centre išgyventa patirtis yra skaudi: „*Dviejų vaikų mama ateina, vieno vaiko mama Švėkšnoje, kiti vaikai išvis su tėvais nebendrauja. Vieno vaiko mama girtuokliauja ir tas vaikas kartu gėrė, kol čia pateko*“. Tai atsiliepia vaiko santykiui su socialine aplinka

Aš įvaizdis. Globos namų vaikai - vaikai, turintys elgesio nukrypimų, nuolat nesąmoningai ieško individualaus, emocinio, nuoširdaus kontakto su suaugusiais. Blogi vaiko poelgiai neretai būna tik tam, kad jį pastebėtų ir suteiktų trokštamą dėmesį. V. Vaitekonienė (2001, p.17) rašo, kad „labiausiai visiems vaikams reikia nuolatinių šiltų santykių su žmonėmis, kuriais jie galėtų pasitikėti“. Tiriamieji globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai dalinasi mintimis, apie tai, kokių jų nuomonę savojo Aš įvaizdį jiems formavo tėvai, globėjai, pedagogai ir kiti aplinkiniai žmonės. Nuo žmonių požiūrio didele dalimi priklauso asmens suvokimas „Aš sveikas“, „Aš nesveikas“, nes nuo užimamos pozicijos bus formuojamas santykis su aplinka.

[*Formavo „blogiuko“ įvaizdį. Buvau neklaūžada. Nes buvau gyvas vaikas. Man visur reikėjo lįsti, išdykauti. Ir man klįjavo „blogiuko“ etiketę. Aš pats pradėjau ilgai tikėti, kad esu blogiukas. Aš galvoju, kad esu nesveikas. Tokį įvaizdį man ir suformavo. Kad esu elementarus, normalus, kad sveikas aš negalvoju.*](BGSA1)

[*Kokį įvaizdį. Žmogus kaip žmogus. Mane pastoviai policija tapydavu vaikystėje. Mušeika buvau. Naujakiemį gyvendavau, pastoviai, kur nors lįsdavau kur nereikia. Iš policijos pastoviai traukdavo. Vaikystėje buvau vagis.*] (BGSA2)

Iš šių dviejų respondentų atsakymų, galima pastebėti, kad jau nuo mažens buvo formuojamas jų, kaip netinkamu elgesiu pasižyminčių vaikų įvaizdis. Dabar jau iš suaugusio asmens perspektyvos žvelgdamas, vienas jaunuolis įvardija, kad jis vaikystėje buvo „vagis“. Besiformuojančiai asmenybei sunku atskirti, kas yra gerai, kas blogai. Vaikas save mato svarbių jiems žmonių akimis.

[*Aplinkiniai žiūrėjo daugiau iš teigiamos pusės, nes mes padėdavome pagal galimybes. Laikė darbščiu.*](BGSA5)

[*Kol močiutė gyva buvo, svajojau, kad įstočiau į institutą, būčiau inžinierius <...> nebūčiau juodadarbis kaip tėvai <...> Mažiukas, bet su charakteriu. Lyderiu nebuvau. Bet protingu skaitė. Prie kompanijų pritapdavau. Mažas, bet nedurnas. Ne mušeika.*](BGSA6)

Šie du jau suaugę „auklėtiniai“ teigė, kad juose aplinkiniai pastebėjo ir gerų bruožų tik kelyje pasitaikiusios kliūtys iškreipė jų vaizdinį apie save. Nuo *Aš įvaizdžio* priklauso, ar asmuo užims gyvenime „laimėtojo“ ar „pralaimėtojo“ poziciją. „*Aš geras ir tu geras*“ yra sveikos asmenybės pozicija, kuri pradeda formotis dar vaikystėje, kai tėvai skatina vaiką, džiaugiasi jo laimėjimais. Tiks tada gali formotis pozityvi nuostata į supantį pasaulį (Berne, E., 2010).

Sprendimai vaikystėje. Pasak C. M. Steiner (2010, p. 114), žmonės priima sprendimus būdami įvairaus amžiaus. Besivystančios asmenybės svarbūs sprendimai, kuriuos jis priima, augdamas

šeimoje ar vaikų globos įstaigoje, formuoja jo identitetą bei tikslus. Jei vaikas nesusiduria su jokių išoriniu spaudimu, jo gyvenimo sprendimai bus priimti paauglystėje. Išorinis spaudimas verčia asmenį priimti sprendimą, kai jis nėra dar tam tinkamai pasirengęs. Sprendimų priėmimas sumažina spaudimą bei padidina trumpalaikį pasitenkinimą. Buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai dalijosi mintimis apie tai, kokie sprendimai, priimti vaikystėje, labiausiai įsiminė.

[Aš buvau užsidaręs vaikas. Stengdavausi sprendimų nepriimti. Ką nors viešai, kaip dabar šnekėti, - raudonumas išmušdavo, gėda. Visur stengdavausi kažkokius trūkumus įveikti; tamsos, uždaru patalpų baimė, kuri dar iki šiol jaučiasi. Viską reikėjo nugalėti.](BGSA6)

[Prieš patenkant į globos namus, atsimenu, kad tėvas, jei kas ne taip su diržu duos, kai tvos. Brolių tai mušė smarkiai vaikystėje. Pradėdavo dantimis griežti. Pagriebdavo, kas po ranka pakliūdavo... Nežiūrėdavo, kad vaikas ar kas. Galvojau, kad taip nesielgsiu.](BGSA4)

[Aš šito niekad nedarysiu <...> pamatysi muštynes kokias, suprasdavau, kad nereikalingi dalykai.](BGSA5)

Vienas respondentas pasakojo apie savo uždaramą, drovumą vaikystėje. Jam net buvo sunku prisiminti nors vieną jo priimtą sprendimą. Bet jam labiausiai įsirėžė į atmintį gėdos, nepilnavertiškumo jausmas. Tai paliko ryškų pėdsaką jo raidoje. Kitiems dviems jau suaugusiems globos įstaigos auklėtiniams į atmintį įstrigo ankstyvoje vaikystėje matytas suaugusių žmonių smurtas tiek prieš vaikus, tiek prieš aplinkinius. Jų gyvenimo scenarijuje paliko pėdsaką matytoji prievarta.

Pamoka iš vaikystės. E. Berne (1988, p. 347) pažymi, jog pirmieji vaiko judesiai yra nesąmoningi, o vėliau jis pradeda suprasti, ką reikia sakyti, po to, kai ištaria „labas“. Išmokimo užuomazgos, būdingos ir suaugusiems. Svarbus yra pasitenkinimas, kai veiksmas turi sėkmingą, laukiamą pabaigą: pirmi žingsniai, pirmas savarankiškas iki burnos šaukšto pakėlimas ir pan. Respondentams - auklėtiniams buvo užduoti klausimai, kokios tėvų, globos įstaigos, kitų sutiktų vaikystėje žmonių jiems duotos pamokos įstrigo jų atmintyje.

[...atsimenu, kai pirmoje klasėje mokiausi daugybės lentelę. Man tokia didelė neteisybė atrodė, kad tokiam mažam aš tokį sunkų dalyką reikėjo išmokti.](BGSA1)

[Matydavau, kad draugai, ką nors blogai darydavo, galvodavau, kad taip nedarysiu, bet vis tiek draugai įtraukdavo.](BGSA4)

[Nesivelti į nereikalingus dalykus, nekenkti kaimynams.](BGSA5)

[Pas močiutę kartu su tėvu gyvenau iki keturių metų. Tai būdavo tėvas iš ryto išeina į darbą ir grįžta vakare. Nėra kada auklėti. Kokios pamokos. Tėvas buvo griežtas, bet teisingas. Eidavo tėvas iš darbo po algos ypač, visiems vaikams saldinius dalino iš kišenių. Pamoka: jei neprašysi saldainio negausi.](BGSA6)

Visų pasisakymai labai skirtingi. Vienas jaunuolis suprato klausimą paraidžiui ir atsakė, kad jam sunkiai sekėsi tikslieji dalykai ir jis išgyveno neteisybės savo atžvilgiu jausmą. Kiti du tiesiog nuo mažens buvo mokomi nekenkti aplinkiniams. Vienas jaunuolis akcentavo, kad jau ankstyvoje vaikystėje jis buvo mokomas, kad viską reikia „užsitarnauti“, „pasiekti“. Galima matyti, kaip kiekvieno vaiko gyvenimo scenarijų formuoja aplinkiniai: stebimas jų elgesys, daromos išvados, kurios yra kaip gyvenimo „programos“ ateičiai.

Bendraamžiai. Bendraamžių nuomonė, priėmimas į savo tarpą, draugystė su jais nepilnamečiui yra labai svarbūs. Globos namų vaikas nuolat gyvena grupėje. Paaugliams būdingas noras prisitaikyti prie kitų, noras išsikovoti autoritetą, būti pranašesniam už kitus. Prisitaikymas gali būti skirtingas. Kartais vaikas, vengdamas prieštarauti grupėje dominuojančiai nuomonei, viešai išsako kitokią, ne savo, o bendraamžių grupės ar draugų nuomonę arba tiesiog priima artimiausių draugų rato siūlomus elgesio modelius (Legkauskas, V., 2008, p. 360). Vaiko užimama pozicija, bendravimo sėkmės ir nesėkmės taip pat kuria jo gyvenimo scenarijų. Pagal tai, kaip jam sekasi bendrauti, formuojasi „Aš geras“ ir „kiti geri“ pozicija arba kitos, mažiau teisingos pozicijos, pvz.: „Aš blogas“ „kiti geri“ ir pan. Tiriamieji vaikai išsakė savo nuomones apie bendravimą su globos namų grupės vaikais, bendravimą su draugais, papasakojo, kokius jie draugus rinkdavosi.

[*Tiek vaiknamyje, tiek socializacijos centre stengiausi prisiderinti prie savo grupės vaikų, ypač vyresnių: rūkiau, gėriau, mušiausi, vogiau. Mane pravardžiavo „mažiu“, šaipydavosi, žemindavo, turėjau daryti, ką jie nori. Aš tik dabar suprantu, kad norėjau prisiderinti prie kitų jaunuolių, bet tada atrodė, kad taip reikia elgtis. Bendravau su visais, labiau traukė berniukai besielgiantys išūliai, buvo įdomesni.*](BGSA3)

[*Draugus rinkdavausi judresnius.*](BGSA5)

[*Turėjau labai daug draugų, su visais bendraudavau. Su bernais daugiau laikiausi. Vėliau išitraukiau į gatvės gaują, gerdavome alų, vagiliaudavome, praleidinėdavome pamokas, negrįždavau naktimis. Treniruodavomės, kad būtume „kruti“ <...> kiemo vaikai „šustresni“. Su grupės vaikais žiauriai nesutardavau, buvau nervuota, ką nors pasakydavu, net mesdavau iš ko nors.*](BGSA3)

[*Turėjau daug draugų, vagiliaudavome prekybos centruose, praleidinėdavome pamokas, negrįždavau naktimis. Ir geri, ir blogi draugai- gatvės vaikai.*](BGSA2)

[*Man pasitaikė gerų mokytojų, pažįstamų, draugų tėvų. Supratingai.*](BGSA6)

Interviu metu jau suaugę „auklėtiniai“ pasakojo, jog juos traukdavo išūlesni, jų žodžiais „šustresni“ bendraamžiai, nes jie atrodydavo pranašesni už kitus, stipresni, įdomesni. Mergaitė minėjo, jog nesutarė su grupės vaikais, jausdamasi nepriimta, nesuprasta savo grupės vaikų, ji pasirinko bendraamžių grupę už globos namų ribų, kurie ją priėmė, su kuriais jai buvo smagu ir įdomu. Vienas vaikinys pasakojo, jog prieš išvykimą į socializacijos centrą elgėsi negatyviai vien dėl to, kad nenorėjo išsiskirti iš kitų, autoritetą jo akyse turinčių vaikų. Tik vienas jaunuolis paminėjo, kad jis atsimena ir gerų sutiktų suaugusių žmonių.

„Aš geras, o tu blogas“ - tai projekcinė pozicija, kai kiti žmonės kaltinami dėl tų savybių, kurios būdingos pačiam kaltinančiajam. Tai žmonės, kurie nuolat jaučiasi apgauti ir persekiojami, todėl apgaudinėja ar persekioja kitus (Berne, E., 2010). Specialistams buvo užduoti klausimai apie jaunuolių, kurie linkę nusikalsti ir buvo išsiųsti į socializacijos centrą, draugų rato pasirinkimo ypatumus, socialinės elgsenos bruožus.

[*Vieni vaikai yra labiau pasiduodantis aplinkos poveikiui, kiti nepasiduoda, bet tokių mažai.*](SD3)

[*... daugiausia traukia tokie pat, panašūs linkę neklausyti, atsikalbinėti, keiktis, nusikalsti vaikais.*](SD2)

Socialiniai darbuotojai pastebėjo, jog vieni vaikai linkę daugiau pasiduoti bendraamžių įtakai, kiti mažiau. Į socializacijos centrą siunčiami vaikai, prieš išvykimą dažniausiai rinkdavosi draugus, kurie linkę nepaklusti globos namų taisyklėms, globos namų darbuotojų nurodymams, buvo linkę vartoti necenzūrinę leksiką.

Vėlyvosios vaikystės patirtis. Augantis vaikas yra pasiruošęs priimti gyvenimo scenarijaus programavimą tiek iš tėvų, tiek iš aplinkinių žmonių, nes tai padeda struktūruoti ir suteikti veiklai kryptingumą. E. Berne (1988, p. 346) pabrėžia, jog vaiko prigimtis skatina ne tik norėti gyvenimo scenarijaus programavimo iš aplinkinių, bet ir to trokšti. Bręstanti asmenybė turi įgimtą tobulumo siekimo nuostatą, nori užbaigti tai, kas pradėta. Visa tai įkvepia aukščiausią žmogiškąją savybę – gyvenimo prasmės suvokimą.

Nusikaltimai vaikystėje. Kiekvienas vaikas net augdamas šeimoje yra padaręs kokių nors nedidelių nusikaltimų, pvz. obuolio vagystė iš kaimyno sodo, saldinių ėmimas, kai suaugusieji nemato, bėgimas iš pamokų, slapstymasis nuo tėvų ir pan., bet svarbiausia, kaip į tai sureaguoja aplinkiniai. Pagal tai vaikas susidaro nuomonę, koks santykis yra tarp jo ir kito žmogaus. Jei auklėjant perduodamas tik neteisingo elgesio pavyzdys, tai neigiamai veikia bręstančią asmenybę. Jei nusikaltimas sutapatinamas su asmeniu, tai bręstanti asmenybė pamato save per „aš blogas“ prizmę ir pagal tai konstruoja savo socialinį suvokimą.

[...*pastoviai, kur nors lįsdavau kur nereikia. Iš policijos pastoviai traukdavo. Vaikystėje buvau vagis.*](BGSA2)

[*Vagystės iš svetimo sodo. Už tai savaitę neišėjau iš grupės, tik į mokyklą.*](BGSA6)

[*Vieną sykį vaikystėje išdaužiau langą mokykloje.*](BGSA4)

Šie globos namų suaugę auklėtiniai prisipažino, kad vaikystėje pasiduodavo vagiliavimui, smulkiam chuliganizmui. Už tai būdavo baudžiami arba pakliūdavo pas policijos pareigūnus. Šie jaunuoliai būdavo baudžiami globos namų ar kitų įstaigų darbuotojų. Tai nelabai pakeisdavo jų elgesį, bet antspaudas, kad „aš blogas“ jau būdavo paliktas vaiko asmenybės raidoje bei gyvenimo scenarijaus eigoje.

Personažai. Mitinis herojus yra realaus gyvenimo, pasakos, istorijos ar nuosavos fantazijos susikurtas personažas, kuri žmogus pasirenka savo gyvenimo kelio pavyzdžiu. Neretai tai daroma visiškai nesąmoningai (Steiner, C. M., 2010, p. 157). Tiriamiesiems auklėtiniams buvo užduotas klausimas apie tai, koks veikėjas, personažas ar kitas garsus žmogus jiems vaikystėje paliko neišdildomą įspūdį.

[*Robinhudas – kovotojas už tiesą.*](BGSA1)

[*Meno saviveikloje dalyvavau. Kariškus filmus žiūrėdavau. Tinklinis, futbolas, dviratis – pomėgiai.*](BGSA4)

[*Daug įdomių personažų. Čipolinas – drąsus, užsisotja, gali pašmaikštauti.*](BGSA6)

Iš respondentų pasisakymų matyti, kad probleminio elgesio asmenis labiausiai paveikdavo herojai, kurie pasižymi drąsa, ryžtu, troškimu kovoti už tiesą, ginti kitus. Vienas auklėtinis negalėjo įvardinti personažo, bet paminėjo, jog labai mėgo vaikystėje filmus apie karą. Galima numatyti, kad tai vedanti linija šių asmenų gyvenime, ir jie ateityje užims kovotojo, gynybos pozicijas.

Sunkumų įveikimo modeliai. Remiantis socialinio išmokymo teorija, galima teigti, jog pagal tai, kaip tėvai ar aplinkiniai reaguodavo į problemines situacijas, vaikas nejučia mokosi elgesio modelių kritiniais momentais (Sutton, C., 1999). „Nevykėlio“ gyvenimo scenarijaus atstovai, sau ir aplinkiniams žmonėms sudaro daugiausia sunkumų, netgi tada, kai jiems pasiseka (Berne, E., 1988). Tiriamieji auklėtiniai pasakojo apie tai, ką jie pastebėjo, kol gyveno savo tėvų šeimose.

[*Mama, kai sunkumai labai viską laikydavo savyje. Jei pykdavosi tai tyliai.*](BGSA1)

[*Kai velnių pridirdavome, bausdavo.*](BGSA5)

[*Kai sunkumai –tėvas išgėręs pakeldavo skandalą. Mama - neramiai. Viską savyje laikydavo. Ant manęs neišliedavo. Tėvas išbardavo, nes aš gerai mokiausi.*](BGSA6)

[*Barnių nebuvo. Tėvas savyje. Tik mes stengdavomės nelįsti tada. Nemalonumus paprastai, kad daugiau nepasikartotų...*](BGSA4)

[*Kai man sunku, stengiuosi išlaviruoti. Iš pradžių sunkiai, kol apsiprantu.*](BGSA5)

Buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai pasakojo apie skirtingus jų tėvų sunkumų įveikimo būdus. Bet susidaro įspūdis, jog vienas iš tėvų viską užgniauzdavo savyje, o kitas užimdavo „agresoriaus“, „skandalisto“ vaidmenis. Nejučia tos „sunkumų įveikimo programos“ įsirašo į vaiko gyvenimo scenarijų, ir iškilus problemoms, jo visų elgesio modeliai bus panašūs.

Gyvenimo vizija. Tai, ko tikisi žmogus iš gyvenimo, parodo, kokia kryptimi asmuo juda ir ar jis turi kažkokias gyvenimo gaires, kurios jį skatintų siekti užsibrėžtų tikslų. Kaip parodė tyrimo rezultatai, respondentai - auklėtiniai nedaug tikisi iš gyvenimo arba net tiesiog „plaukia pasroviui“ ir tiek.

[*Iš gyvenimo aš tikėjaisi gyvybės. Fiziologinės gyvybės, kad būčiau gyvas, kol numirsiu.*](BGSA1)

[*Dabas nieko nebesitikiu iš gyvenimo. Jokių perspektyvų nematau dabar.*](BGSA6)

[*Iš gyvenimo tikiuosi: svarbu sveikata, radikulitas įsimetęs.*](BGSA2)

Tik vienas tiriamasis įvardijo, kad jam labai svarbi - gera sveikata. Kitas tik retoriškai pasakė, kad tikėjosi tiesiog būti „gyvas“. Vienas trumpai ir lakoniškai konstatavo, kad nemato jokių perspektyvų. Visa tai parodo šių asmenų nusivylimą, gyvenimo perspektyvų nematymą, o tai parodo, jog nėra vidinio stimulo kažko siekti ir neleidžia asmeniui „judėti į priekį“, tobulėti.

Jausmai. Daugelis respondentų auklėtinių stengėsi išvengti klausimo apie patirtus/patiriamus jausmus, stengdavosi kreipti pokalbį kite linkme. Galima manyti, kad jiems sunku apie tai kalbėti. Tik vienas jau vidutinio amžiaus buvęs auklėtinis pasakojo, kad jį erzina „...apsileidimas, kad biški kažkas ne taip, silpnumas. Kai apgavystės visokios – norisi duoti į sprandą. Patinka jausmai – kai žmonės normaliai, sąžiningai elgiasi, be apgavysčių, be jokių išsisukinėjimų, kombinacijų“ (BGSA4). Jo skaudi

gyvenimo patirtis leidžia lengvai atpažinti apgaule, silpnumą, kurie jam ypatingai nemalonūs ir nepriimtini. Vienas jaunas vyras pasakojo kad labiausiai jam įsirežė jaunystėje išgyventas neapykantos jausmas, nes jis nuolat patirdavo psichologinį smurtą: „*Patėvio labai nekėsdavau. Prisižiūrėdavau. Jis mane versdavo valgyti to, ko aš nemėgstu: virtą vištą su skura, pieno produktus ir panašiai.*“ (BGSA2)

Jaunystės patirtis. Kai bręsta žmogaus kūnas, formuojasi asmenybė, E. Berne (1988, p. 346) nuomone, jis jau būna pasiruošęs dar sudėtingesnėms gyvenimo scenarijaus programavimo formoms. L. Jovaiša (2001) jaunystę tapatina su ankstyvojo žmogaus subrendimo stadija. Rimtas jaunystės amžių pasiekusio žmogaus subrendimo veiklai rodiklis yra aktyvumas, rūpestingumas, kruopštus pareigų atlikimas, gebėjimas adekvačiai vertinti faktus, įvykius, reiškinius, gebėjimas nustatyti dėsninius ryšius, rasti optimalius sprendimus gyvenimiškose situacijose. Buvę globos ir socializacijos centrų auklėtiniai neišvengiamai pasiekia šį amžiaus tarpsnį. Tokie jaunuoliai jau būna praėję kelias skirtingo griežtumo globos institucijas, kuriose jie buvo „atstatinėjami“ į visuomenei priimtinas normas. Jų gyvenimo scenarijaus užprogramuota „nevykėlio“ ar „pralaimėtojo“ pozicija diktuoja jų tolimesnį kelią, parodo, ar jie jau pasirenge savarankiškai įsijungti į veiklą. Juo labiau, kad ir jaunystės laikotarpiu dar tebevyksta gyvenimo scenarijaus stimulų priėmimai iš aplinkos.

Košmarai. Patirti košmarai, baimės, netektys gali palžesti jautrios asmenybės tiek savivertę, įtakoti požiūrį į save ir aplinkinius, net palikti užslėptas negatyvias programas, kurios nejučia prasiverš gyvenimo tėkmėje. Tyrimo duomenų rinkimo metu tiriamieji auklėtiniai dalijosi prisiminimais, kokie bauginantys, skaudūs įvykiai įvyko jų jaunystės laikotarpiu.

[*Didžiausias košmaras, Kai draugai atstūmė. Tai pirmi draugai, su kuriais tusinomės kartu. Jie buvo keliais metais vyresni už mane. Man buvo 16 metų aš priklausiau chebrai, su kuriais mes eidavome į diskoteka. Bet vieną dieną jie Man pasakė, kad tu dar mažas. Labai ryškiai atsimenu tą jausmą, palikimo. Atsimenu tą verkimą. Kai sėdėjau įėjime. Man gyvenimas buvo pražuvęs. Tokio skausmo nebuvau Patyrė, tai toks dvasinis skausmas, tragiškas įvykis. Giliai įsirežė į sielą atstūmimas.] (BGSA1)*

[*Košmarai ir dabar sapnuoju, bet ne iš pataisos kolonijos, o iš kariuomenės, tarnavau ant Afganų sienos, kai buvo 18 metų.] (BGSA2)*

Vieną respondentą paveikė draugų atstūmimas. Šis jaunuolio vidinis skausmas galėjo jį paskatinti užimti „*Aš blogas – kiti geri*“ poziciją, kuri gali lemti jo ateities savijautą, veiksmus bei planus. Kitas pasakojo, kad tarnavimo kariuomenėje metu pamatyti vaizdai, patirti išpūdžiai giliai sukretė jį. Plačiau apie tai jis atsisakė kalbėti, galima nuspėti, kad tai, ką jis patyrė kariuomenėje, skausmingi išgyvenimai, dar kartą sutrikdė jo sėkmingą socializaciją ir paliko randus gyvenimo scenarijaus raidoje.

Baimė. Interviu metu buvo stengiamasi išsiaiškinti, kokia buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių patirtis yra susijusi su įvairiausiomis baimėmis, kurios gali diktuoti gyvenimo kryptis. Atsakymai leido pažvelgti jaunuolių akimis į tai, kas juos gąsdindavo.

[*Vaikystėje labai bijojau kalėjimo. Ką nors prisidirbdavau, pergyvendavau, galvodavau, kad policiją ieško. Mįslydavau, jau policija ieško.*](BGSA4)

[*Pas mus būdavo chuliganai aplinkui. Sapnuodavai, kad eini kiemais, kad juos sutiksi, pradės pinigų atimti, tyčiotis. Dabar jau nebėra tos baimės.*](BGSA3)

[*Nugalėjau tamsos, aukštumos baimę. Beliko mirties baimė.*](BGSA6)

[*Išgąsdino – dėl visko labai nepergyvenau. Buvau patekęs į avariją. Traumų nebuvo, žmonių nesužeidžiau.*](BGSA5)

[*Labiausiai bijojau - mirties baimė, nerimas.*](BGSA1)

[*Ko bijau. Kai darbo netekau, tai dabar jau bijau... dirbau iš biržos, suvariau nugarą. dabar skauda nugarą.*] (BGSA2)

Respondentai auklėtiniai prisipažino, kad tikrai buvo daug dalykų, kas juos neramino, gąsdino. Tai galėjo nulemti jų bendravimo ypatumus ir socialinės elgsenos bruožus. Iš pasisakymų galima pastebėti skirtingas baimes, tokias kaip mirties, uždaru patalpų, aukščio, kalėjimo baimes, taip pat ryški baimė būti užpultam, pažemintam. Vienas jaunas vyrukas pasakoja, kad stengdamasis įsitvirtinti gyvenime jis dabar patiria baimę, nes neteko darbo ir nebeturi kito pragyvenimo šalinio, o sveikata jau šlubuoja.

Užrašas ant marškinėlių. Tai, kokius marškinėlius ir su koku užrašu pasiruošęs „užsitempti“ asmuo, gali parodyti jo požiūrį į save, į kitus, kaip jis suvokia gyvenimo realybę. Iš tyrimo duomenų galima pastebėti, kad tik du tiriamieji auklėtiniai atsakė, kokiam užrašui jie teiktų pirmenybę.

[*Gyvenu ir noriu gyventi.*] (BGSA4)

[*„Džonatanas Livingstounas žuvėdra“*]. (BGSA1)

Vienas atvirai pareiškė, jog „*Niekada nieko nerašyčiau*“ (BGSA6). Jo žodžiais tariant: *Aš negyvenu, egzistuoju – šūkių nebėra. Jau lipu laiptais link pensijos*“. Ryškiai pasireiškė jo pesimistinis požiūris į gyvenimą. Kitų dviejų respondentų užrašai simbolizuoja jų troškimus gyventi ir būti laisvais.

Brandaus amžiaus įvaizdis. Daugybė žmonių patogiai gyvena savo gyvenimo scenarijaus matricose. Matrica – tai „lova“, kuri paruošta tėvų ar kitų žmonių, auginusių jį, tik į kurią pridedami kai kurie „patobulinimai“ (Berne, E., 1988, p. 349). Brandaus amžiaus tarpsnio laikotarpiu, jaunuolis, anot L. Jovaišos (2001), būna įgijęs specialybę, būna pajėgus pradėti dirbti, įveikti savo netikrumą, kartais ir baimę dėl darbo sėkmės, nebijo tiriamo savo bendraamžių ir darbo draugų žvilgsnio, savarankiškai įsitraukia į darbą. Jaunam žmogui, „migruojant“ iš institucijos į instituciją, į jo gyvenimo scenarijų nejučia įrašomos įvairių situacijų, įvairių žmonių programos. Atkreipiamas dėmesys, kad jaunas žmogus to nepasirinko, o tai buvo nulemta gyvenimo aplinkybių: koks jis ateina į šį brandaus amžiaus tarpsnį, kaip jam seksis ar nesiseks pradėti dirbti, įveikti netikrumą. Viskas priklauso nuo to, kokią „laimėtojo“ ar „pralaimėtojo“ poziciją užima, kaip pasiruošęs sutikti gyvenimo pasirinkimus ir įveikti kliūtis.

Mintys apie savižudybę. C. M. Steiner (2010, p. 124) atkreipia dėmesį į žmones, kurie lengvai pasiduoda depresijai, vedančiai į savižudybę ar įvairias priklausomybes. Laimės neatnešantys gyvenimo stiliai dažniausiai pažymėti depresijomis, psichikos sutrikimais ir priklausomybėmis. Tai gyvenimo trikdžiai, kurie veikia gyvenimo scenarijus. Jis mokslinėje literatūroje įvardintas kaip „Scenarijus be meilės“, „Scenarijus be proto“, „Scenarijus be džiaugsmo“ (Steiner, C. M., 2010, p. 124). Surinkti tyrimo duomenys leidžia spręsti, kaip auklėtiniai elgiasi pačiomis sunkiausiomis, kraštutinėmis gyvenimo situacijomis. Tai padeda pamatyti, kokia jų gyvenimo scenarijaus linija.

[*Senelė auklėjo „Savižudžius laidoja už tvoros“. Aš nenorėjau būti palaidotas už tvoros, nes vaikystėje tu tikėjau.*](BGSA6)

[*Apie savižudybę ne tik esu galvojęs, bet ir esu bandęs. Nes nebetikėjau gyvenimu.*] (BGSA1)

[*Kai pakliuldavau į sklepą, kildavo mintys „pasikarti“.*] (BGSA4)

[*Apie savižudybę niekada nesu galvojęs.*](BGSA5)

Iš respondentų atsakymų galima pastebėti gana neigiamą tendenciją savižudybės klausimu. Vienas jaunuolis akcentavo, kad yra ne tik galvojęs, bet ir bandęs nusižudyti. Ekstremalios situacijos tarsi nepalikdavo jiems kitos išeities, tik atsitiktiniai įvykiai padėdavo jiems išlaikyti pusiausvyrą. Kiti du kalbėjo apie tai, kad to nedarys ir negalvoja daryti. Kaip matoma iš tyrimo duomenų, didžioji dalis tarsi gyvena kaip „scenarijų be meilės“.

Mano šeima. Šeimos modelis, pagal kurį gyveno tėvai, neretai pasikartoja ir vaikų gyvenime. Auklėtiniai pasakojo apie tai, kokį gyvenimo būdą, šeimos, santykių modelį buvo/yra pasirinkę jų tėvai. Taip pat jie atviravo apie savo gyvenimo ir šeimos susikurtą ir esamą paveikslą.

[*Buvau susituokęs. Vieną turiu. Bet norėjau turėti du arba tris. Bet su žmona išsiskyriau. Esu apie dvyliką moterų turėjau. Tėvai vieną kartą buvo vedę, vėliau gyveno susidėję su kitais...*](BGSA5)

[*Tik aš pats klaidą padariau. Anksti susituokiau, anksti išsiskyriau po pusės metų. Vaiką mama augino. Du vaikus turiu, man užtenka.*] (BSGA2)

[*Tėvai nebuvo išsiskyre.*](BGSA4)

[*Autobuso vairuotoju dirbau. Išsiskyriau su žmona. Iš Plungės išvažiavau į Mažeikius, ten susituokiau antrą kartą. Per dvi žmonas turiu du sūnus, dvi dukras. Norėjau du, tris.*](BGSA4)

[*Neturėsiu aš jokių vaikų. Aš vadinamas senbernis. Vieną kartą vedę tėvai. Tėvas turėjo meilužę.*](BGSA6)

Labai skirtingas visų tiriamųjų požiūris į šeimą ir gyvenimo šeimoje būdas. Tik galima pastebėti tęstinumą. Jei tėvai išsiskyrė, tai ir vaikai eina panašiomis pėdomis. Ryškiausiai pastebimas šių asmenų nepastovumas „...anksti susituokiau, anksti išsiskyriau po pusės metų“ (BGSA2). Galima nuspėti, kad jų pačių palikimas be tėvų globos tarsi užprogramavo juos nestabiliam gyvenimo būdai.

Senatvės įvaizdis. Bėgant metams, žmogaus gyvenimas prisiderina prie žmogaus gyvenimiškos patirties. Nurodymai, modeliai, instrukcijos susipina tarpusavyje elgsenoje ir išskiria vedamą kryptį žmogaus likime. Asmuo paprastai įsisavina programą, kurioje apibendrinti visi scenarijaus elementai. Scenarijaus pabaiga realizuojasi „galutinio suvokimo“ formoje (Berne, E., 1988, p. 349). *Senatvė – tai „gyvenimo saulėlydžio“ tarpsnis, kupinas sunkių praradimų, gedulo ir skausmo dėl artimųjų*

mirties, kartu tai atkaklių pastangų pasitikti ir įveikti senėjimo negalias, ligas ir pasirengti paskutinei kelionei metas (Jovaiša, L., 2001).

Mintys apie senatvę. Interviu metu buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai bandė įsivaizduoti save senatvėje ir remdamiesi savo tėvų, senelių patirtimi, pasidalino savo samprotavimais, kokias mintis jiems tai sukėlė. Tai gali padėti įsivaizduoti, kokia yra jų ateities perspektyva. Ar tai, ką patyrė skirtingų amžių tarpsniuose, įtakoja jų mintis apie gyvenimo pabaigą ir kokio gyvenimo scenarijaus atstovai jie yra.

[*Tikiuosi iki 80 metų pragyventi. Giminėj panašiai. Mano gyvenimas būdas toks, esu taip susidėvėjęs nemažai. Vienas senelis išgyveno apie 80 metų, kiti seniai mirė. Tėvas mirė 40 metų, mama gyvena čia Klaipėdoje.*](BGSA1)

[*Negyvensiu ilgai. Tėvas mirė 70 metų, mama 42 mirė.*](BGSA5)

[*Tėvai mirė. Tėvas 79 m. mirė. Mama 60 m. mirė, nes rūkė.*](BGSA4)

[*Aš galvoju, kad gyvensiu, kiek duos tiek.*](BGSA5)

[*Kai būsiu sena mėgausiuos, džiaugsiuos gyvenimu. Supsiuos supamoj kėdėj, rūkysiu pypkę...*](BGSA3)

Respondentai pateikė skirtingus atsakymus, remdamiesi savo tėvų, senelių gyvenimo trukme. Bet vis dėlto vyrauja pesimistinis nusiteikimas, kad neilgai gyvens „*gyvenimas būdas toks, esu taip susidėvėjęs nemažai*“, tai gali būti tiesiogiai susiję su netikėjimu ateitimi. Tik jauna mergina įvardijo, jog mato viltį ateityje „... *džiaugsiuos gyvenimu, supsiuos supamoj kėdėj...*“ (BGSA3). Pateikti auklėtinių teiginiai rodo, jog permainingas gyvenimo būdas, aštrūs pasikeitimai slopina norą gyventi, ko nors siekti, nes jie ateityje neįžvelgia pozityvių dalykų.

Gyvenimo pabaigos suvokimas. *Nevykėlio* scenarijų gyvenanti žmogus, jaučiasi „laimingas“, atsidurdamas kankinio vaidmenyje. Neretai jiems geriausias būdas laimėti – pralaiminti (Berne, E., 1988). Globos įstaigų jaunuoliai buvo paprašyti, kad papasakotų, kaip jie mato savo gyvenimo pabaigą.

[*Kai mirsiu, aš nieko nematysiu. Kai aš mirsiu nieko nebus. Aš būsiu numiręs, nieko nejausiu, nieko nematysiu, man bus „nusišvilpti“.* Kai aš mirsiu, nieko šalia nebus. Beni Hilas mirė krėsle sėdėdamas žiūrėdamas savo laidą.](BGSA1)

[*Aš nedagyvensiu. Savo mirtim aš nemirsiu. Kraujo spaudimas, cukraligė, gerti negaliu, stengiuosi mažiau.*](BGSA2)

[*Nesulauksiu aš senatvės ir nenoriu jos sulaukti. 25 metų galvojau, kad greitai mirsiu <...> pratempsiu iki 60 metų. Iš mamos pusės visi ilgaamžiai.*](BGSA6)

Tiriamieji auklėtiniai gana niūriomis spalvomis piešė savo gyvenimo pabaigas. Jie matė save vienišus ir apleistus, kiti apskritai teigia, kad gyvenimo pabaigos nesulauks ir net nenori sulaukti. Iš tyrimo duomenų galima spręsti, kad neigiamas savęs ir aplinkinių vertinimas kaip gija nusitėsia per visą jų gyvenimą iki pat pabaigos, nematant jokių teigiamų pokyčių.

Užrašas ant paminklinio akmens. *Pralaimėtojo šūkis būtų:* „Taip, aš taip ir dariau, bet vis dėlto aš ne...“ (Berne, E., 1988). Tai tarsi paskutinis užrašas, kurį žmogus norėtų palikti aplinkiniams,

kaip žinią apie save. Jis liudija apie žmogaus vertybes, tikslus. Bet ir šiuose tyrimo duomenų teiginiuose atsispindi ryški „pralaimėtojo“ užimta pozicija.

[*Ant paminklinio akmens negalvoju, kas bus parašyta, gal koks „bai bai“.*](BGSA4)

[*Ant paminklinio akmens bus parašyta „Gimė negyvas. Todėl, kad gyvenimas - tuščias puslapis. Čia ne gyvenimas, čia buvo egzistavimas. Nematau jokių gerumų. Paprastas gyvenimas, egzistuoju diena iš dienos, rutina iš rutinos, įpratimas. Grandiozinio nieko nepasiekiau. Daugiau rutinos.*](BGSA6)

Tyrimo duomenis parodė, jog vienas respondentas stengiasi apie tai per daug negalvoti, tiesiog išstardamas banalią „bai, bai“ frazę. Kitas liūdnai akcentavo, kad jo gyvenimas kaip tuščias puslapis, rutina ir tiek, anot jo. Jam gyvenimas – tik egzistencija, jo įrašas ant kapo „*gimė negyvas...<nematau jokių gerumų <...> egzistuoju...*“ (BGSA6).

Apibendrinant tyrimo duomenis galima pastebėti, kad buvusių globos namų auklėtinių gyvenimo scenarijus programuojamas per visus amžiaus tarpsnius. Tiek tėvai, tiek kiti žmonės kurie jiems buvo svarbūs, tokie kaip seneliai, draugai, globos įstaigos darbuotojai, daro poveikį augančiai asmenybei. Šių reikšmingų žmonių elgesio modeliai, priimti sprendimai, susiklosčiusios situacijos tarsi užsikoduoja bręstančio jaunuolio gyvenimo scenarijuje. Ir tai vėliau atsiliepia jo gyvenimo pozicijos pasirinkime. Senatvės įvaizdis, suvokimas apie gyvenimo pabaigą leidžia daryti išvadą kad daugelis gyvena „pralaimėtojo“ arba „nevykėlio“ gyvenimo scenarijaus rėmuose.

3.1.3. Resocializacijos proceso „programa“

„...žmogus nieko nesitiki iš to centro. Kaip jis save pasistatė, taip ir bus...“(BGSA2)

Anot C. M. Steiner (2010, p. 157), priešingas gyvenimo scenarijus būtų išgyvenamas laikotarpis, kai žmogus tarsi stengiasi vengti savo scenarijaus nustatyto kelio, ando užsiimti nuo scenarijaus linijos nukreipiančia veikla, pvz. stengiasi prisitaikyti prie visuomenės socialinių ir kultūrinių normų. Mokslininkai P. L. Berger, T. Luckman (1999, p. 82) pabrėžia, jog institucinio pasaulio objektyvumas, kad ir koks tinkamas atrodo asmeniui, yra žmogaus sukurtas, sukonstruotas objektyvumas. Didelė tikimybė, kad bręstanti asmenybė socializacijos centre greičiau nukryps nuo tų programų, kurias jai primetė kiti, negu nuo tų programų, kurias jis pats padėjo įdiegti. Tuomet, siekiant paklusnumo, būtina griebtis sankcijų. Remiantis viktimologijos teorija, pasak J. A. Kleiberg (2001), deviantinis jaunuolio elgesys atsiranda kaip pasekmė, kai jis nepalankiai susiklosčius gyvenimo sąlygoms patiria frustraciją, tuomet formuojasi iškreipta, negatyvi reakcija į socialinę aplinką.

LR Vidaus reikalų ministerijos Jungtinių Tautų vystymo programoje „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ (2001, p. 7) pabrėžiama, jog humaniškas rūpestis kiekvieno žmogaus saugumu yra pagrindinė valstybės funkcija, o suaugusiųjų bei nepilnamečių nusikalstamumas yra kiekvieną visuomenę lydintis reiškinys. Nepilnamečių nusikalstamumo skaičius ateityje gali augti dėl

neefektyviai veikiančios pataisų sistemos - neefektyvios vaikų socializacijos centrų veiklos. Jaunuoliai, grįžę į savo aplinką, neretai vėl nusikalsta. Globos namų darbuotojai nevaldomam, įstatymus pažeidinėjančiam, mokyklos nelankančiam vaikui teismo keliui nicijuoja išsiuntimą į socializacijos centrą. Globos namų vaikas, turėdamas skaudžią gyvenimo patirtį, išgyvenantis tėvų globos netekimo padarinius, pasijunta dar kartą artimo, suaugusio žmogaus atstumtas. Šeimoje augančio vaiko tėvai, besąlygiškai jį mylėdami bandytų ieškoti kitų elgesio korekcijos būdų. Atkreipiamas dėmesys, jog globos namų auklėtiniai patenka į vidutinės priežiūros įstaigas dažniausiai būdami vėlyvosios vaikystės arba paauglystės amžiaus tarpsnyje. Tuo metu taip pat vyksta gyvenimo scenarijaus programavimas, kurio stimulai, užimtos teigiamos ar neigiamos pozicijos savo ir aplinkinių atžvilgiu, priimti sprendimai, nesąmoningai veikia tuomet, kai asmuo įžengia į suaugusiųjų pasaulį ir turi pradėti gyventi savarankiškai.

Patekimo priežastys. Tyrimo ataskaitoje „Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose“ (2006) pabrėžiama, jog į socializacijos centrą patenka vaikai nuolat darantys administracinius teisėtvarkos pažeidinėjimus, pažeidinėjantys mokyklos drausmę, valkataujantys, padarę visuomenei pavojingą veiką (Prieiga internetu: <http://www.hrmi.lt>). Globos namų vaikui vidutinė priežiūros priemonė skiriama dėl įvairiausių priežasčių, bet labai svarbu atsižvelgti, kas išprovokavo tokį vaiko elgesį. Buvę auklėtiniai interviu metu pasakojo išvykimo į socializacijos centrą aplinkybes ir patirtį.

[Kai teismo proceso metu atsisėdau už groto, jaučiausi kaip atmata. Mergaičių socializacijos centre prabuvau pusę metų metus, už gerą elgesį paleido. Pirmą sykį, kai atėjau gavau malkų, bet nieko ... išgyvenau. Ne, nebenorėčiau ten grįžti. Su kambario draugėmis, su socialiniais darbuotojais mėgau bendrauti](BGSA3)

[Labai griežta tvarka socializacijos centre, visi privalo būti visose pamokose, jei net nieko nenori daryti, vis tiek privalai sėdėti, mokytis. Gaudavau gerus pažymius, stengiausi. Turėjau laisvėje žmogų, kuris šildė, viena draugė rašė laiškus. Su kambario draugais daugiausia bendravau, darbuotojų bijojome. Trise gyvenome, labai laukiau grįžimo į laisvę. Nebenorėčiau ten grįžti, ne kokia chebra susirenka...silpnėję užgula – tyčiojas, žemina.](BGSA1)

[Tuometinė nepilnamečių pataisos kolonijoje buvo nesunku, griežtos taisyklės, priverstinis mokymas. Po 2 metų būtų paleidę už gerą elgesį, paprašiau, kad leistų dar metus pabūti, norėjau baigti 9 klasę. Ten buvo lengviau mokytis. Visas laikas griežtai užimtas, nereikėjo nuobodžiauti. Kambariye gyvenome dviese, su tuo vaiku daugiausia bendravau.](BGSA5)

[Už muštynes patekau į įkalinimo įstaigą, ten buvo įvairių. Bet stengiausi neįsimašyti į keblesnes padėtis. Bet būdavo, kad kitus skriausdavo.](BGSA6)

[Visokių yra pataisos namuose. Nepašokinėsi. Jei nepaklusti tvarkai – uždaro į karcerį.](BGSA4)

[Atvežė į padvalį čia. Draugas mane paskundė. Iš globos namų paėmė. Stukačiai gauna nuo policijos į snukį ir paskundžia. Tuomet nesiskaitydavau nei su pinigais, nei su žmonėmis. Pagal mašiną, kličką mane jau žinojo. Žardinių buvo ir Alksnynės chebra buvo. Ten padvale gaudu ant žodžių <...> iškart atskiria] (BGSA2)

Jau suaugę auklėtiniai, kurie pabuvojo globos įstaigoje ir socializacijos centre, pasakojo apie savo skaudžią patirtį ir patirtus jausmus. Tokie asmenys, patekę į socializacijos centrą, atsiduria

prieštaringoje situacijoje, kurioje privalo „išgyventi“. Iš vienos pusės - griežta tvarka, iš kitos pusės - bendraamžiai, tarp kurių turi išsikovoti savo statusą „...*ten tave gaudo ant žodžių*“, „*būdavo, kad kitus skriausdavo*“. „*silpnesnį užgula – tyčiojas, žemina*“. Jaunuolis, paliktas tėvų, už netinkamą elgesį izoliuotas, atstumtas, globos įstaigų darbuotojų, patirdamas komplikuoatą bendravimą su nepilnamečiu priežiūros įstaigos bendraamžiais, išgyvena pažeminimą, gėdą ir atstūmimą. Labai didelė tikimybė, kad jis dabar užims „Aš nesveikas“ ir „Kiti nesveiki“ poziciją ir laikysis saugaus, nepasitikėjimu paremto atstumo.

[*Ne taip greitai patalpinsi, reikia dokumentų <...> į socializacijos centrą patenka vaikai pilni agresijos...*](P)

[*Į socializacijos centrą siunčiami dėl teisėtvarkos teisių pažeidimų, delinkventinio elgesio, dėl mokyklos nelankymo, agresyvumo ir sukeliama pavojaus aplinkiniams gyvybei, sveikata.*](SD3)

[*...tampa nevaldomi, nesiskaito su niekuo, ereliai, „verchai“, blogiausia, kad kiti juos pamėgdžioja.*](SD1)

Įvairių sričių specialistai lengvai ir greitai vardijo visas patekimo į socializacijos centrą priežastis: mokyklos nelankymas, agresija, teisėtvarkos pažeidimai. Socialinių darbuotojų nuomone, jaunuoliai, patenkantys į socializacijos centrą, tikrai to verti, nes jie elgiasi agresyviai, visiškai neklauso, kelia nepagrįstus reikalavimus. Tyrimo rezultatai rodo, jog maištaujantys, ižūliai besielgiantys vaikai yra kai kurių globos įstaigos darbuotojų nemėgiami.

Lūkesčiai ir rezultatas. Siekiant sėkmingos paauglių resocializacijos, vaikų pasitelkiamas humanistinis ugdymas ir socialinė integracija. Nepilnamečių vidutinės priežiūros įstaigų nuostatuose pažymima, jog svarbu turėti pedagoginį optimizmą nepilnamečių atžvilgiu, tikėti „ugdytinio potencialu palankiomis jo kognityvinės-intelektinės ir vertybinės-emocinės raidos galimybėmis“(Merkys, G. ir kt., 2002, p. 25). Tikslai gražūs, bet neretai realybė prasilenkia su žodžiais, o tikslai lieka sunkiai pasiekiami. Surinkti tyrimo duomenys rodo, jog socializacijos centras suvokiamas kaip vaikų auklėjimo, sudrausminimo priemonė. Interviu metu jau suaugę auklėtiniai pateikė savo požiūrį į nueitą kelią resocializacijos proceso metu.

[*Kai esi įkalinimo įstaigoje galvoji, kad daugiau nebedarysiu nusikaltimų. Ten pasimokai dar iš kitų.*](BGSA4)

[*Narkotikų ten laisviau gali įsigyti. Pinigų perduoda iš laisvės. Ten yra telikas, video... Verchas. Jie ten du buvo. Turėjo savo butovkę...*](BGSA2)

[*Ten patekęs žmogus nieko nesitiki iš to centro. Kaip jis save pasistatė, taip ir bus. Jei nuleidžia, taip ir nuleis. Žmogus mato, kad silpnas. Pasakei, kad vieną kartą išplauk ir viskas. Aš tai ne, žinojau, kad taip būna.*](BGSA2)

Vienas respondentas pasakoja apie tai, jog būnant pataisos įstaigoje kyla noras nebeusikalsti. Tyrimo duomenys atsiskleidžia, jog didžiulį poveikį daro bendraamžiai, kurie neretai pasidalina savo ne pačia „geriausia“ patirtimi. Toks jaunuolis atsiduria komplikuoatoje situacijoje, iš vienos pusės - turi prisitaikyti prie nerašytų bendraamžių taisyklių „... *kaip jis save pasistatė, taip ir bus...*“, iš kitos pusės

– reikia prisiderinti prie suaugusių pataisos įstaigos darbuotojų, kurie ne tik stengiasi padėti, bet ir kelia griežtus reikalavimus. Tarsi atsiranda troškimas keisti elgesį, bet socialinės aplinkos poveikis socializacijos centre yra griaunantis bet kokias pastangas, ypač jei asmuo neturi stabilaus gyvenimo pagrindo.

Pokalbio metu specialistai taip pat dalijosi savo pastebėjimais apie nepilnamečių resocializacijos procesą, apie tai, kokių pokyčių jaunuolių elgesyje siekiama siunčiant juos į socializacijos centrą, ir kokių rezultatų realiai sulaukiama.

[Visada tikisi teigiamų pokyčių. Tai dilema, kurią nuolat sprendžiame: išsiuntimas į socializacijos centrą: pagalba ar bausmė. Lyg tai pagalba, bet realiai bausmė. Visus vaikus veikia skirtingai <...> priklauso nuo socializacijos centro. Priklauso ir nuo vaiko padėties. Įkalinimo įstaigos turi savus tikslus: pirmiausia, bausmės atbuvimas; antras – kad būtų jisai perauklėjimas. Gal didesnis dėmesys būtų, kad jį perauklėti. Kai yra pasiekiami tie tikslai. Teismas skirdamas šitą bausmę, tikisi, kad per šį laikotarpį tikisi, kad bus įgyvendinami šitie tikslai. Įkalinimo įstaiga pastebėdama asmens progresavimą, gali teismo sprendimu terminą sumažinti. Tikėdamiesi, kad šitie tikslai yra pasiekti.](P)
[Manome, kad socializacijos centre vaikas suvoks, jog už blogą elgesį seka bausmė. Galbūt pradės kitaip suvokti realybę.](SD1)

[Dar blogiau paveikia. Vaikas grįžta po metų, dar baisesnis, dar suįžulėjęs. Ir jis po kelių mėnesių vėl patenka ten. Kai po du kartus buvę socializacijos centre, jau baisus vaikas.](SD3)

[Ta sistema uždara. Niekas nenori į tą vidaus tvarką kištis. Jaunas žmogus nukreiptas ten jau yra paženklinamas ir pažeminamas <...>. jauni žmonės yra nestabilūs nei savo charakteriu, nei požiūriais. Jie įsisuka į tas aplinkybes <...> nebūtinai turėtų ten papulti. Priklausomai nuo situacijos ir aplinkybių gali pasukti normaliu, resocializacijos keliu, įsilieti sėkmingai į visuomenę, arba „sukti antrą ratą“, per išitraukimą į nusikalstamą veiką. Jaunimas tuoj įsivelia į įvairias kompanijas. Įkalinimas nesvarbu ar tai būtų socializacijos centras ar suaugusiųjų kalėjimas – tai vieta, kur suvaromi žmonės. Jie apribojami nuo visuomenės. Visuomenė tam tikram laikui jų atsikrato <...> anksčiau ar vėliau jie išeina. Bet kokie jie išeina. Nes jei normalų gyvūną erzinti ir kankinti, jis išeis sužvėrėjęs. Taip pat ir žmogus, kito nebus. Taip pat ir žmogus, kuris ten bausmę atlieka. Jaučia, kad jam yra skiriamas tam tikras suvokimas ir supratimas.](NŠAP)

[Tikimasi, kad pasitaisys. Bet realiai mažuma tepasitaiso. Taip ir su mūsų visuomene. Baudžia, ta bausmė virsta, kad elgesys negerėja, o pablogėja. Nes ten reikia išlikti ir jeigu iškrisi iš to konteksto, laikysis normų, būsi kitoks, pagal visas socialines normas viską darysi, tu ten iškrisi ir liksi nuskriaustas. Taip ir prisitaiko prie tos aplinkos, kad išliktų.](SD2)

Iš išsamių specialistų interviu metu pateiktų teiginių, galima pastebėti, kad už netinkamą elgesį nukreipus jaunuolį į socializacijos centrą tikimasi teigiamų pokyčių. Policijos pareigūnas pažymi, jog socializacijos centro tikslai: „bausmės atbuvimas; antras – kad būtų <...> perauklėjimas“. Bet, jo nuomone, tai ir pagalba, ir bausmė tuo pat metu. Socialiniai darbuotojai vis dėlto atkreipia dėmesį, jog toks žmogus grįžta „... dar suįžulėjęs“, „mažuma tepasitaiso“. Labai jautrus Nuteistųjų šeimų asociacijos pirmininko požiūris į šią problemą: „Įkalinimas nesvarbu ar tai būtų socializacijos centras ar suaugusiųjų kalėjimas – tai vieta, kur suvaromi žmonės. Jie apribojami nuo visuomenės <...> jie jaučia, kad yra skiriamas tam tikras suvokimas ir supratimas jų atžvilgiu“. Jo nuomone, „Jaunas žmogus nukreiptas ten jau yra paženklinamas ir pažeminamas <...>. jauni žmonės yra nestabilūs nei savo charakteriu, nei požiūriais. Jie įsisuka į tas aplinkybes“. Nepilnametis, kuris ir taip

skriaudžiamas nepalankių gyvenimo įvykių, išsiuntimą į socializacijos centrą priima kaip atstūmimą, mano, kad jį bandoma išprausti į „netinkamo“, „nesaugaus“ žmogaus rėmus. Tas „tam tikras suvokimas ir supratimas“, kurį jie jaučia, ateityje virst programa bendraujant su aplinkiniais. Jie jučia nukreipiami keliauti „nenugalėtojo“ keliu.

Apibendrinant interviu duomenų analizę, galima teigti, jog vaiką, nukreipiant į socializacijos centrą, laukiama teigiamų elgsenos pokyčių. Realybėje pastebimas priešingas rezultatas – elgsys jei ir pagerėja, tai neilgam. Jaunuolis, paliktas tėvu, už netinkamą elgesį izoliuotas, patiria įtampą ir bendraudamas su nepilnamečių priežiūros įstaigos bendraamžiais. Toks asmuo išgyvena pažeminimą, gėdą, atstūmimą. Labai didelė tikimybė, kad jis dabar užims „Aš nesveikas“ ir „Kiti nesveiki“ poziciją, kuri atsispindės jo bendravime, poelgiuose, gyvenimo stiliaus pasirinkime.

3.2. GYVENIMO SCENARIJAUS KOREKCIJOS PRIEIGOS

Pasak E. Berne (1988, p. 316), gyvenimo scenarijaus vaga neretai nulemia, kad dauguma žmonių, net nesuprasdami, gali įskaudinti save ir artimus žmones savo nevaldomu užprogramuotu elgesiu ir reakcijomis. Remiantis socialinio konstravimo teorija, kasdienis gyvenimas iškyla kaip tikrovė, kurią žmonės interpretuoja ir kuri jiems yra subjektyviai prasminga kaip vientisas gyvenimas. Norėdamas suprasti save ir kas vyksta aplink, asmuo turi pristabdyti savo spontaniškumą ir sąmoningai atkreipti dėmesį į save. Šitoki savęs paties stebėjimą iš šalies skatina kito žmogaus požiūris į mane. Paprastai „refleksija būna „veidrodinė“ reakcija į kito požiūrius“ (Berger, P. L., Luckman., T, 1999, p. 33). Asmens savęs priėmimo, nuostatų į aplinkinius kaita galėtų sušvelninti ar net pakeisti tas programas, kurios įgytos auklėtinio gyvenimo eigoje. Tų nuostatų keitime didelį vaidmenį gali turėti tiek socialinio tinklo nariai, tiek visuomenė, tiek profesionali specialistų brigada. Socialinis darbuotojas pasitelkdamas visą socialinių paslaugų tinklą bei savo profesionalumą turėtų sutelkti dėmesį į buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio gyvenimo scenarijaus korekciją, ieškant galimybes, kaip ją įtakoti.

3.2.1. Asmens vidinis pasaulis

„Esu uždaras, viską laikau savyje. Net per įmotės laidotuves aš neverkiau, liūdna, bet neverkiu“ (BGS1)

Kiekvienas žmogus turi susiformavusį savo *Tikrąjį Aš*, nuo kurio priklauso jo savivertė ir savirealizacijos galimybės. Tik keičiant supratimą apie save ir užmezgant artimus tarpasmeninius santykius su žmonėmis, kuriais galima pasitikėti, galima prasiskverbti pro gyvenimo scenarijaus nubrėžtas griežtas gaires. E. Berne (1988 p. 337) nuomone, *Tikrasis Aš* – tai ta asmenybės dalis, kuri

yra gerbiama ir mylima, kuri leidžia būti atviram su kitais žmonėmis, nes žmogus nuolatos ieško panašaus kaip kūdikystėje - motinos ir vaiko - ryšio. Pasak A. Suslavičiaus, G. Valicko (1999), didelę įtaką paauglystėje globos namuose ar nepilnamečių priežiūros įstaigose buvusiems asmenims turi savęs vertinimas, kuris dažniausiai būna neobjektyvus. Žemas nuteistojo savęs vertinimas skatina išoriškai reguliuoti savo elgesį, tuomet dar labiau paauglys pajunta neužtikrintumo jausmą ir baimę atrodyti blogesnis už kitus (Valickas, G., 1997, p. 6). Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai gimsta kaip švarus lapas, kuriame šeima, priežiūros įstaigų darbuotojai, draugai palieka savo žymes. Viso to fone ir formuojasi asmens vidinis pasaulis. Tame fone kiekvienas žmogus priima save kaip reikšmingą ir užima „Aš geras“, „Aš svarbus“, „Aš galiu“ pozicijas, arba priešingai, susitapatina su „Aš blogas“ įvaizdžiu ir ta linija teka jo gyvenimo scenarijus.

Savęs kaip asmens suvokimas. Remiantis L. Jovaišos (2009, p. 32) asmenybės teorija, ugdant asmenį reikėtų siekti vertybių, veiklos ir elgesio motyvų brandinimo; turtingos ir prasmingos patirties kaupimo; būdo bruožų tobulinimo; gebėjimų plėtojimo, veiklos ir elgesio aktyvumo stimuliavimo. Žmogaus vertybės paaiškina asmenybės kryptingumą, elgesio raišką, asmens veiklos motyvaciją (Legkauskas, V., 2008, p. 92). Neretai institucijų kaitą patyrę asmenys praranda motyvaciją kažką veikti, kažko siekti, dauguma gyvena tik šia diena. Surinkti tyrimo duomenys leidžia suvokti buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių asmenines savybes, nuomonę apie save, savęs vertinimą sudėtingose situacijose.

[*Esu uždaras, viską laikau savyje. Net per įmotės laidotuves aš neverkiau, liūdna, bet neverkiu, nors visi aplinkui verkia. Esu atviras, drąsus, pasitikiu savo jėgomis. Jei noriu kokios panelės, ją lengvai suvilioju. Labai protingas nesu, normalus. Mėgstu gražius rūbus, puoštis, mėgstu būti tvarkingas <...> atsikalbinėju, nervuotas, mažai kantrybės, tinginys.*](BGSA1)

[*Patinka, kad esu stipri, drąsi, moku už save apsiginti. Su draugiškais žmonėmis esu draugiška, su kitais nebendrauju.*](BGSA3)

[*Dabar nežinau apie save 50/ 50. Nelabai. Nieko gero, nei blogo negaliu apie save pasakyti. Patinka drąsa, užsispyrimas, nuoširdumas. Neturiu kantrybės.*](BGSA4)

[*Mėgstu gražius rūbus, puoštis<...>Rūbų gražių gaunu - nesakysiu iš kur.*](BGSA6)

Tiriamųjų „auklėtinių“ nuomonės apie save buvo skirtingos. Iš vieno respondento interviu duomenų paaiškėjo, jog jis mato save kaip uždara, užsisklendusį, slepiantį savo tikruosius jausmus žmogų. Respondentai dalinosi ir savo pranašumais. Teigė, jog laiko save drąsiais, galinčiais pasiekti, tai, ko jie nori: „*noriu..panelės <...> lengvai suvilioju.*“ (BGSA1). Bet taip pat jie nevengia apibūdinti savo trūkumų: kantrybės stoka, tingumas, dirglumas, užsispyrimas. Analizuojant auklėtinių atsakymus, galima pastebėti jų gana negatyvų savęs vertinimą, nes jie įvardija daugiau savo blogųjų savybių negu gerųjų. Manytina, jog jų gyvenimo scenarijus teka „pralaimėtojo“ linkme. Profesionali pagalba galėtų padėti jiems pastebėti savyje ir gerąsias savybes, kurias jie be abejonės turi. Tai galėtų paskatinti gyvenimo scenarijaus korekciją, keičiant šių asmenų savęs priėmimą.

[Pagrindinės vertybės - pinigai ir draugai, jos šių vaikų atvirai išsakomos. Aš pilnai tikiu, kad yra ir šeima: tėvų šeima, būsimoji šeima, mokslas kitam, kitas gal norėtų, bet negali, nes nėra Dievo duota tokių gebėjimų. Tada jie nusprendžia, kad reikia kitaip išsikovoti vietą pasaulyje.](SD1)

[Pinigai - svarbiausia pinigai, kompiuteris, ką pavogti. Per draugus susižino, vagia, parduoda, neša. Kaip sakoma „varkes daro“](SD2)

[Mano geriausias draugas – pinigai. Čia jų frazė, bet ne mano, jie taip sako.](SD3)

Socialinių darbuotojų ir suaugusių auklėtinių interviu duomenų analizė parodė, jog įstaigų kaitą patyrę asmenys pirmumą teikia pinigams, brangiems daiktams. Galima daryti išvadą, jog šie asmenys savo vidinę emocinę tuštumą, nepatenkintus meilės, emocinio artumo poreikius nesąmoningai stengiasi užpildyti kitais dalykais – šiuo atveju materialiniais dalykais, nevengdami net nusikalstamos veikos.

Vaikai ar suaugę asmenys to net neįsąmoningai stebi artimo žmogaus mimiką ir pagal tai susidaro nuomonę apie šalia esančio asmens požiūrį į save. Net nežinodamas žmogus perduoda signalus bręstančiai asmenybei (Berne, E., 1988). Specialistai pokalbyje išskyrė buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių asmenines savybes, patiriamus jausmus, kurie atspindi šių asmenų charakteristiką.

[Tai gryniausia psichologija, tas sukastavimas pataisos įstaigoje, kada žmogus jaučia valių, vientisumą asmenybės. Tai daugiausia problema pačio žmogaus. Vidinis jautrumas pataisos įstaigoje pakliuvusiam žmogui ypatingai didelis. Jie tarsi permato žmogų, nes jei jie šito nemokėtų - neišgyventų.](NŠAP)

[Neatvirauja jie. Pasako apie šeimas, kad nebendrauja, būna, kad net neigia, kad turi brolių ar seserį. Pamiršta, nenori bendrauti. Linkę į uždarumą.](SD2)

[Jaunuoliai iš socializacijos centro kaip tikinti bomba. Impulsyvumas, agresyvumas - kartais, toks sproginimas įvyksta. Jie tarsi nepabaigę kurso psichologai. Savamoksliai, bet gyvenimo mokslo, per patirtį išmokę <...> vaikai labai jaučia, stebi tvirtumą, povyžą, balso toną. Atsiranda toks kaip savisaugos instinkto dalis. <...>.nori išlikti, tu gebėti permatyti žmogų.](SD1)

[Neretai įklimpsta į savo naujus žygius. Nes jie jau būna prisimokę iš savo patirties pragyventos socializacijos centruose.](SD1)

Specialistų nuomone, asmenys, perėję kelias globos įstaigas, yra nepasitikintys, uždari, impulsyvūs, nuolat meluojantys, yra sunku nuspėti šių jaunų žmonių reakcijas, jie, „kaip tikinti bomba“ - sunkiai prognozuojami. Tyrimo duomenų analizė rodo, jog šiems asmenims būdingas didelis nepasitikėjimas aplinkiniais. Skaudi vaikų gyvenimo patirtis lemia tai, kad jie yra ne pagal savo amžių subrendę. Jų vidinis padidintas jautrumas, atsargumas padeda pažinti, „permatyti“ kitą žmogų, stebint veido mimiką, kūno kalbą, gridint balso intonaciją, atskirti žmogaus nuoširdumą nuo veidmainystės „savisaugos instinkto dalis. <...>.nori išlikti, su gebėti permatyti žmogų“. Tokie vaikai greitai pastebi, kuo galima pasitikėti, kuo ne, kuris žmogus jų nuomone - geras, kuris nelabai. Darbuotojų nuomone, šių žmonių viduje slypintis pyktis neretai neturi jokių pateisinamų priežasčių.

[Elgesys - visokie. Kiekvienas atvejis individualus. Tik bendrą bruožą turi žmonės, kurie išeina iš globos namų, jie pripranta būti išlaikomi. Pas juos nėra išugdytas atsakomybės jausmas. Kalėjimo

žmonės truputį kitokie. Tik jiems dar būdingas išskirtinai nepaprastas melavimas. Meluoja visi, susitaria nieko neišduoti, nieko nesakyti.](SD2)

[Štai mergina, kuri yra buvusi socializacijos centre, ji supranta, koks elgesys yra tinkamas, pageidaujamas, koks jai pačiai netinkamas, jai pačiai pavojingas. Kerštas – jie turi tokius jausmus <...> kerštas trunka ilgiau – „kažkam?“, linkę įsivaizduoti tą keršto objektą, sureikšminti. Kiti tikrai labai pyksta grįžę. Už tai, kad išsiuntė <..> laiko nuoskaudą. Kartais ir garsiai pasako: aš planuoju, aš padarysiu.](P)

[Jie nori visą laiką būti stipresni, iškilesni, naglesni, kultūros stoka, vienu žodžiu.](SD1)

Specialistų nuomone, būdingi šiems asmenims elgsenos ypatumai yra susiję su atsakomybės stoka, melavimu, keršto jausmo išgyvenimu, nes jie nuolat nešioja savo širdyje nuoskaudas. Tos nuoskaudos ir yra gyvenimo scenarijaus stimulai, kurie verčia asmenį nuolat laikytis saugios gynybinės pozicijos „...kerštas – jie turi tokius jausmus <...> linkę įsivaizduoti tą keršto objektą, sureikšminti. Kiti tikrai labai pyksta grįžę. Už tai, kad išsiuntė <..> laiko nuoskaudą“, žvelgiant į socialinę tikrovę per „Aš blogas“ ir „Kiti blogi“ prizmę.

Apibendrinant tyrimo duomenis, pastebima, kad buvusiems globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniams būdingas nepasitikėjimas savimi, neatsakingumas. Šie asmenys tarsi pripranta būti išlaikomųjų gyvenimo scenarijuje. Tai vedanti linija – prisiimtas „pralaimėtojo“ statusas. Jų užimama „Aš blogas“ pozicija slopina jų veiklos motyvaciją, iniciatyvumą, troškimą tobulėti. Šių asmenų viduje slypintis pyktis prasiverža šiurkštumu, kultūros stoka.

3.2.2. Santykis su artimąja aplinka

„Su darbuotojais. Svarbu nelipti ant ragu, derintis. Svarbu tiesią liniją laikyti“(BGS A5)

Požiūris į save ir aplinkinius. Nesėkmingos socializacijos atveju sutrinka žmogaus adekvatus reagavimas į socialinės aplinkos siunčiamus signalus, aplinkiniai jam atrodo nepatikimi. Asmuo, neturėdamas jokių ateities perspektyvų, gyvena šia diena ir visa tai padidina naujo nusikaltimo riziką. Scenarijus – tai uždara ir patogi slėptuvė, kurią žmogus įgyja. Pasirinkimo laisvė gali sušvelninti gyvenimo scenarijaus įtaką. Draugai, artimieji, kartais gyvenimo įvykiai padeda, bet, deja, labai retai. Kitas kelias – kruopščiai ir profesionaliai atlikus gyvenimo scenarijaus analizę, asmuo įgauna galimybę pakreipti gyvenimo scenarijaus režisūrą, sukuriant savo asmeninę „pjesę“ (Berne, E., 1988, p. 350). Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių buvo klausta, kokie jų santykiai su aplinkiniais, kokius draugus jie linkę pasirinkti.

[Nėra dėl ko pyktis.](BGS A1)

[Pasirenku pagal savo charakterį.](BGS A2)

[Su darbuotojais. Svarbu nelipti ant ragu, derintis. Svarbu tiesią liniją laikyti.](BGS A5)

Tyrimo duomenys pakankami skurdūs, kad būtų galima atpažinti, koks požiūris į aplinkinius dominuoja. Tik pastebimas labai atsargus elgesys „...svarbu tiesią liniją laikyti.“, pastebimas tiesiog

noras prisiderinti, siekiant išvengti konfliktinių situacijų. Vis dėlto jaučiamas nepasitikėjimu paremta pozicija.

[*Jie grįžta su noru įsitvirtinti gyvenime, su vizija į ateitį, su noru nenusikalsti. Turi jie tokį motyvą - būti geresni. Dienotvarkės nebuvimas, griežto laisvalaikio nesustruktūravimas priveda prie ankstesnio gyvenimo. Dviejų mėnesių laikotarpyje pradeda blogėti elgesys, dokumentai sutvarkomi vėl, dar įžūlesni būna. Kitas stovi viduriuke, nei geras, nei jisai blogas. Jis toksai nematomas.](SD1)*

[*..pradžioje jis labai vaidina „verchu“, tvarką daro „visur“ <...> čia visi turi manęs klausyti<...> praėjus mėnesiui suįžūlėja dvigubai. Ir išvis nevaldomi pasidaro. Jie tokie yra gimę, ir jų tėvai, motinos, seneliai sėdi. Kartą iš kartos. Jie nejaučia čia kaip šeimos.](SD2)*

[*... bet būna, kad užaina prieštaravimų periodas. Kitas štai jaunuolis: buvęs du kartus socializacijos centre. Pradžioje bandė būti susitempę, stengėsi iš tikrųjų. Bet matyt ta aplinka, kur grįžta nėra pasikeitusi. Vėl jam tenka laviruoti.](SD3)*

[*Pats buvimas globos namuose, ne savuose, vėliau socializacijos centre, jau įperša tam tikrą draugų, bendravimo ratą. O tas ratas nedažnai irgi iš sunkiai besiverčiančių žmonių, linkusių nusikalsti.](P)*

Surinkti interviu duomenys iš specialistų leidžia daryti išvadas, jog įvairiai elgiasi jaunuoliai, pabuvoję socializacijos centre: vieni su „*noru įsitvirtinti gyvenime, su vizija į ateitį*“, kiti „*vaidina „verchu“, tvarką daro „visur*“. Daugelio elgesys pagerėja, jie būna nusiteikę prisitaikyti ir nebenusižengti įstatymams. Bet tai trunka neilgai. Vėliau seni draugai, laisvės pojūtis, priešiškus aplinkiniams pastūmėja asmenį negatyviai socialinei elgsenai. Neretai tokie žmonės po du, tris kartus vyksta į sugriežtintos priežiūros įstaigas. Tik kai kuriems pasiseka ištrūkti iš tos „programos“, kuri yra įrašyta skaudžios nuo vaiko nepriklausančios gyvenimo mokyklos. Policijos pareigūnas akcentuoja, kad jų gyvenimo aplinkybių globos namuose ar socializacijos centre neišvengiamai „*įperša tam tikrą draugų, bendravimo ratą*“.

[*Šie asmenys pasižymi iš pradžių labai teigiamu elgesiu. Stengiasi užsitarnauti pasitikėjimą. Nuoširdūs tokie. Atsiprašo, paklausia, atrodo per daug, nenatūraliai. Iš pradžių geranoriškas, analizuoja, kas galima, kas negalima, prisitaiko, stebi viską, pagal save prisitaiko.](P)*

[*Problemas sprendžia vyriškai. Irgi yra tie žargonai ožys ar kitaip. Į darbuotojus retai kreipiasi, tarp savęs sprendžia. Yra tas vyriškumas, hierarchija. Kambarėje bandė skirstytis.](SD1)*

[*Vienas nakvynės namų gyventojas augo vaikų namuose, vėliau pataisos kolonijoje, daug metų praleidęs įkalinimo įstaigoje. Daug išlikę. Tai išlikę higienos reikalai; kojinių smirdi – tu toks, tu toks. Jis bando imti viršų.](SD2)*

Specialistai interviu metu pažymėjo, jog asmenys, kurie perėję kelias globos įstaigas, pasižymi savitu elgesiu. Iš pradžių jie prisiderina, stebi, studijuoja darbuotojus, analizuoja situacijas. Bet neretai jie pradeda gyventi pagal pataisos arba globos namų nerašytas taisykles. Rezocializacijos proceso trūkumai, praeities „programos“, susiformavę požiūriai, laikysena aplinkinių atžvilgiu pasireiškia per kasdienes situacijas kaip suaugusio žmogaus gyvenimo scenarijaus fragmentai, kurių jis nepajėgus kontroliuoti.

[*Stengiasi išsišokti, parodyti, kas per aš. Daugumoje atvejų taip.](SD2)*

[*Metais už mane jaunesnis. Telefonu neįmanoma kalbėtis: kas antras žodis keiksmazodis, naglumas, grubumas. Visur nori būti: aš tam, tam taip. Visur nori save parodyti. Bet iš tikro yra vargšelis: su žmona išsiskyres...].*

Šie iliustruojantys specialistų teiginiai parodo, jog bendraudami buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai daugeliu atveju pasižymi neigiama pozicija tiek savo, tiek kitų žmonių atžvilgiu. Tokiems asmenims būdinga dėmesį užsitarnauti šiurkštumu, grubumu, gąsdinimu tarsi tai jiems padėtų išlaikyti saugų atstumą. Taip yra todėl, kad kai vyko jų gyvenimo programavimas, jie dėl savo skaudžios patirties sutiko nedaug žmonių, kurie juos besąlygiškai priimtų, paskatintų, pagirtų už gerą elgesį, gerą žodį ir paprasčiausiai išklaustų.

Socialinio tinklo vaidmuo. Pasak C. Sutton (1999), socialinio mokymosi teorijos grindžiamos teigiamo pastiprinimo, grįžtamojo ryšio principais siekiant pokyčių asmens gyvenime bei jų gyvenimo scenarijaus korekcijose, kompensuojant nutrūkusius ar prarastus šeimos, socialinio tinklo ryšius. Sistemų teorija leidžia pažvelgti į asmens situaciją „struktūriniu aspektu, t.y. kliento problemą traktuoti kaip didesnių mezo- ir makrosistemų dalį, kurios gali padėti (ar trukdyti) pokyčiams.“ (Vitkauskaitė, D., 2001, p. 10). Gyvenimo scenarijaus nuorodos nuolat perstatomos, jos labiau kintamos negu genetinis aparatas ir yra priklausomos nuo išorinių veiksnių, tokių kaip gyvenimiška patirtis, nuostatos, kurias formuoja aplinkiniai žmonės. Labai sunku nusakyti, kada ir kaip pašaliniai žmonės, kažką pasakę ar padarę, pakoreguos visą žmogaus gyvenimo scenarijų (Berne, E., 1988, p. 351). Tai gali būti atsitiktinė replika ar įvykis, santuoka ar formali specialistų pagalba.

Asmuo, atsidūręs globos bei priežiūros institucijų kaitos situacijoje, patiria socialinę deprivaciją, formuojasi izoliuotos asmenybės tipas, vengiantis socialinių santykių, ypač su suaugusiais. (Samošonok, K., Gudonis, V., Žukauskienė, R., 2005, p. 8). Globos namų ir socializacijos centrų auklėtinis ateina į savarankišką gyvenimą su nuostata, kad jis yra nemėgiamas, nepageidaujamas. Jausdamasis atstumtas, jis užima aplinkinių vengimo poziciją. Respondentų auklėtinių klausta, su kuo jie daugiausia bendrauja, kaip jiems sekasi prisitaikyti prie aplinkinių, kokie jų draugai.

[*Gerai sutariu, stengiuosi prisitaikyti prie aplinkinių žmonių. Nenoriu būti „luzoriu“.*](BGSA4)
[*Du draugai. Sueidavau kompanijoje su teistais draugais. Su Žano kompanija. Žanas buvo teistas 5 kartus; pirmi du kartai jo, kai buvo nepilnametis, aš vieną kartą buvau nepilnamečių pataisos kolonijoje. Mes kartu pradėjau tuo užsiiminėti per vieną tokį žąsina. Ką čia galvoju lišna kapeika. Pinigų turėjau pakankamai, su niekuo nesiskaitydavau.*](BGSA2)
[*Mane kaip kokį Perestukiną įmesdavo į gerą klasę. Persiauklėti, bet kažin ar tai padeda gal prilaikė truputį.*](BGSA6)

Tiriamieji dalinosi bendravimo su „draugais“, aplinkiniais žmonėmis patirtimi. Interviu duomenys atskleidžia, jog buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai turi draugų linkusių į nusikalstamą veiką: „sueidavau kompanijoje su teistais draugais“. Tokiu būdu buvę globos įstaigų auklėtiniai jaučiasi lygiaverčiais arba „nugalėtojais“. Čia turi įtakos „veidrodinė“ reakcija į kito požiūrius. Tuo tarpu su kitais žmonėmis jie užima „pralaimėtojo“ poziciją, tačiau nuolat stengiasi ją

pakeisti: „stengiuosi prisitaikyti prie aplinkinių”. Savivertę galėtų pakoreguoti teigiami pavyzdžiai „gal prilaikė truputį”, pozityvus bendravimas, socialinis palaikymas.

Specialistai taip pat kaba apie tai, į koki socialinį tinklą patenka jaunuoliai, linę į nusikalstamą.

[Turi po vieną, du, išskirtinai renkasi draugus.](SD1)

[Draugų savybės traukia tokios kaip išskirtinumas, pomėgis - sužibėti, nusikalsti.](SD2)

[Draugus pasirenka tokius pat kaip ir jie.](SD3)

[Draugai – tai jiems daugiau pasilinksminimo galimybė, gal kažkiek atvirumo.](P)

[Jungiasi į neformalias grupuotes. Mieste susitinka - tokie su tokiais. Ir draugauja, kartu vaginėja, kartu žolę rūko, narkotikai, geria su miesto vaikais. Tose grupuotėse, jei kažkas prieštarauja, susimuša, tie atkrenta. Taip ir atsirenka tuos draugus, su kuriais galima vogti.](NŠAP)

[Neformalios grupuotės tikrai veikia globos namuose, sunkiai lyderis atsiskleidžia. Kartais nei nežinosi, kas lyderiauja, būna net kova dėl lyderio statuso. Kartais būna net buvęs silpnėsnis iki to, perima lyderio poziciją, nori.](SD1)

[Buvo čia keli jaunuoliai iš globos namų ir socializacijos centrų: jie čia nakvynės namuose, nesilaiko taisyklių, gyvendami čia, su linkusiais nusikalsti draugais bendraudavo. Dabar išsikraustė iš mūsų ir po policijos kiekvieną dieną vaikšto. Kai išeina niekas nebeskatina tų taisyklių laikytis <...> kaip nakvynės namuose. Didelė įtaka turėjo šeima. Pusė užaugę vaikų namuose. Su tėvais nebendraudžia, su broliais, seserimis nebendraudžia. Šeima yra iš socialinės rizikos.](SD2)

Specialistų interviu duomenų analizė parodė, jog globos įstaigų auklėtinių, linkusių į nusikalstamą veiką, socialinis tinklas nėra platus, net suaugę turi nedaug draugų „...tai jiems daugiau pasilinksminimo galimybė“ ir tie patys daugiausia linę laužyti visuomenei priimtinas elgesio ir moralės normas. Su šeimos nariais, jei tokie yra, nebendraudžia. Tokie asmenys linę jungtis į neformalias grupuotes, kuriose jie jaučiasi gerai, net turi galimybę įgyti „lyderio” poziciją. Tai jiems padeda kompensuoti gyvenimo scenarijaus užprogramuotą menkavertiškumo jausmą. Nakvynės namų socialinė darbuotoja atkreipė dėmesį, kad institucinėje globoje nuolat buvusiems asmenims reikalinga griežta dienotvarkė, taisyklės, struktūra, nes, kai jų netenka, yra dar didesnė tikimybė kad nusizengs elgesio ir moralės normoms, įstatymams.

Apibendrinant tyrimo duomenų analizę, galima pastebėti, kad buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių požiūris į aplinkinius pasižymi įtarumu, atsargumu, jie laikosi distancijos. Socialinio tinklo palaikymas galėtų sušvelninti gyvenimo scenarijaus įtaką. Bet šių asmenų socialiniame tinkle atsidūrę panašaus likimo, panašaus elgesio draugai bei pažįstami, vėl patraukia jauną savarankiškam gyvenimui pasirengusį žmogų į destruktivią, nusikalstamą veiką.

3.2.3. Visuomenės vaidmuo

„Jis išleistas iš globos namų ir pataisos įstaigos turi ieškoti, kaip išgyventi, kaip išbūti. Kaip vabzdelis išleistas. Ar tau oro užteks, neužteks.”(P)

Visuomenė yra žmogaus kūrinys, taip pat žmogus yra visuomenės kūrinys, nes jie nuolat tarpusavyje sąveikauja. Visuomenė yra objektyvi tikrovė (Berger, P. L., Luckman, T., 1999, p. 83). Prisiimti Aukos vaidmenį ir tapti bejėgiais tiek vaikus, tiek suaugusius išmoko nuolatinis veržimasis į tas gyvenimo sritis, kuriose jie turi potencialios galios. Asmuo sugeba mylėti ir suprasti pasaulį ir save, bet jam neleidžiama to daryti, paverčiant jį Auka. Analizuojant C. M. Steinerio (2010, p. 223) šias mintis, peršasi išvada, jog buvusiems globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniams nuolat skiepijamas išmokto bejėgiškumo jausmas. Bejėgiškumas yra vienas iš visuomenės reikalavimų, kuris neretai moko ne galios ir autonomijos, o disciplinos, paklusnumo ir autoritarinių taisyklių laikymosi. Bejėgiškumo mokymas ir Aukos vaidmuo verčia įstaigų kaitą patyrusius asmenis manyti, kad pasaulio nebeįmanoma pakeisti.

Visuomenė – tai žmonės, kurie formuoja bendrą kultūrą, tradicijas. Visavertis narys joje galėtų tobulėti. Geri pavyzdžiai, valstybės socialinė politika, socialinio draudimo strategija galėtų būti tokia, kad kiekvienas visuomenės narys, kad ir koku elgesiu pasižymintis, kad ir kokį gyvenimo scenarijaus stilių atitinkantis, lengvai galėtų įsijungti į bendruomenę. Pozityvios socialinės adaptacijos būdai galėtų paskatinti buvusius globos namų ir socializacijos centrų auklėtinius teigiamai save vertinti, padėtų sėkmingiau socializuotis ir adaptuotis bendruomenėje, visuomenėje (Sutton, C., 1999). Visuomenė – vienas iš gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksnių. Visuomenės abejingumas, nosisukimas nuo aktualios problemos neleidžia ir buvusiam globos namų, ir socializacijos centrų auklėtiniui sėkmingai įsiliesti į visuomenę. Buvęs globos namų ir socializacijos centrų auklėtinis, bandantis vis įsitvirtinti gyvenime, su apgailėstaviu kalbėjo, jog: „Iš valstybės jokios pagalbos negaunu. Dabar man ypatingai sunku.“(BGS2)

Specialistų interviu duomenų analizė akivaizdžiai parodo, kad buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai tiek iš valstybės, tiek iš visuomenės pagalbos sulaukia nedaug.

[*Geras charakteris, geras žmogus, bet aplinka tokia, jį turėjo bendrauti su visais tokiais. Ir nežinau, kaip tai pakeisti, visuomenė mūsų tokia...*](SD2)

[*Nepatenkinti mūsų vyriausybės sprendimais. Savo problemas daugiausia stengiasi išspręsti alkoholio pagalba <...> valstybė nesirūpina, kur jis. Jis turi tik deklaruoti, kur jo buvimo vieta. Apie įdarbinimą, jie kreipiasi į darbo biržą. Biržoj, jei specialybės neturi, neturi, ką pasiūlyti. Vėl <...> pasirenka savo bendraminčių <...> turi vėl eiti ieškoti savo pragyvenimui <...> kažką nusikalstamo daryti <...> vėl degraduoja, kitų išeičių neturi. Jei jie grįžus integruoja vėl į socialinį būstą. Jau tas būstas apibrėžtas, kad čia yra vos ne kalinių. Nors jis jau atbuvęs bausmę ir jį norisi integruoti į visuomenę. Pati vyriausybė, jeigu ir suteikia apgyvendinimą jų. Uždedamas antspaudas, kad čia išskirtiniai, jie. Galėtų gyvenamosios patalpos būti bendruosiuose namuose <...> tas atskyrimas ir bendravimas su to pačio plauko žmonėmis vėl priveda: jie jau žino žargonus, elgseną, tęsia tas tradicijas, kuria įgijo pataisos įstaigoje. Ir užimtumas didžiulė problema. Jeigu jisai grįžo, nori įsidarbinti jis negali. Niekas nesidomi jo užimtumu. Kontroluojantys asmenys retkarčiai domisi kartais, kuo vertiesi. Jis išleistas iš globos namų ir pataisos įstaigos turi ieškoti, kaip išgyventi, kaip išbūti. Kaip vabzdelis išleistas. Ar tau oro užteks, neužteks. Ir artimųjų neturi <...> kitos išeities nėra. Tik tikimybė, kad jis vėl... Nes jam ten lengviau <...> negu pačiam kažko ieškotis. Ir jis jausdamas, kad jam visą laiką atsukama nugara. Įsidarbinti negali – nugara atsukama. Gyventi, ploto - lėšų neturi. Net nomuotis mažiausią plotelį*

susižino iš kur – nugara atsukama. Jie nebeturėdami jokių galimybių, net veikų nepadarę patys pasiprašo: mane uždarykite, aš būsiu pamaitintas ir galėsiu pernaktuoti.](P)

[Visi šalinasi, nes tokia mūsų visuomenė. Ypač dabar, kiekvienas užsisukęs savo problemose. Atskirtis žmonių tarpusavyje. Ir sunkus dabar tempas ir gyvenimas. Ir tautiniai bruožai. Čia susidėjo daug dalykų. Ir atinkamai sunku. Visuomenei paprasčiau, „sglaz doloj, s serdce von. O ką jiems daryti.](NŠAP)

Anot specialistų visuomenė užima labai griežtą poziciją šių asmenų atžvilgiu, mano, jog už bausmę reikia bausti ir izoliuoti, net neatsižvelgdami į tai, kad tik nepalankiai susiklostę gyvenimo įvykiai pastūmėjo jaunos žmones į destruktivią veiklą, nepaisydami to, kokios bus pasekmės, kai jie išeis. Anot policijos pareigūno, kai buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai iš šių institucijų išeina į savarankišką gyvenimą, niekam neberūpi, kas bus su jais. Toks žmogus „*turi ieškoti, kaip išgyventi, kaip išbūti. Kaip vabzdelis išleistas. Ar tau oro užteks, neužteks. Ir juo niekas nesirūpina. Ir jei artimųjų neturi <...> išeities nėra. Tik tikimybė, kad jis vėl... Nes jam ten lengviau, įkalinimo įstaigoje.* Nuteistųjų šeimų asociacijos pirmininkas apgailestavo, kad „*tokia mūsų visuomenė. Ypač dabar, kiekvienas užsisukęs savo problemose <...> sunkus dabar tempas ir gyvenimas <...> tautiniai bruožai. Visuomenei paprasčiau, „sglaz doloj, s serdce von. O ką jiems daryti.*” Visuomenės abejingumas skatina juos ir toliau gyventi “išmokto bejėgiškumo” pozicijoje.

Būsto, įsidarbinimo, pragyvenimo šaltinio problemos susideda į visumą. Policijos pareigūno nuomone, asmenys, pabuvoję ir globos įstaigoje, ir socializacijos centre, ir gyvendami savarankiškai tarsi vėl yra izoliuojami, nors „*jis jau atbuvęs bausmę ir jį norisi integruoti į visuomenę*”,. Valstybė užkerta visus kelius, suteikdama tik galimybę gyventi socialiniame būste tarsi dar kartą apibrėždama ribas. Lyg tai būtų *uždedamas antspaudas, kad čia „išskirtiniai*”. Tokie žmonės vėl atsiduria tarp panašaus likimo ir elgesio žmonių „*...tas atskyrimas ir bendravimas su to pačio plauko žmonėmis vėl priveda: jie jau žino žargonus, elgseną. Jie ir tęsia tas tradicijas, kuria įgijo pataisos įstaigoje*”.

Specialistai pažymi, kad kai kurių auklėtinių „*geras charakteris, geras žmogus, bet aplinka tokia, jisai turėjo bendrauti su visais tokiais. Ir nežinau, kaip tai pakeisti, visuomenė mūsų tokia...*“. Jų gyvenimo scenarijus nulemtas nuo vaikystės, gyvenimiškos aplinkybės pastūmėjo juos neteisingu destruktiviu keliu. Destruktyviu elgesiu buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai bando kompensuoti savo menkavertiškumo jausmą, nuslopinti nerimą. Daugelis gyvenimo nesėkmės slopina alkoholio ar kitomis psichotropinėmis medžiagomis „*jis vėl degraduoja, nes kitų išeičių neturi*“. Didžiulė problema, kad neskiriamas dėmesys jų užimtumui. Visa tai verčia juos ir vėl „sukti antrą“, trečią ratą, ir daryti „*sunkesnę nusikalstamą veiką, kad ilgiau būtų uždaryti. Juk gyvenimas kalėjime ženkliai geresnis negu bendruomenėje*”, kurioje jis nuolat stigmatizuojamas „Tu blogas”, “Tu pavojingas”.

Tyrimo duomenų analizė atskleidžia buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių savarankiško gyvenimo problemas, tokias kaip apribojimas pasirenkant gyvenamąją vietą.

Neužimtumas, darbo vietos neradimas, pragyvenimo šaltinio neturėjimas skatina šių žmonių priklausomybes, bendravimą su rizikos grupės žmonėmis, didinant nusikalstamumo galimybes. Visuomenės nuostatų šių asmenų atžvilgiu kaita, sėkminga integracija visuomenėje galėtų sušvelninti arba koreguoti gyvenimo scenarijaus, „pralaimėtojo“, „nevykėlio“ stiliaus liniją. Tuo tarpu visuomenės abejingumas, griežtumas skatina šių asmenų pozicijos “Aš nesveikas” ir “Kiti blogi” progresavimą.

3.2.4. Profesionalios pagalbos poreikis

Mintis yra audėja, audžianti ir vidinį charakterio rūbą, ir išorinius aplinkybių apdarus. (J. Allen)

Buvusiems globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniams būdingas pasyvumas, pasidavimas, rezignacija arba vadinamas išmoktas bejėgiškumas, nes jie patyrė sunkių sukrėtimų arba ilgą laiką gyveno tokiomis sąlygomis, kurių negalėjo kontroliuoti (D. Gailienė ir kt, 2002, p. 118). Šių asmenų gyvenimo scenarijaus korekcija galima įvertinus šių asmenų problemas ir pasirenkant profesionalios pagalbos būdus. Remiantis A. T. Beck (2005) pateiktu kognityvinis modeliu, labai svarbus yra auklėtinių, pasirengusių savarankiškam gyvenimui, mąstymo keitimo procesas. Kiekvienas žmogus yra sąmoninga asmenybė, galinti savo pačios pastangomis patobulinti savo gyvenimą. Kognityvinė teorija pabrėžia, jog žmogaus elgesį sąlygoja jo mintys apie save ir išorinį pasaulį. J. Sondaitės (2003, p. 98) nuomone, žmogaus siekių ir užduoties atlikimo santykis yra cikliškas ir stiprėjantis. Jei asmuo tikisi, kad jam pasiseks, jis numato tikslus, kuria planus ir labai stengiasi juos įvykdyti. Tai sustiprina sėkmės tikimybę ir kompetencijos jausmą. Patyręs sėkmę, toks asmuo dar labiau būna linkęs taikyti veiksmingas strategijas ir, atvirkščiai, asmuo, kuris yra nerimastingas arba tikisi nesėkmės, dažnai bando išvengti situacijos arba elgiasi taip, kad turėtų pasiteisinimą iš tikus nesėkmei. Toks elgesys sumažina sėkmės tikimybę, savigarbą ir dar labiau gali skatinti jaunuolį patyrusį institucinę globą ir sugriežtintą priežiūrą, taikyti neadekvačias strategijas.

Pokyčio įvaizdis. Gyvenimo scenarijaus korekcijos pagrindinis dalyvis yra pats to scenarijaus pagrindinis veikėjas, šiuo atveju buvęs globos namų ir socializacijos centrų auklėtinis. Interviu metu buvo siekiama sužinoti, tiriamųjų požiūrį į gyvenimą ir elgesio kaitą.

[Kai esi įkalinimo įstaigoje galvoji, kad daugiau nebedarysiu nusikaltimų, bet grįžti, vėl tie patys draugai. Išgėrimai, vagystės vėl prasideda iš naujo.](BGSA4)

[Po penkių metų teistumą nuima per teismą. Jei nesi įkliuvęs, nesi prisidirbęs. Ieškant darbo, žiūri į rankas. Kad nebūtų nakolkių. Kartais šarabanas važiuoja. Jis ir dabar gyvena pagal kalėjimo įstatymą. Kitų visas kūnas išmargintas nakolkėmis: datos, skorpionas.](BGSA2)

[Aš nesu maštabus žmogus, aš esu pilkoji masė. Esu biški prie tinginio. Kažkas turi postūmį duoti. Niekada nebuvau lyderis.](BGSA6)

Auklėtinių atsakymai liudija, kad jie tikrai pasirengę ir norėtų pasikeisti „kažkas turi postūmį duoti“, bet jų grįžimas į tą pačią socialinę aplinką „... grįžti, vėl tie patys draugai“, nesėkmingos darbo paieškos, jų stigmatizavimas, pastumia juos vėl nusikalstamu keliu. Iš pateiktų tyrimo duomenų pastebimas neigiamas savęs vertinimas, nematymas ateities perspektyvų. Šiuose atsakymuose stebimas pesimistinis požiūris tiek į save „esu pilkoji masė“, tiek į gyvenime susidarančias kliūtis „kartais šarabanas važiuoja“.

Specialistai labai skirtingai žiūrėjo į šių asmenų gyvenimo scenarijaus korekcijos galimybes bei susidariusias aplinkybes.

[Šiems žmonėms įmanoma padėti galima, leidžiant jiems būti tokiais, kokiais yra iš tikrųjų. Priešingu atveju, jie protestuoja. Išmokinti ribų. Gyvenk ir leisk gyventi kitiems – principą tokį išmokinti. čia ribos. Jų tokia problema, kad jie ribų nejaučia.](P)

[Nors jų ribos nuolat yra peržengiamos. Žeminimas, menkinimas, pašaipiais žodžiais ir pan.](SD1)

[Tam, kad keistis, reikia, kad žmogus pats norėtų keistis. Kad jis suprastų, kad jis nori, kad reikia jam nekitam. Ir tada padėti – toks kelias. Jei žmogus nejaučia noro. Arba sako, kad noriu, bet nieko nedarysiu. Tada nieko nebus. Bus tuščiai praleistas laikas ir iššvaistytos jėgos.](NŠAP)

[...ir yra tokių žmonių. Yra buvę keturiasdešimtmečių: kad užaugo globos namuose, po to nepilnamečių kolonija, po to į kitus kalėjimus. Paskiau 7 kartus teistas ir 20 metų įkalinimo įstaigoje praleido.](SD2)

[...prisitaiko čia. Tada bando savo taisykles. Kol apsišlifuoja. Jau socialinis darbuotojas jau mato, kad meluoja, aš čia negrįšiu ir pan. Man čia naktinė pamaina, bet nieko nebeina padaryti. Pabuvoję pataisos įstaigoje, jie grįžta į tą patį miestą, eina prie tos pačios parduotuvės, į tą patį daigiabutį ir atsinaujina visi buvę kontaktai.](SD2)

Tyrimo rezultatai parodė, jog specialistų nuomone, dirbant su buvusiais globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniais yra daug koreguotinų sričių. Nakvynės namų socialinė darbuotoja pasakoja apie elgesio bruožus, būdingus iš globos namų atvykusiems, nusikalstamu elgesiu pasižymintiems žmonėms. Tai draugų ratas, apgavystės, taisyklių nepaisymas. Yra tokių asmenų, kurie taip ir nebeišeina iš to tarsio užburto rato „... pabuvoję pataisos įstaigoje, jie grįžta į tą patį miestą, eina prie tos pačios parduotuvės, į tą patį daigiabutį ir atsinaujina visi buvę kontaktai“. Kitas nakvynės namų darbuotojas pažymėjo, jog labai reikšmingas yra buvusių globos namų ir socializacijos centrų besąlygiškas priėmimas „šiems žmonėms įmanoma padėti galima, leidžiant jiems būti tokiais, kokiais yra iš tikrųjų“, tik tada jie atkreips dėmesį į patarimus, nuorodas ir leis pakreipti jų socialinę elgseną, gyvenimo gaires kitu kampu.

Taip pat dirbantys su šiais žmonėmis darbuotojai mano, jog galima ir reikia padėti tokiems žmonėms, bet pirmiausia jie patys turi tai suprasti ir to norėti, priešingu atveju bus „tuščiai praleistas laikas ir iššvaistytos jėgos“. Profesionali pagalba bus šiems asmenims priimtina ir efektyvi, jeigu jie sąmoningai sieks savo gyvenimo scenarijaus korekcijos. Labai svarbu būtų juos tiesiog „išmokinti ribų. Gyvenk ir leisk gyventi kitiems“. Didžiausia jų problema, kad jie atsidūrę daugelyje nuo jų nepriklausančių ir juos žlugdančių gyvenimo situacijų, nebejaučia ribų, kurių nederėtų peržengti. Nors

specialistai su apgailestavimu kalbėjo apie tai, kad buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių nuolat „... yra peržengiamos. Žeminimas, menkinimas, pašaipiais žodžiais...“. Tai slopina troškimą keistis, bet iššaukia keršto, gynybos pozicijas.

Iš atliktos tyrimo duomenų analizės galima spręsti, kad profesionali pagalba yra reikalinga ir svarbi, koreguojant buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijų. Pirmiausia, reikėtų skatinti jų pasitikėjimą savimi, jų supratimą, kad jie turi keisti savo mąstymą ir suteikti galimybę sau. Daugeliu atveju stebima apatija ir motyvacijos stoka, kurią lemia tai, kad šių asmenų ribos taip pat nuolat peržengiamos. Jie jaučiasi menkinami ir žeminami. Tai išprovokuoja priešišką, gynybinę poziciją aplinkinių žmonių atžvilgiu, dėl tos priežasties atsisakoma pagalbos. Pagalba gerinant savęs vertinimą, padėtų suvokti aplinkinius kaip siekiančius padėti. Pagalba pakeisti jų nuostatą „Aš blogas ir Kiti blogi“ į priešingą.

3.2.5. Socialinio darbuotojo vaidmuo

„Pirmoji pagalba pašalpa. Ir turi pats eiti ieškoti darbo. Bet pasižiūri, kad iš pataisos įstaigos ir nenori priimti...“ (BGSA1)

Socialinio darbuotojo vaidmuo yra labai svarbus, siekiant koreguoti buvusio globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijų, pradedant savarankišką gyvenimą ir įveikiant per gyvenimišką patyrimą nesąmoningai įdiegtas programas, netinkamus sprendimus. Socialinio darbuotojo pagrindinis uždavinys turėtų būti - padėti tokiam asmeniui pajusti savo vertę, kad jis labiau pasitikėtų savimi, pereitų į nuostatą „Aš geras“ ir „Kiti geri“, pajustų, jog geras elgesys turi privalumų. Svarbu ugdyti institucijų kaitą patyrusių probleminio elgesio asmenų gebėjimus, kurie gerintų santykius su aplinkiniais žmonėmis, tuo pačiu padėtų išlyginti turimus socialinės ir kultūrinės patirties trūkumus, taip pat svarbu sudaryti vienodas socialinės patirties galimybes. Tik taip bus galima išvengti socialinės adaptacijos visuomenėje sunkumų (Juodaitytės, A., 2000, p 97).

Pasak L. C. Johnson (2003), socialinio darbuotojo profesija – tai darbas, kurio tikslas padėti žmogui, susidūrusiam su sunkumais, rasti išeitį. Specialistų ir auklėtinių interviu metu buvo domėtasi, ar iš socializacijos centro grįžęs vaikas globos namuose jaučiasi saugus bei suvokia, jog esant būtinybei gali prašyti/prašo globos įstaigos pagalbos.

Auklėtiniai savo pasisakymuose kalbėjo apie tai, kaip jiems pavyko ar nepavyko įveikti iškilusius sunkumus. Praeitais gyvenimo kelias neretai paženkлина ateitį ir užkerta kelią tolimesniam sėkmingam prisitaikymui gyvenime.

[Pirmoji pagalba pašalpa. Ir turi pats eiti ieškoti darbo. Bet pasižiūri, kad iš pataisos įstaigos ir nenori priimti, bet ir truputį kas, iškart lauk ir viskas.] (BGSA1)

[Tatuiruotės išduoda.](BGSA3)

[*Dar dabar naktim sapnuoju košmarus iš įkalinimo įstaigų. 19 metų ne iš kart, 6 kartus teistas: 7, 3 metai ir panašiai.*] (BGSA4)

Auklėtinių tyrimo duomenų analizė dar kartą parodo, kad šiems asmenims tikrai nėra lengva įveikti išskylančius sunkumus. Darbo ieškojimas, pataisos įstaigų patirtis „tatuiruotės išduoda“ neleidžia sėkmingai kurti savo gyvenimo. Per visus amžiaus tarpsnius pakreipta gyvenimo scenarijaus vaga tarsi nepaleidžia iš savo „ribų“, valstybės ir pagalba tik minimali. Nedėkingai susiklosčiusios gyvenimo aplinkybės palieka šiuos asmenis tarsi likimo valiai, todėl dažniausiai grįžtama į nusikaltimais paženklintą kelią. Socialinio darbuotojo profesionalus - asmens ir jo situacijos suvokimas, socialinės pagalbos būdų numatymas, socialinio tinklo palaikymo organizavimas galėtų įtakoti šių asmenų gyvenimo scenarijaus korekcijos pradžią.

Specialistų buvo teirautasi, kokios valstybinės ir socialinės pagalbos sulaukia buvę institucijų auklėtiniai.

[*Vyriausybė. Sodra skylėta. Darbo birža didesnę dėmesį skiria Europos lėšomis švietėjiškai veikla, perkvalifikavimui, bet šitos lėšos visai nesijaučia, kad būtų skiriama tokiems. Reikėtų juos apmokyti amato ar į viešuosius darbus skirti. Aš nematau tos skatinamosios integracijos priemonių <...> manau reikėtų ir darbdavius skatinti, kad būtų suinteresuoti. Aišku, reikalinga sustiprinta kontrolė. Geriausia, kad būtų darbdaviai skaitinami per mokesčių mažinimą.*](P)

[*Jei resocializacijos procesas neįvyksta ir jis nepradeda normalaus gyvenimo <...> vėl tada jie pastūmiami link nusikaltimo, nes negalėdami įsitvirtinti gyvenime, jie tampa pikti ir stengiasi išgyventi savais būdais: iš vaikų atima mobilius, kišenpinigius, rankinukus, įvaro peilį ar duoda su buteliu per galvą. Įstatymai yra tarsi sutvarkyti. Tas pats Probacijos įstatymas, bet jis neveikia. Teisingumas, teisės aktai ir teisybė yra visiškai skirtingos sąvokos.*](NŠAP)

[*Yra vienas klientas norėdamas darbo ėjo su tuo pažymėjimu. Iš pradžių visi sakė, kad iš zonos mums nereikia, bet paskui priėmė. Bet jis pats išgėrė, dėl to buvo pašalintas iš nakvynės namų ir iš darbo. Po šiai dienai nežinoma jo buvimo vieta. Bando įsidarbinti, bet grįžta į tą patį, paslydę. Kartais net nesisako, kad yra iš ten, nes matosi iš dantų, veido, tatuiruočių.*] (SD2)

[*Dėl darbo socialiniai darbuotojai daugiausia raginame. Kad įsidarbintų. Spausdiname skelbimus. Skelbimus atspausdiname, raginame patiems skambinti, net prie mūsų. Su užimtumu įstaigoje - didžiausia problema. Labai trūksta vietos. Sunku sudominti, motyvuoti. Jei sudomini, klausia kiek mokės. Už kiek man čia parduoti daiktelių pagamintą. Man už tai nemoka.*] (SD1)

Specialistai taip pat apgailestavo, jog tokie globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai yra tarsi paliekami be konkrečios, efektyvios pagalbos, nes valstybės ekonomika neleidžia to daryti. Jų praeitis yra paženkliniusi net jų išvaizdą: tatuiruotės, dantys, veido bruožai. Visa tai nepraeina be pasekmių, akcentavo Nuteistų šeimų asociacijos pirmininkas „*Nori dirbti, bet neranda darbo <...> Čia ir yra klausimas, kaip tas antras ratas baigsis, ar resocializacijos procesas įvyks ir jis pradės normalų gyvenimą. Jei tai neįvyksta vėl tada jie pastūmiami link nusikaltimo, nes negalėdami įsitvirtinti gyvenime, jie tampa pikti ir stengiasi išgyventi savais būdais*”. Policijos pareigūno nuomone, darbo vietų sukūrimas, suteikimas galimybės persikvalifikuoti būtų tinkama pagalba. Nes šiuo metu, ieškodami darbo, jie atsidaužia tarsi į sieną ir taip vėl praranda motyvaciją. Skatinamas jų

pasyvumas, rezignacija, išmoktas bejėgiškumas. Palaikoma „išlaikytinio“ pozicija žemina asmens savigarba.

Socialinio darbo atstovai turėtų rūpintis, domėtis kiekvienu žmogumi, laikydamiesi savo pagrindinių vertybinių nuostatų – individualumo, pagarbos asmeniui, neteisimo, empatiškumo, konfidencialumo (Leliūgienė, I., 2002, p. 49). Nuteistųjų šeimų asociacijos pirmininkas atkreipia dėmesį, kad dabartiniais laikais įstatyminė bazė sutvarkyta kokybiškai, kurioje numatyta atsižvelgti į asmenį, į aplinkybes, numatyti konkretūs pagalbos būdai. Bet jie neveikia „*Įstatymai yra tarsi sutvarkyti. Tas pats Probacijos įstatymas, bet jis neveikia*“, nes viskas atliekama tik formaliai.

Nakvynės namų socialinis darbuotojas teigia, jog „...*problema niekur nedings, su ja reikia dirbti.*“ Labai svarbus yra socialinio darbuotojo kaip konsultanto, tarpininko tarp institucijų vaidmuo. Plungės socialinė darbuotoja dalijosi savo darbo patirtimi, jog „*su užimtumu nakvynės namuose - didžiausia problema. Nenori. Sunku sudominti, motyvuoti. Jei sudomini, klausia kiek mokės. Už kiek man čia parduoti daiktelių pagamintą. Labai trūksta vietos. Man už tai nemoka.*“ Socialinio darbuotojo profesinis gebėjimas - įgalinti asmenį, išklausyti, suprasti, galėtų paskatinti auklėtinius išbandyti naujas veiklos formas, kuriose jie patirtų pasitenkinimą savo sėkmingais rezultatais. Tai didintų jų pasitikėjimą savimi ir keistų jų neigiamas nuostatas savo ir aplinkinių atžvilgiu.

Socialinis darbuotojas turėtų imtis iniciatyvos ir sulaužyti kai kurias socialines ribas. Atsargus, švelnus fizinis kontaktas ranka, apkabinimas kartais geriau nei ištartas žodis. Asmuo jaučia nuoširdų artumą, domėjimąsi juo (Vesterdal, A., 1998). Socialinių darbuotojų nuoširdus dėmesys, pozityvus požiūris galėtų būti tinkama, gera emocinė parama kelias priežiūros įstaigas perėjusiam asmeniui.

[Konfliktinėse situacijose būna ir balsas pakeltas, budėtojai įsikiša, policiją iškvietėm. Susidūriame su pakeltu balsu, keiksmazodžiais.](SD1)

[Ta riba labai greitai persižengia. Tie klientai nejučia priartėja: laiko dukra, žmona ir pan. Bet konfliktai leidžia vėl ta atstumą padaryti. Sunku laviruoti tarp to artimo ryšio. Jie klientai greitai atpažįsta, ką prie kokio darbuotojo galima daryti. Svarbu profesinis atstumas.](SD2)

Specialistų interviu duomenys atskleidžia, jog su globos namų auklėtiniais, parvykusiais iš socializacijos centro ir vėliau patekus į suaugusiųjų pasaulį, kyla nemažai bendravimo sunkumų. Tokie asmenys pasižymi agresyvumu, nenoru bendrauti, įtarumu, nepasitikėjimu. Bet tuo pačiu jie ieško kontakto. Socialinė darbuotoja interviu metu dalinosi, jog vis dėlto yra svarbu išlaikyti profesinį atstumą, kad galėtų suteikti profesionalią pagalbą, išlaikant autoritetą jų akyse ir taip pat neprarasti jų pasitikėjimo. Buvę globos namų auklėtiniai su savo per patirtį įgytu padidintu jautrumu ir intuicija nuolat stebi darbuotojus ir bando jų ribas. Pakankamai išlaikyta pusiausvyra galėtų padėti rasti socialinės pagalbos būdus. Socialinio darbuotojo kompetencija, profesinis stabilumas galėtų ir klientams padėti pajusti iš naujo savo vertę, tai keistų jų santykį su socialine aplinka ir elgesį.

Tyrimo duomenys atskleidė, jog auklėtiniams, kuriems reikalinga ypatinga socialinė pagalba, bet daugelis asmenų, patyrusių globos, priežiūros institucijų kaitą mano, kad geriausia pasitikėti tik savimi. Socialinės pagalbos poreikis egzistuoja, bet neretai, šių žmonių gynybinė pozicija pasireiškia ignoravimu, bet kokios pagalbos atmetimu. Šie asmenys turi didžiulį poreikį „išsakyti“, bet reikalingas profesionalus gebėjimas, skatinantis pozityviam, atviram bendravimui. Socialinis darbuotojas yra tas asmuo, kuris pagal savo pareigybes galėtų pastebėti reikalingus socialinės pagalbos žmones ir daryti kompleksinį poveikį.

Apibendrinant galima teigti, jog socialinė pagalba auklėtiniams yra būtina. Valstybės politika šiuo sunkiame šalies ekonomikos laikotarpiu nepakankamai pajėgi padėti į sudėtingą padėtį pakliuvusiems buvusiems globos namu ir socializacijos centru auklėtiniams, ypatingai pradedantiems savarankišką gyvenimą. Šioje situacijoje ypatingą vaidmenį gali suvaidinti nevyriausybinės organizacijos ir jų savanoriai, kurie vadovaujami profesionalių socialinių darbuotojų suteiktą realią pagalbą. Socialinis darbuotojas, kaip konsultantas ir tarpininkas, galėtų padėti tokiems asmenims, ieškantiems socialinės paramos, atstovauti jos viešoje erdvėje, padedant užsitikrinti pragyvenimą, laikytis teigiamų nuostatų aplinkinių atžvilgiu.

Viso atlikto tyrimo duomenų analizė atskleidė, tai jog gyvenimo scenarijaus programavimas prasideda jau nuo ankstyvos vaikystės. Vaizdinio apie save formavimasis lemia kokią nuostatą savo ir kitų žmonių atžvilgiu užims asmuo. Jei vaikas netenka tėvų globos, patenka į globos įstaigą, po to už netinkamą elgesį atsiduria socializacijos centre, jo gyvenimo scenarijus kuriamas ne tik tėvų, brolių, seserų, kitų giminaičių, bet ir globos įstaigų, socializacijos centrų darbuotojų, bendraamžių. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių nematomos gyvenimo scenarijaus struktūros formuojasi per visus amžiaus tarpsnius: ankstyvosios, vėlyvosios vaikystės, jaunystės. Sprendimai padaryti vaikystėje, ryškiausi personažai, tėvų / globėjų reagavimas į jų jausmus, elgesį, patirtos, baimės, išgyventi košmarai ir daugelis kitų dalykų nulemia jų nuostatas aplinkinių atžvilgiu ir elgesio bruožus. Senatvės įvaizdis, suvokimas apie gyvenimo pabaigą leidžia daryti išvadas, kad daugelis buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių atsiduria „pralaimėtojo“ arba „nevykėlio“ gyvenimo scenarijaus rėmuose. Negatyvi patirtis resocializacijos metu iškreipia tokio asmens savivertę ir santykį su jį supančiu pasauliu. Tai nulemia jo neigiamas nuostatas „Aš blogas“ ir „Kiti blogi“.

Tyrimo duomenis atskleidė, jog buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių, kaip asmenybės kryptingumas, pažymėtas vertybių orientacijų skurdumu, pirmenybė teikiama materialinėms vertybėms, kurios užpildo jo vidinę tuštumą, meilės, emocinio, artimo ryšio trūkumą. Asmenybės vidinis pasaulis bei asmenybės struktūros elementų pokyčius – vienas iš veiksmų, kurie galėtų nulemti šių auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekciją. Tai įmanoma per iniciatyvumą,

motyvacijos skatinimą, per savo kaip asmens „Aš svarbus“, „Aš ypatingas“, „Aš sveikas“ suvokimą. Buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių santykis su artimąja aplinka paženklintas įtarumu, atsargumu, jie laiko distanciją nuo aplinkinių žmonių, ypač darbuotojų. Šių asmenų socialiniame tinkle atsidūria panašaus likimo, panašaus elgesio draugai bei pažįstami, kurie vėl patraukia jauną savarankiškam gyvenimui pasirengusį žmogų į destruktivią, nusikalstamą elgesį. Socialinio tinklo palaikymas, pozityvus santykis su reikšmingais jiems žmonėmis galėtų sušvelninti gyvenimo scenarijaus įtaką.

Visuomenės narių abejingumas bei užimama pozicija, jog už netinkamą elgesį - reikia bausti, izoliuoti - neretai atneša nepataisomą žalą bręstančiai asmenybei, tuo pačiu ir visuomenei. Nuo to su kokia nuostata jis įžengs į suaugusių pasaulį „Aš geras“ ir „Kiti geri“ ar priešingai „Aš blogas“ ir „Kiti blogi“ priklausys jo integracija visuomenėje - jis neš naudą ar priešingai, savo destruktivią elgseną bus pavojingas sau ir aplinkiniams. Sveikas visuomenės narių požiūris, be stigmatizavimo, be įspraudimo į „tam tikro suvokimo“ rėmus šių asmenų atžvilgiu galėtų atverti kelį šių asmenų gyvenimo scenarijaus korekcijai.

Siekiant buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus korekcijos yra labai svarbus sisteminis požiūris į žmogų. Žmogus kaip sistema kitų sistemų apsuptyje. Siekiant sėkmingo funkcionavimo visos sistemos dalys turi darniai papildyti viena kitą. Gyvenimo scenarijaus kodavimas prasideda nuo pirmų dienų ir vyksta per visus amžiaus tarpsnius. Suaugusio žmogaus gyvenime pasireiškia kuriančia arba griaušančia jėga. Bet atlikus kruopščią šių asmenų gyvenimo scenarijaus analizę, priimtus sprendimus, išgyventus košmarus, gyvenimo tarpsnių lūžius, brandaus amžiaus ir senatvės įvaizdžius, galima matyti asmens užimtą poziciją ir kokiu keliu pakryps jo likimas. Įvertinus situaciją, galima juos įtakoti ir keisti. Ryškūs žmogaus gyvenimą įtakojantys veiksniai: socialinis tinklas, visuomenė daugeliu atveju tik skatina šios neigiamos nuostatos progresavimą. Buvę globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniai profesionalios pagalbos sulaukia nedaug. Nors dabartiniai teisės aktai numato pozityvios socializacijos gaires, bet praktikoje funkcionuoja tik formaliai. Socialinio darbuotojo nešališkas atsidūrimas šalia institucijų kaitą patyrusio asmens ir pradėjus savarankišką gyvenimą, atstovavimas, koordinavimas, socialinės pagalbos formų organizavimas galėtų apjungti ir įtakoti gyvenimo scenarijaus korekciją per veiksnius tokius savęs kaip asmens suvokimas, požiūrį į aplinkinius, siunčiamų signalų iš socialinės aplinkos teisingą suvokimą, socialinio tinklo reorganizavimą, visuomenės narių nuostatų keitimą, socialinės pagalbos formų efektyvinimą. Tai galėtų padėti šiems žmonėms nutraukti per gyvenimo skaudžią patirtį susiformavusią gyvenimo scenarijaus programą ir sukurti savo asmeninę „pjesę“.

Tyrimo metu buvo nustatyta, kad gyvenimo scenarijaus korekciją galima pasiekti, atsižvelgiant į svarbiausius žmogaus gyvenimą lemiančius veiksnius: savęs suvokimą, požiūrį į aplinkinius, socialinį

palaikymą, išitraukimą į visuomenę, profesionalią pagalbą bei reikšmingą socialinio darbuotojo vaidmenį. Darbo hipotezė pasitvirtino, nes šiuo metu visi šie veiksniai nepadeda, o priešingai skatina buvusius globos namų ir socializacijos centrų auklėtinius laikyti neigiamos nuostatos ir tai įtakoja jų socialinę elgseną.

IŠVADOS

1. Globos namų auklėtinių raidą apsunkina tėvų globos netektis, besikeičiantys globėjai. Išryškėja neigiamos vaiko asmenybės savybės: uždarumas, kaltės jausmas, atstūmimo baimė, žemas savęs vertinimas. Negatyvios asmenybės savybės, neigiamas bendraamžių grupės poveikis, globos namų gyvenimo ritmas gali skatinti globos namų auklėtinio nusikalstamą elgesį, už kurį jis gali būti išsiųstas į socializacijos centrą. Socializacijos centre, remiantis įstatymine baze, siekiama jauno žmogaus resocializacijos tikslo. Bet vaikui socializacijos centre sunku perimti pozityvius elgesio modelius, nes jo bendraamžiai pasižymi negatyviu elgesiu, o centro darbuotojų profesiniai vaidmenys prieštaringi.
2. Gyvenimo scenarijus kuriamas viso gyvenimo eigoje, stebint socialinės elgsenos modelius. Tai nulemia kiekvieno žmogaus savęs vertinimą ir santykį su socialine aplinka, teigiamą ar neigiamą poziciją aplinkinių žmonių atžvilgiu bei jo elgesio modelius. Vaikui netekus tėvų globos, jo psichinė, dvasinė pusiausvyra, santykiai su socialine aplinka yra sutrikdomi. Jam būdingos neigiamos savybės: nepasitikėjimas savimi ir aplinkiniais, nerimastingumas, abejingumas, motyvacijos, aktyvumo stoka, neigiamos nuostatos aplinkinių atžvilgiu, vertybinių orientacijų sutrikimai. Gyvenimo scenarijaus korekcijos veiksniai: asmenybės struktūra, požiūris į save ir į aplinkinius, socialinė elgsena yra svarbūs, keičiant buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinio gyvenimo kokybę. Profesionali pagalba gali įtakoti jų gyvenimo scenarijaus korekciją, pasirenkant sveikos asmenybės „Aš geras ir kiti geri“ poziciją.
3. Remiantis tyrimo duomenimis, buvusių globos namų ir socializacijos centrų auklėtinių gyvenimo scenarijaus kodavimas vyksta per visus amžiaus tarpsnius. Tėvai, įstaigų darbuotojai formuoja jų Aš įvaizdį. Stebimi aplinkinių elgesio modeliai, vaiko priimti sprendimai, patirtos baimės, resocializacijos proceso trūkumai, negatyvi bendraamžių įtaka skatina įsitvirtinti neigiamai „Aš ir kiti aplinkoje“ nuostatai. Pradėję savarankišką gyvenimą, jie laikosi saugaus atstumo nuo aplinkinių, užimdami gynybinę poziciją, pasireiškiančią nepasitikėjimu, agresyvumu. Šių asmenų socialinis tinklas, visuomenės užimama abejingumo, stigmatizavimo pozicija dar labiau skatina jų kaip „pralaimėtojo“ ar „nevykėlio“ gyvenimo scenarijų. Dabartiniai teisės aktai numato pozityvios socializacijos gaires, kurios funkcionuoja tik formaliai. Gyvenimo scenarijaus korekcija galima, atsižvelgiant į svarbius žmogaus gyvenimo veiksnius: asmenybės vidinio pasaulio, požiūrio į

aplinkinius kaitą, adekvatų siunčiamų signalų iš aplinkos priėmimo skatinimą, socialinio tinklo reorganizavimą, visuomenės narių nuostatų šių asmenų atžvilgiu keitimą, įsitraukimą į visuomenę, profesionalią pagalbą bei reikšmingą socialinio darbuotojo vaidmenį. Tai galėtų padėti šiems žmonėms pakeisti per gyvenimo skaudžią patirtį susiformavusią gyvenimo scenarijaus programą.

REKOMENDACIJOS

1. Specialistams ir socialiniams darbuotojams, dirbantiems su buvusiais globos namų ir socializacijos centrų auklėtiniais :

- paskirstyti savo darbo laiką, kad būtų sudarytos maksimalios galimybės individualaus socialinio darbo modelio taikymui su šios grupės asmenimis, siekiant labiau pažinti jų problemas bei padėti jas spręsti;
- taikyti kuo įvairesnius darbo metodus;
- padėti suvokti savo problemas ir jas spręsti;
- teikiant socialinę pagalbą, plėtoti šių asmenų socialinius įgūdžius;
- ugdyti savo profesinę kompetenciją, plečiant darbo su šiais asmenimis metodines žinias, dalyvauti kvalifikacijos kėlimo kursuose, seminaruose ir konferencijose.

2 Nuteistųjų šeimų asociacijos darbuotojams ir savanoriams:

- organizuoti buvusių nuteistųjų elgesio kontrolę bei priežiūrą;
- tarpininkauti ir konsultuoti, padedant savarankiškai įsitvirtinti gyvenime: profesinio pasirengimo, persikvalifikavimo, būsto, užimtumo, gyvenimo planų numatymo klausimais;
- organizuoti socialinio tinklo palaikymą;
- sukurti aktyvų bendradarbiavimo tarp organizacijų tinklą, organizuojant socialinę pagalbą buvusiems globos ir socializacijos centrų auklėtiniams ir nuteistiesiems, pradedantiems savarankišką gyvenimą;
- rengti aktualias prevencijos programas;
- skatinti įsitaikimą į bendruomeninę, visuomeninę veiklą ;
- inicijuoti per žiniasklaidos priemones visuomenės narių nuostatų šių asmenų atžvilgiu keitimą.

LITERATŪRA

1. Abramavicius, A., Baranskaitė, A., Čepas, A. ir kt. (2004). *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
2. Aramavičiūtė, V. (2009). Šiuolaikinio žmogaus socializacija Juozo Vaitkevičiaus socialinėje pedagogikoje. *Acta Paedagogica Vilnensia*. Mokslo darbai, ISSN 1392-5016. Vilnius, p. 163-173.
3. Bagdonas, A. (2001). *Socialinis darbas Lietuvoje raidos, praktikos ir akademinis aspektas*. STEPP. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija.
4. Barkauskaitė, M., Juodkaitė, D. (1998). Smurtiniai nepilnamečių nusikaltimai. *Ugdymo problemos*, IV (XXXI), p. 171-193.
5. Beck, J. S. (2008). *Kognityvinės terapijos pagrindai*. Lietuvos kognityviosios ir elgesio terapijos draugija. Kaunas.
6. Beck, A. T. (2005). *Kognityvinė terapija ir emociniai sutrikimai* (vert. iš angl.). Vilnius: Vilniaus spauda.
7. Berger, P. L., Luckman, T. (1999). *Socialinės tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas* (vert. iš angl.). Vilnius: Pradai.
8. Berne, E. (2010). *Žaidimai, kuriuos žaidžia žmonės: žmogiškųjų santykių psichologija* (vert. iš angl.) Vilnius: Vaga.
9. Bitinas, B., Žydžiūnaitė, V., Rupšienė, L. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
10. Bogdanova, V., Švedaitė-Sakalauskė B. (2010). Egzistencialistinė paradigma socialiniame darbe: ribos ir galimybės. *Acta Paedagogica Vilnensia*. p. 9–19.
11. Bulotaitė, L. (2009). *Priklausomybių anatomija*. Vilnius: Tyto Alba.
12. Bagdonas, A. (2001). *Socialinis darbas Lietuvoje raidos, praktikos ir akademinis aspektas*. STEPP. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija.
13. Dirgėlienė, I. (2010). Edukaciniai aspektai socialiniame darbe: bendruomeninio įgalinimo aspektu. *Acta Paedagogica Vilnensia*. Mokslo darbai, ISSN 1392-5016. Vilnius, p. 172-180.
14. Eidukevičiūtė, J. (2003). Socialinio darbo mokomoji praktika universitetinėse studijose. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. Kaunas: Vytauto didžiojo universiteto leidykla, 4 (2).

15. Gailienė, I., Bulotaitė, L., Sturlienė, N. (2002). *Asmenybės ir bendravimo psichologija: vadovėlis XI-XII klasėms*. Vilnius: Tyto alba.
16. Girdzijauskienė, S. (2006). *Kokybinis interviu. Metodiniai nurodymai*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
17. Firsovas, M. V. (2007). *Socialinis darbas: profesinės veiklos įvadas*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
18. Foucault, M. (1998). *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
19. Herm, S. (2004). „Sunkūs“ vaikai: praktiniai patarimai auklėtojams ir tėvams. Vilnius: Alma Litera.
20. Išoraitė, M. (2005). *Socialinių paslaugų administravimas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Leidykla „Saulelė“.
21. Ivanauskienė, V., Jurkevičiūtė, J. (2005). Paauglių požiūrio į savo klasės atstumtuosius ypatumai. *Socialinis darbas*, 4(2), p. 78-85.
22. Janušauskaitė, G. (2008). Gyvenimo kokybės tyrimai: problemos ir galimybės. *Filosofija. Sociologija*. Nr. 4, p. 34–44
23. Johnson, L.C. (2003). *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris* (vert. iš angl.). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
24. Jonutytė, I. (2007). *Savanorystė socialinio ugdymo sistemoje: monografija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
25. Juodaitytė, A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: UAB „Petro ofsetas“.
26. Juodraitis, A. (2002). Psichosocialinės asmenybės raidos pokyčių tendencijos: delinkventinis elgesys ir prognozės. *Socialinis darbas*, 1 (1), p. 89-97.
27. Juodraitis, A. (2004). *Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika: mokomoji knyga*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
28. Jovaiša, L. (2001). *Ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius: Agora.
29. Jovaiša L. (2009). *Profesinio orientavimo ir konsultavimo psichologija*. Vilnius: Agora.
30. Jucevičienė, P. (2007). *Besimokantis miestas: monografija*. Kaunas: Technologija.
31. Jusienė, R. (2007). „Sunkūs“ paaugliai arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai. Iš Česnaitytė, I. (Red.). (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika: metodinis leidinys*.
32. Kaffemanas, R. (2004). Globos institucijų ugdytinių vertybinės socializacijos bruožai. *Ugdymo psichologija*, 11-12, p. 156-162.
33. Kalpokienė, V. (2005). Paauglių raida ir psichikos sutrikimai ego psichologijos požiūriu. *Psichologija*, ISSN 1392–0359, p. 75-85.
34. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

35. Karmaza, E. (2007). Vaiko raida. Iš Česnaitytė, I. (Red.). (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*: metodinis leidinys. [žiūrėta 2013-03-07]. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/lit/pub/pub048/pub048>.
36. Kavaliauskienė, V. (2005). Socialinio darbo, kaip pagalbos žmogui profesijos, raidos aspektai. *Acta Paedagogica Vilnensia*. Mokslo darbai, 15 tomas. Vilnius, p. 230-239.
37. Kvieskienė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija*: monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
38. Kučinskas, V., Kučinskienė, R. (2000). *Socialinis darbas švietimo sistemoje: teoriniai aspektai*: studijų knyga. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
39. Lazdauskas, T., Pileckaitė-Markovienė R (2007). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų gyvenančių globos įstaigose, savivertės ir mokyklinio nerimo ypatumai. *Pedagogika*, 88, p. 124-130.
40. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.
41. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*: vadovėlis. Kaunas: Technologija.
42. Lengvinas, D. (2009). Nepilnamečių resocializacija – aktuali ugdymo problema. *Tiltai*, 1 (46), p. 71-82.
43. Lemme, B. H. (2003). *Suaugusiojo raida* (vert. iš angl.). Kaunas: Poligrafija ir informatika.
44. Liaudinskienė, G., Leliūgienė, I. (2007). Nepilnamečių resocializacija – anachronizmas, utopija ar iššūkis šiuolaikiniams socialiniams mokslams? *Pedagogika*, 88, p. 106-115.
45. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. // *Valstybės žinios*, 2006, 17-589.
46. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas. // *Valstybės žinios*, 2012, 4-108.
47. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. // *Valstybės Žinios*, 2000, 75.
48. Lietuvos Respublikos įstatymas. *Bendrieji valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatai*. // *Valstybės Žinios*, 2002, 68-2789.
49. Lietuvos Respublikos įstatymas. *Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai*. // *Valstybės žinios*, 2002, 68-2798.
50. Lietuvos Respublikos Konstitucija. // *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
51. Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymas. // *Valstybės žinios*, 2000, 58 – 1702.
52. Lietuvos Respublikos Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. // *Valstybės žinios*, 2007, 80-3214.
53. Linkaitytė G., Širvaitytė V. (2000). Nuolatinio mokymosi gebėjimai ir juos veikiančios sąlygos. *Suaugusiųjų švietimas dabarčiai ir ateičiai*. *Straipsnių rinkinys*. ISBN 9986-501-50-4 Kaunas, p. 52 – 57.
54. Maslow, A. H. (2006). [*Motyvacija ir asmenybė*](#). Vilnius: Apostrofa.

55. Milašiūnas, R. (2004). *Psichoanalizė. 100 klausimų ir atsakymų*. Leidykla: Tyto alba.
56. Merkys, G., Ruškus, J., Juodraitis, A. (Red.). (2002). *Nepilnamečių resocializacija: priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija Lietuvoje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
57. Morkūnienė, J. (1995). *Humanizmas: filosofinės teorijos metmenys*. Vilnius: „Baltic ECO“ leidybos centras.
58. Nepilnamečių justicijos 2009-2013 metų programa. (2009). [žiūrėta 2013-03-25]. Prieiga per internetą: http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.dok_priedas?p_id=33778.
59. Pabedinskienė, R., Černiauskas, R. (Red.). (2007). *Kelias link savarankiško gyvenimo*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
60. Peleckienė, J. (2007). Nepilnamečių nusikalstamumo socialiniai veiksniai. *Magistro diplominis darbas*: Vilniaus pedagoginis universitetas.
61. Paulauskas, R. (2010). Leono Jovaišos asmenybės koncepcija: lyginamoji analizė. *Acta Paedagogica Vilnensia*. Mokslo darbai, ISSN 1392-5016, p. 57-68.
62. Piesliakas, V. (1980). *Švelnesnės negu istatymo numatyta bausmės skyrimas*. Socialistinė teisė. Nr. 2.
63. Piesliakas, V. (2006). *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Vilnius: Justitia .
64. Pivorienė, J. (2007). Atvejo vadyba socialinio darbo metodikoje. *Socialinis darbas*, 6(1), p. 68-75.
65. Polukordienė, K.O. (2008). *Krizių intervencija: knyga profesionalams ir smalsiems*. Vilnius: Vaistų žinios.
66. Prakapas, R., Katinaitė R. (2008). Nuteistųjų vaikų resocializacija: socialinė komunikacija ir edukacinių lūkesčių realizavimas. *Socialinis ugdymas. Socialinis darbas ir ugdymas*, ISSN 1392-9569. p. 81-92.
67. Radzevičienė, L. (2002). Edukacinės ir institucinės aplinkos sąveika, ugdant kūdikių namų auklėtinius. ISSN 1392-0340. *Pedagogika*, p. 90 – 96.
68. Radzevičienė, L. (2003). *Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, psichosocialinė raida*: mokomoji knyga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
69. Rimkus, V. (2007). Socialinės kontrolės ir palaikymo dermė, kaip nusikalstamumo prevencijos šeimoje prielaida. *Tiltai*, 1 (38), p. 37-54
70. Robichaud, Maria, G. R. (2007). *Vaikas kenčia pažeminimus mokykloje* (vert. iš pranc.). Vilnius: Baltos lankos.
71. Skiecevičius, P., Žydžiūnaitė, V. (2007). Socialiniai gebėjimai kaip pozityvios ir negatyvios paauglių konkurencijos prielaida: dualumo raiška. *Internetinis žurnalas. Socialiniai mokslai*, 3. [žiūrėta 2013-03-05]. Prieiga per internetą: <http://info.smf.ktu.lt/Edukin/zurnalas/lt>.

72. Steiner, C. M. (2010). *Scenarijai, kuriais gyvea žmonės: transakcinė gyvenimo scenarijaus analizė* (vert. iš angl.). Vilnius: Vaga.
73. Sutton C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija* (vert. iš angl.). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
74. Vaičekauskaitė, R., Acienė, E. (2007). *Mokslinių darbų rengimo metodinės rekomendacijos socialinio darbo bakalauro ir magistrų programų studentams*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
75. Vaiko teisių padėtis Lietuvos stacionariose globos ir ugdymo įstaigose. *Tyrimų ataskaita*. (2006). [žiūrėta 2013-02-15]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded>.
76. Vaitkevičius, J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Egalda.
77. Valickas, G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: LTA.
78. Vitkauskaitė, D. (2001). *Teoriniai socialinio darbo modeliai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
79. Wagner, H. (2010). Gyvenimo prasmės ieškos aspektai socialinio darbo kontekste. *Acta paedagogica Vilnensia*, p. 29–31.
80. Tarptautinių žodžių žodynas (2010). [žiūrėta 2013-04-25]. Prieiga per internetą: <http://www.tzz.lt>.
81. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimo metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras.
82. Tijūnėlienė, O., Virbalienė, A. (2006). *Mokslinės tikrovės pažinimas: apklausos metodas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
83. Trimakas, K. A. (1997). *Asmenybės raida gyvenime*. Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla.
84. Trimakas, K. A. (2005). *Motina ir tėvas dukros ir sūnaus patirtyje*. Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla.
85. Žemaitytė, I., Čiurinskienė, D. (2004). Nuteistųjų požiūris į dalyvavimą socialinėse programose kaip resocializacijos galimybę. *Socialinis darbas*, 3(2) p. 43-51.
86. Žemaitytė, I., Jankauskienė, L. (2008). Vaikų globos namų auklėtinių profesinis informavimas kaip karjeros planavimo veiksnys. *Socialinis darbas*, 7(2), p. 59-66.
87. Žukauskienė, R. ir kt. (Red.). (2000). *Nusikaltusio vaiko ar jaunuolio grąžinimo į socialų gyvenimą visuomenėje koncepcija*. [žiūrėta 2013-04-05]. Prieiga per internetą: www.nplc.lt/sena/nj.
88. Берн, Э. (1988). *Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры : психология человеческой судьбы*.

89. Бренкова, Е. (2000). Изучение взаимосвязи стиля семейного воспитания, личностных особенностей ребенка и стратегии поведения значимого взрослого. [žiūrėta 2013-04-01].
Prieiga per internetą: <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya>
90. Галагузова, М. А. (2000) *История социальной педагогики*. Москва: ГИЦВладас.
91. Гонопольский, А. М. (2009). [Психологическая трактовка психических расстройств](#) /
Сценарий жизни. [žiūrėta 2012-09-17] Prieiga per internetą: <http://www.helpman.ru/na>.
92. Клейберг, Ю., А. (2001). *Психология девиантного поведения*: учебное пособие для
вузов. Москва: ТЦ Сфера
93. Лапшова, О. А (2007). Психосемантический подход к жизненным сценариям личности.
[žiūrėta 2013-01-17] Prieiga per internetą: <http://www.helpman.ru/na>.

PRIEDAI

Priedų sąrašas

1 priedas Tyrimo kryptys (blokai)

2 priedas Klausimynas buvusiam globos namų ir socializacijos centro auklėtiniui

3 priedas Klausimynas specialistams, susiduriantiems su buvusiais globos namų ir socializacijos centro auklėtiniais

4 priedas Tyrimo kryptys, kategorijų ir subkategorijų pavadinimai ir apibūdinimai